

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1983, LET. XX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

7

IZ VSEBINE

Bogdan Kavčič: Naš »samoupravni« birokratizem

Nikola Visković: Konservativna gibanja na Zahodu v sedemdesetih letih

Bojan Grabovšek: Pacifizem, mirovna gibanja in razorožitev

Janez Stanovnik: Od dominacije k neodvisnosti (aktualni intervju)

Javna tribuna: Katoliška cerkev in socializem v svetu danes

Rudi Čačinović: Madridski sestanek Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi (KEVS)

TEORIJA IN PRAKSA

1983

7

revija za družbena vprašanja, let. XX., št. 7, str. 937—1080
Ljubljana, junij 1983, UDK 3 YU ISSN 0040—3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer, Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 300 din, za druge individualne naročnike 450 din, za delovne organizacije 800 din, za tujino 1400 din; cena enojne številke v prosti prodaji 70 din in dvojne številke 100 din

Razširjena zvezka 2—3 in 4—5 (»Marx sto let kasneje«) sta v prosti prodaji po 200 din (komplet 400 din)

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (klijuč) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- BOGDAN KAVČIČ: Naš »samoupravni« birokratizem 939

ČLANKI, RAZPRAVE:

- NIKOLA VISKOVIČ: Konservativna gibanja na Zahodu v sedemdesetih letih 945
BOJAN GROBOVŠEK: Pacifizem, mirovna gibanja in razorožitev 967

AKTUALNI INTERVJU:

- JANEZ STANOVNIK: Od dominacije k neodvisnosti 977

JAVNA TRIBUNA:

- Katoliška cerkev in socializem v svetu danes (pogovor ob encikliki papeža Janeza Pavla II. »Laborem exercens« – O človekovem delu) 995

ODMEVI:

- ADAM FRANKO: Kratak zapis »H kriterijem objavljanja prispevkov« 1048
IVAN HVALA: Katera politika in katera in kakšna znanost sta si v sporu 1051

MEDNARODNI ODNOSI:

- RUDI ČAČINOVIČ: Madridski sestanek Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi (KEVS) 1055

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

- MILAN DIVJAK: Posvetovanje v Ohridu 1070

PRIKAZI, RECENZIJE:

- VOJIMIR ŠOBAJČ: Judje in Izrael (Iztok Simoniti) 1073
Časopis za kritiko znanosti 55, 56 (J. P.) 1075

- MED NOVIMI KNJIGAMI 1077

- AVTORSKI SINOPSIS 1079

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja,
let. XX, št. 7, str. 937–1080
Ljubljana, julija 1983

CONTENTS

EDITORIAL:

BOGDAN KAVČIČ: Our "Self-Managerial" Bureaucratism 939

ARTICLES, DISCUSSIONS:

NIKOLA VISKOVIČ: Conservative Movements in the West in the Seventies 945
BOJAN GROBOVŠEK: Pacifism, Peace Movements and Disarmament 967

THE INTERVIEW:

JANEZ STANOVNIK: From Dominance to Independence 977

THE PUBLIC TRIBUNE:

The Catholic Church and Socialism in the World of To-Day (discussion on John Paul II's Encyclic "Laborem exercens" - On Man's Labour) 995

ECHOES:

ADAM FRANKO: A Short Note on Criteria for the Publishing of Contributions 1048
IVAN HVALA: Which Policy and Which Science Are in Conflict 1051

INTERNATIONAL RELATIONS:

RUDI ČAČINOVIČ: The Madrid Meeting of the Conference on European Security and Cooperation 1055

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

MILAN DIVJAK: The Conference in Ohrid 1070

REVIEWS, NOTES:

VOJIMIR ŠOBAJIČ: Jews and Israel (Iztok Simoniti) 1073
Journal for the Critique of Science 55, 56 (J. P.) 1075
A Survey of New Books 1077
Authors' Synopses 1079

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

БОГДАН КАВЧИЧ: Наш „Самоуправленческий“ бюрократизм 939

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

НИКОЛА ВИСКОВИЧ: Консервативные движения на Западе в семьдесятых годах 945
БОЈАН ГРОБОВШЕК: Пасифизм, движения в защиту мира и разоружение 967

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

ЈАНЕЗ СТАНОВНИК: От доминанции к независимости 977

ЯВНАЯ ТРИБУНА:

Католическая церковь и социализм в современном мире (разговор в связи с энцикликой папы Иоанна Павла II „Laborem exercens“ О труду человека) 995

ОТКЛИКИ:

АДАМ ФРАНКО: Короткая запись к „Критерия опубликования статей“ 1048
ИВАН ХВАЛА: Какая политика и какая наука в со-
противлении 1051

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

РУДИ ЧАЧИНОВИЧ: Мадридское заседание Конференции по безопасности и сотрудничеству в Европе 1055

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

МИЛАН ДИВЯК: Сопещение в Охриде 1070

ОБОЗРЕНИЯ РЕЦЕНЗИИ:

ВОЙМИР ШОБАЙИЧ: Евреи и Израиль (Иток Симонити) 1073
Журнал критики науки 55, 56 (J. P.) 1075
Среди новых книг 1077
Авторские синопсисы 1079

BOGDAN KAVČIČ

Naš »samoupravni« birokratizem

1. Birokratizem – stalna nevarnost za socializem

Problem birokratizma, o katerem je v zadnjem času pri nas spet več govora, nikakor ni nekaj novega. Že Marx je birokratizem opredeljeval kot eno temeljnih nevarnosti za socialistične revolucije, nevarnost, ki lahko spodje korenine socialistične revolucije od »znotraj«. Znana je Leninova borba proti birokratizmu, posebej proti komunistom – birokratom, s čimer je opozoril tudi na nove, socialistični družbeni ureditvi lastne izvirne birokratizme.

Z birokratizmom se ukvarjamo tudi pri nas že tako rekoč od prvih začetkov nove Jugoslavije. Znani so Kidričevi zapisi proti birokratizmu, ki so nastali že pred osvoboditvijo. Od takrat izvira Kidričeva plastična prisposoba o birokratu – biciklistu, ki upogiba hrbet pred tistimi, ki so nad njim in pritiska tiste, ki so pod njim. Nevarnost birokratizma je bila tudi po vojni kmalu ocenjena kot stalna nevarnost, ki bi utegnila povzročiti resne deformacije v socialističnem razvoju. Tako je bila uvedba samoupravljanja nesporno ocenjena tudi kot eno izmed učinkovitih sredstev boja proti birokratizaciji v družbenem razvoju.

Kasneje, ob koncu petdesetih in v šestdesetih letih smo na birokratizem nekoliko »pozabili«. V ospredju družbene pozornosti je bil nov pojav – tehnokratizem. Posebno ob koncu šestdesetih let. Tehnokratizem se je nekako zakonito pojavil kot deviacija, ki je spremljala močnejše uvajanje tržnih zakonitosti v naše gospodarstvo in poudarjanje intenzivnejšega gospodarskega razvoja. Z razvojem tehnologije so te družbene spremembe objektivno povečale tudi pomen tehničnih strokovnjakov. Nekateri med njimi so se na tej podlagi podali tudi v boj za oblast.

Če se v zadnjem času ponovno intenzivneje ukvarjamo z birokratizmom, ne gre za to, da je morda nevarnost tehnokratizma minila, ali da smo jo uspešno premagali. Pač pa gre za to, da pri iskanju izhodov iz družbenih težav, s katerimi imamo v zadnjih letih opraviti in bomo očitno tudi nekaj naslednjih let z njimi še imeli opravka, ponovno prihaja do oživljanja birokratskih tendenc v družbi, do zaviranja razvoja samoupravnih odnosov s pozicij, ki jih po vsej logiki upravičeno označujemo tudi kot

birokratske. Birokratizem gotovo ni edina težava sedanjega časa, je pa prav gotovo eden izmed tistih pojavov, ki lahko resno ogrozi razvoj in uresničevanje samoupravnih odnosov v družbi. Ne le prehodno, »v sedanjem trenutku«, temveč trajno lahko diskvalificira samoupravljanje kot nesposobno za premagovanje težav oziroma motenj v družbenem razvoju. Zato nevarnosti birokratizma ne kaže nikdar podcenjevati.

2. Različne vrste birokratizmov

Današnja uporaba pojma birokratizem in njegovih izpeljank (birokrat, birokracija, birokratski, itd.) gotovo ni enotna.

Ko govorimo o birokraciji kot družbeni skupini, najpogosteje enačimo državni aparat z birokracijo. Dejavnost tega aparata je povezana z vlogo države po uspešni socialistični družbeni revoluciji. Marksistična teorija socialistične družbene revolucije poudarja nujnost, da proletarska država neposredno po uspešni zrušitvi prejšnje buržoazne oblasti opravlja vrsto funkcij v imenu delavskega razreda. Izkušnje socialističnih družbenih revolucij so to stališče potrdile. Potrdile so objektivno nujnost in koristnost koncentriranja sredstev in oblasti neposredno po revoluciji v rokah državnega aparata, ki upravlja državo v imenu razreda. Obenem pa so opozorile, da je progresivnost državnega aparata časovno omejena, in da je realna nevarnost, da bo državni aparat prenehal upravljati državo v imenu razreda, ampak da jo bo, v nasprotju s tem, začel upravljati v svojem imenu in v korist svojih interesov, pri čemer si (lahko) podredi tudi delavski razred sam. Zgodovinska naloga avantgarde delavskega razreda je, da pravočasno ugotovi nevarnost birokratizacije družbe in jo prepreči. Sicer lahko pride tudi do zraščanja vrhov partije z državno birokracijo in do izroditve socializma v birokratski socializem (etatizem).

V Jugoslaviji je bilo uvajanje samoupravljanja ocenjeno tudi kot učinkovit korak, s katerim je bilo preprečeno, da bi se socialistična revolucija spremenila v vladavino birokracije. Uvedbo samoupravljanja je spremljalo tudi fizično zmanjšanje državnega aparata. Nekaj deset tisoč zaposlenih v državnem aparatu je odšlo na druge delovne dolžnosti. Vendar se je kljub temu pokazalo, da država nikakor ne odмира tako hitro, da to odmiranje ne prinaša toliko učinkov, kot bi jih želeli in kot smo jih pričakovali. Nasprotno, doslej je bila krepitev države, s tem pa tudi krepitev družbenega položaja in številčnosti državnega aparata, vedno živa alternativa, kadar so se v razvoju samoupravljanja pojavljali zastoji ali stranpoti. Kljub teoretičnim dokazom in praktičnim izkušnjam (lastnim, domačim!) o neučinkovitosti birokratskega upravljanja družbe se ta alternativa vendarle vedno znova pojavlja in – uporablja. Tako kažejo tudi sedanje družbene težave.

Uporaba pojma **birokratska organizacija** nima s prejšnjim nič skupnega. Gre za teoretični model racionalne organiziranosti delovnih organi-

zacij, ki ga je oblikoval Max Weber (*Wirtschaft und Gesellschaft*, 1922). Idealni tip birokratske organizacije je zgrajen na podlagi vrste načel, med katerimi kaže omeniti zlasti naslednja: področja dela in odgovornosti posameznika so točno določena in zapisana, velja načelo hierarhije; vsak nižji položaj je pod kontrolo višjega in odgovoren višjemu – hierarhija je edino načelo za razreševanje sporov v organizaciji; pravila, s katerimi je urejeno poslovanje administracije, so večinoma tehnična – zato jih lahko uresničujejo le ustrezno strokovno usposobljeni uradniki, ki pa imajo zato tudi potrebno oblast (pooblastila); vsak v organizaciji je le uresničevalec določenih pravil, ki to opravlja strogo brezosebno, o spornih vprašanih odloča nadrejeni; napredovanje po hierarhični lestvici temelji na senioriteti; vsa pravila, upravni akti in odločitve so izraženi v pisni obliki in jih je treba shraniti; vodenje je brezosebno, na podlagi pravil, oblast nadrejenega je določena s pravili in je zakonito (zaradi položaja); itd.

Ta tip organizacije je doživel številne teoretične in praktične kritike. Kljub temu pa se prvine birokratske organizacije pojavljajo vedno znova in znova. Kritike so poudarjale predvsem nesposobnost birokratske organizacije za prilagajanje spremembam, kar pa pomeni neučinkovitost in nesposobnost organizacije za preživetje.

Kaže, da se tudi samoupravna organizacija dela do določene mere spogleduje z birokratsko organizacijo. Privlačno se zdi zlasti izločanje osebnega vpliva na odločitve in pa urejenost delovanja s pravili. Ker je samoupravno odločanje skupinsko odločanje, in ker odpravljamo hierarhijo v odnosih med organizacijskimi ravni (oblastni vidik hierarhije), naj bi to nadomestili z objektivnimi pravili, ki določajo ravnanje posameznika. Itd. To spogledovanje z birokratsko organizacijo, pravzaprav le z nekaterimi njenimi prvinami, ker je v celoti nesporno nezdržljiva s samoupravljanjem, je privedlo do vrste nezaželenih učinkov. Med njimi kaže navesti zlasti:

- preveliko število normativnih aktov, ki urejajo delovanje organizacije (sporazumi, statuti, pravilniki itd.), in ki je že tolikšno, da teh aktov ni mogoče več niti medsebojno uskladiti, kaj šele, da bi si delavci pravila lahko zapomnili in jih upoštevali;

- veliko število normativnih aktov, nenehno nastajanje novih in spreminjanje obstoječih zahteva tudi veliko število delavcev, ki ta dela opravljajo – pri tem pa se seveda uveljavlja tudi Parkinsonov zakon, da en uradnik že pripravlja delo drugemu uradniku;

- za normativistiko porabijo delavci veliko časa, tudi delovnega;
- preveliko število delno tudi nasprotujočih si pravil, ob hkratnem pomanjkanju hierarhične kontrole in hierarhičnega razreševanja sporov je privedlo tudi do tega, da se pravila premalo spoštuje (ker nespoštovanje ni strogo sankcionirano), zato postaja neodgovornost resna ovira za učinkovito organiziranost;

- množica pravil komplicira postopke uveljavljanja pravic, predlogov itd., zato se namesto prejšnjega hierarhičnega položaja pojavljajo nove

oblike privilegijev (»bližnjic«): prijateljske vezi, sorodstvene prednosti itd.;

– problematična postaja motivacija delavcev za delo; itd.

Če pojav opazujemo z vidika organizacije združenega dela, potem lahko ločimo tudi notranje in zunanje vzroke za takšno stanje. Zunanje bi lahko iskali v preobširni zakonodaji, ki s svoje strani nekritično (brez upoštevanja cene) vedno znova zahteva nove in nove samoupravne akte ter spreminjanje starih (po enakem postopku, kot se sprejema nove); v obširnem zbiranju najrazličnejših podatkov od vrste družbenih institucij, ki med seboj niso usklajene; v predpisih, odlokih, razlagah in podobnem, ki zahtevajo včasih zelo »papirnato« poslovanje (npr., virmani za izplačilo osebnih dohodkov); itd. Vzroki pa so tudi znotraj. Med njimi bi kazalo navesti neusklajenost interesov, ki rezultira v vedno nove in nove »pod-akte«; nesposobnost sestavljalcev samoupravnih aktov, ki ne znajo narediti akta, ki bi bil bolj celovit in ne bi vseboval predvsem določil, prepisanih iz zakonov, itd.

Birokrati so vsi zaposleni v pisarnah. Ta označba pride iz francoske besede *bureau*, ki pomeni pisarno. V naših razmerah pa vsebuje tudi kanček grenkega priokusa, izvirajočega iz tako rekoč stalnega konflikta med zaposlenimi v proizvodnji in zaposlenimi v pisarnah. Ta konflikt izvira še iz časov, ko so zaposleni v pisarnah bili dejansko zelo privilegirani; deloma in ponekod pa so tudi še danes. Razlike so v fizičnih delovnih okoliščinah, ki se izražajo že v različnih delovnih oblekah, razlike so v kvalificiranosti, v tem, da delo v pisarnah ni normirano, da je marsikje še bolje plačano, da je (lahko) različen tudi delovni čas (fleksibilen v službah in fiksen v proizvodnji) itd. Temu se pridružuje posplošena in zato pogosto napačna ocena, da je pisarniško delo odveč, nepotrebno, zajedalsko itd.

Problem je bolj zapleten, kot izgleda na prvi pogled. Na eni strani gre za to, da je delo, ki ga opravljajo zaposleni v pisarnah, nujna sestavina poslovanja delovne organizacije, in da brez tega dela organizacija združenega dela ne more normalno poslovati. Del pisarniškega dela je neposredno povezan s proizvodnim delom, kot je, recimo, kalkulantsko, konstruktorsko, načrtovalno, komercialno, itd. Za del pisarniških opravil je povezava bolj posredna, kot je, recimo, arhiviranje materiala, administracije itd. Res je nadalje tudi, da perspektiva razvoja ni v tem, da bi vsi postali delavci na tekočem traku, temveč da tekoči trak kot zelo nehumano obliko dela ukinemo. Delavce v neposredni proizvodnji v primarnih in sekundarnih dejavnostih vse bolj nadomeščajo stroji. Delo postaja vse bolj intelektualno, vedno več tega dela se seli v pisarne oziroma vsaj stran od neposredne proizvodnje. Avtomatizacija proizvodnje omogoča, da proizvodne procese kontrolirajo iz oddaljenosti, iz kontrolne ali komandne sobe itd. Takšna komandna soba je seveda bolj podobna pisarni kot klasičnemu proizvodnemu prostoru, čeprav vsebuje tudi vrsto novosti:

računalnike, zaslone, prek katerih zaposleni spremlja proizvodni proces, itd.

Na drugi strani pa je tudi res, da je pisarniško delo zelo težko in marsikdaj nemogoče meriti ter se zato v pisarnah lahko skrivajo številni nedelavci in lenuhi. Posebej pa je problematično ugotavljanje in objektivno merjenje potrebnega števila zaposlenih v pisarnah. Pri tem ne gre le za to, da je delo v pisarnah vsebinsko drugačno, in da ga je mogoče drugače časovno razporediti, da je bolj individualizirano, in da si zato lahko posameznik v večji meri sam določa tempo svojega dela (kar v proizvodnji določajo stroji). Gre predvsem za to, koliko pisarniško delo prispeva k proizvodnosti proizvodnega dela. Uradnik v pisarni je lahko zelo delaven in zelo zaposlen – pa vendarle je glede na proizvodne delavce objektivno nekoristen in v zajedalskem položaju, čeprav brez svoje krivde. Zato je nujno dosledneje uresničevati dohodkovno odvisnost in povezanost zaposlenih v skupnih službah s proizvodnim delom in čim dosledneje uveljavljati načelo, da je v pisarni potreben samo tisti delavec, ki s svojim delom objektivno prispeva k uspešnosti svoje organizacije. Zavest o tem je treba izoblikovati in uveljavljati tako v »pisarnah« kot v proizvodnji, pri strojih. Pri nas je veliko konfliktov med pisarnami in proizvodnjo prav zaradi tega, ker se še vedno dogaja, da zaposleni v pisarnah (navadno v skupnih službah v delovni organizaciji) ne delijo usode zaposlenih v (proizvodnih) temeljnih organizacijah. Najizrazitejši je primer, ko skupne službe »poslujejo normalno«, proizvodne temeljne organizacije pa so v izgubi. Seveda kaže dodati, da tudi proizvodne temeljne organizacije niso imune pred zaposlovanjem delavcev, ki objektivno nič ne prispevajo k njihovi uspešnosti.

S pojmom **birokratski odnos** navadno označujemo odnos uradnikov, pa tudi drugih delavcev, do strank, kadar gre za formalističen, osoren, nečloveški itd. odnos. Birokratu, pa naj bo v pisarni ali kje drugje, je stranka odvečno breme, ki se ga je treba na vsak način znebiti. Po možnosti znebiti na tak način, da bi se stranka tudi v prihodnje čim manj pojavljala in mu povzročala delo. Takšen odnos klasično srečamo pri upravnih organih, pa tudi v trgovinah in proizvodnih organizacijah, posebej kadar, recimo, določenega blaga primanjkuje. Takšni »delavci« enostavno pozabijo, da živijo od strank, da prejemajo plačo zaradi tega, da za stranke opravljajo določene storitve. Neprijaznost, osornost, vzvišenost, zlorabljanje položaja, strogo vztrajanje pri predpisih, pošiljanje stranke na drug naslov itd. so tipične sestavine »birokratskega obnašanja«. Njihova skupna sestavina je odnos do sočloveka s pozicij oblasti in monopola. Trgovcu je enostavneje reči »nimamo«, kot pa gledati na zgornjo polico, kar se mu »ne spleča«. Po uvedbi bonov za bencin je kazalo, kot da črpalkarji delajo strankam posebno milost, če jim natočijo bencin, ki ga seveda stranke pošteno plačajo. V občinski upravi jih komaj prepričaš, da prekinejo zasebno klepetanje med uradnimi urami in se sploh »zmenijo« za občana, ki je prišel po opravkih. Itd. Včasih gre preprosto za delovno

nedisciplino, za nevljudnost in nevzgojenost, za nedelavnost; včasih pa tudi za dokazovanje položaja oblasti ali monopola. Ti isti »birokrati« pa se seveda povsem drugače obnašajo, če se pri njih pojavi znanec (njihov ali njihovega »šefa«), ali stranka, od katere imajo ali pričakujejo posebne koristi.

Mnogi takšen odnos celo »ideološko« upravičujejo, češ, samoupravljanje je odpravilo gospodarje in služabnike, zdaj smo vsi gospodarji. Ob tem pa pozabljajo, da sta korektna informacija in opravljanje dela, za katerega smo konec koncev tudi plačani, tudi za samoupravljalce predvsem dolžnost. Korektno opravljanje storitev tudi nima nobene zveze s servilnostjo ali s poniževanjem pred strankami. Enakopravnost samoupravljalcev tembolj zahteva, da si ljudje med seboj pomagamo in si olajšamo življenje, pomagamo vsi vsem, ne glede na sorodstvo, poznanstvo ali družbeni položaj.

3. Kako proti birokratizmu

Iz povedanega sledi, da ima sodobni, »naš« birokratizem številne obraze in **razpredene** družbene korenine. Zato ni odveč opozorilo, da je nevarnost birokratizma trajna nevarnost in je zato treba tudi trajno organizirati dejavnost za omejevanje tega pojava.

Najenostavnejši, najboljši »recept« za boj proti birokratizmu je razvijanje doslednih samoupravnih družbenih odnosov. Ta cilj je mogoče uresničiti le z zavestno, načrtno in racionalno družbeno aktivnostjo na vseh ravneh družbene organizacije. Vsak mora v svojem okolju narediti svoje: od delavcev v temeljnih organizacijah in delovnih skupnostih, do občinskih, republiških in zveznih, samoupravnih, upravnih in političnih organov. Svoje morata prispevati znanost in politika. Če bomo ustvarili množično zavest o nevarnostih, ki jih prinaša birokratizem, če bomo tudi znali ravnati drugače kot birokratsko, če bomo dosledno, na vseh ravneh in v vseh okoljih, vsi preganjali in omejevali birokratske pojave, potem uspeha ne more manjkati. Seveda gre za trajno aktivnost, ne za kampanjo.

Pri tem kaže poudariti, da imajo v boju proti birokratizmu posebno vlogo družbenopolitične organizacije, z zvezo komunistov na čelu. Že v dosedanjem razvoju samoupravljanja so družbenopolitične organizacije organizirale uspešno omejevanje raznih negativnih pojavov v družbi. Glede na družbeni položaj posebno mesto v tem pogledu pripada zvezi komunistov, ki ji je neposredno ter prek sindikatov, socialistične zveze in drugih organizacij uspelo mobilizirati množice za preseganje družbenih deformacij. Kajti, uspešni bomo le, če bo »vsak pometel pred svojim pragom«.

Konservativna gibanja na Zahodu v sedemdesetih letih*

Izhajam od pravilne in spoznavno-praktične pomembne ugotovitve E. Somainija:¹ da je povojno družbeno in še posebej politično življenje na Zahodu – in tudi v širših razsežnostih – potekalo v dokaj razločnih in enakomernih ciklikih, skozi nekoliko obdobij, za katere je značilna prevlada različnih političnih sil in duhovnih teženj. Lahko jih opredelimo takole:

1. Za prva leta po končani vojni je značilen *močan razmah delavskih in demokratičnih, posebej še komunističnih in socialističnih gibanj v Evropi*, ki nekaj časa nastopajo v frontnih zvezah in sodelujejo v državni oblasti.

2. V petdesetih letih in v začetku šestdesetih let nastopi *gospodarski in politični polet kapitalističnega sistema*: po eni strani tako imenovani »gospodarski čudež«, ki ga izzove Marchallov plan, znanstvena revolucija in intenzivna neokapitalistična eksploatacija; na drugi strani gre za zблиževanje oz. konsolidacijo buržoazne demokracije z desno-centraškimi strankarskimi zvezami in z učinkovito notranjo in mednarodno antikomunistično represijo, ki je potekala hkrati z blokovskim spopadanjem in hladno vojno, v katero so vpleteni številni narodi – bodisi pod zastavo Združenih držav Amerike ali pa Sovjetske zveze.

3. V drugi polovici šestdesetih let pride povsod po svetu do *preporoda marksistične misli in socialističnih gibanj* kar se posebej izrazito pokaže v zahodni Evropi – v močnem revolucionarnem uporu šolske mladine, v volilnih, sindikalnih in idejnih prodorih delavskih gibanj, na čelu katerih stoje (kar je še posebej opazno v Italiji) obnovljene komunistične partije.

4. Končno je za sedemdeseta leta značilna *ponovna krepitev meščanske reakcije* na Zahodu, konservativne zavesti in prakse – vendar zdaj, za razliko od petdesetih let – ne več v razmerah poleta kapitalističnega gospodarstva in demokracije, marveč njune globoke in dolgotrajne stagnacije.

* Objavljeni tekst je avtorjeva uvodna beseda na širšem posvetu o tej temi, dr. N. Visković je predavatelj na splitski pravni fakulteti. Vir: revija »Pogledi«, št. 1/1983, str. 17–35.

¹ E. Somaini: »Križa levice in nov zamah neokonzervativizma v Evropi«, Marksizem v svetu 6-7/1981.

Ta zadnji cikel sega tudi v naš čas – ali pa smo morda prav zdaj pri njegovem zaključku. Razumljivo je, da prav ta zadnji cikel najbolj priteguje našo pozornost in je prav zaradi tega tudi predmet tega razgovora v Marksističnem centru.

Takoj moramo opozoriti, da ima ta zorni kot opazovanja politično-duhovnih gibanj v svetu kot cikličnih gibanj zgolj tipološko in tendenčno vrednost. Ne prinaša namreč trditve, da se omenjena gibanja izražajo povsod v enaki meri, v vseh zahodnih družbah in na vseh področjih socialnega življenja – kajti dejansko se gospodarska, politična in druga gibanja v teh razdobjih v ZDA, Franciji, Italiji, Angliji itn. med seboj močno razlikujejo. Hkrati tudi ne naglašajo, da so se iz desetletja v desetletje bistveno spreminjale socialne razmere in razmerja moči na kapitalističnem Zahodu; opozarja le na to, da so se v teh časovnih razmakih dogajali pomembni premiki, napredovanja in nazadovanja v intenzivnosti in relativni vplivnosti leve in desne v ekonomskih, političnih in kulturnih sistemih sodobne kapitalistične družbe. Omenjeni ciklusi so potemtakem le povprečne in obče tendence sprememb v temeljnih družbenih odnosih, ne pa stanje popolne in povsod enake hegemonije desnih ali levih sil. Razen tega je treba upoštevati tudi to, da je prihajalo v povojnem obdobju na Zahodu do globalnih kvalitativnih in kvantitativnih premikov v razmerju sil relativno počasi, saj so ta razmerja trdno zraščena z nacionalnimi ekonomskimi, političnimi in kulturnimi razmerami in tradicijami posameznih družb.

In še dve pripombi.

Prvič: zaradi usmerjenosti našega interesa in zaradi omejenega časa se bom v svojem prispevku omejil izključno na zadnjo fazo, se pravi na zadnji cikel, ki se začne s sedemdesetimi leti in še ni končan; na fazo, ki pomeni obnavljanje konservativizma in v zahodnem kapitalističnem svetu globalen premik političnih in idejnih tokov v desno. Pri tem naj poudarim, da izraza *konservativizem* ne uporabljam v specifičnem smislu katerekoli strankarske ideologije ali gibanja (npr. v pomenu konservativizma torijev ali liberalizma whigov), marveč v mnogo širšem pomenu, v pomenu *slehernega retrogradnega družbenega gibanja in duhovne nastrojenosti, ki se postavlja po robu dozorelim družbenim spremembam in skuša ohraniti (konservirati) obstoječe družbene ustanove in strukturo moči, ali pa celo obnoviti že presežene ustanove in odnose moči*. V skladu s tem je seveda razumljivo, da je upravičeno atribut »konservativni« pristaviti tudi k vsakemu zgodovinsko strankarskemu gibanju ali pa idejnemu in političnemu programu od tistega trenutka dalje, ko se začne upirati naprednejšim družbenim spremembam; potemtakem lahko postanejo konservativni tudi liberalci,² socialisti ali komunisti – in nekateri med njimi pred našimi očmi to danes dejansko postajajo.

² Glej o tem »Monde diplomatique«, Octobre 1980, kjer so med drugim citirane tudi besede Samuela Huntingtona: »Čakajoč uresničenje ameriškega liberalizma, ameriški liberali nimajo druge rešitve, kot da se obrnejo h konservativizmu«.

In drugič: vedno je treba upoštevati dejstvo, da je povsem napačno analizirati konservativne tokove v sodobnem buržoaznem Zahodu ločeno od tistega, kar se dogaja v nasprotnem taboru, v taboru »realnega socializma«. Po drugi svetovni vojni se uveljavljajo konservativna birokratsko-dogmatska gibanja tudi v tistih družbah, ki gradijo socializem – in to v približno enakih časovnih obratih in s približno enako intenzivnostjo kot v sodobnem buržoaznem svetu. To vsekakor pomeni, da se progresivne in nazadnjaške sile v buržoaznih in v socialističnih družbah medsebojno pogojujejo, se medsebojno spodbujajo in krepijo. Dejansko menjave ekonomskih, političnih in kulturnih ciklusov v povojni Evropi in Ameriki ter v širšem svetu ne moremo globlje dojeti, če jih opazujemo samo kot ne-soodvisne značilnosti buržoazne družbe. V tem okviru seveda ne morem temeljiteje obdelati teze, ki bi lahko znatneje prispevala k razlagi tega paralelizma in skupnosti usode sodobnih zahodno-kapitalističnih in vzhodno-državnosocialističnih sistemov: mnenja sem, da gre v obeh primerih za *obstoj in protislovja skupne meščanske civilizacije, se pravi, da gre za krizo meščanske družbe v obeh danes prevladujočih tipih*.³

Čeprav vedno upoštevamo to soodvisnost družbenih procesov v buržoaznih in državnosocialističnih sistemih, so vendar razlogi, da se naše zanimanje v tem primeru omeji na preučevanje konservativnih teženj sedemdesetih let na Zahodu. Tehten razlog za tako samo-omejitev vidim v okoliščini, da smo v tem trenutku mnogo manj seznanjeni s *konservativnimi težnjami v sodobnem buržoaznem svetu*, posebej na znanstveni (manj na revijalno-novinarski) ravni – v primerjavi s konservativnimi težnjami v Sovjetski zvezi in drugih socialističnih sistemih, vključno seveda z jugoslovanskim. Morda se motim, vendar sem do take ugotovitve prišel potem, ko sem primerjal tujo in našo literaturo o tej problematiki iz zadnjih nekaj let.

V oči bode nesorazmerje v naši zainteresiranosti, obveščeni in skrbi za preučevanje ene in druge plati te enotne materije – pri čemer ostaja zanemarjeno prav raziskovanje pomembnih vidikov in učinkov raznih ponovnih (»come back«) procesov v ekonomskih in političnih odnosih v sodobnih buržoaznih družbah. Naše dobro obveščene mlajše dame vedo, na primer, zelo dobro, kaj pomeni »retro« moda oblačenja; naši literati in likovni umetniki vedo za »postmodernizem« in za vračanje k srednjeevropskim in secesijskim vzorom v današnji estetiki (kaj bi sicer pomenila ponovna branja Kafke, Rilkea, Musila, Döblina, berlinskega likovnega ekspresionizma); naši bolj obveščeni psihologi in filozofi poznajo Lacanove in druge poststrukturalistične variante freudizma in moderne lingvistiike; tudi do naših sociologov je prišla novost, čeprav z neizogibno desetletno zamudo – o konservativni sociologiji. In tako naprej. Trdim, da

³ S tem se v dobršni meri ukvarjajo tudi analize Rudolfa Bahra in Luke Markovića: »Razredni boj in koncepcija razvoja«, Zagreb, 1979, s čemer se zastavlja vprašanje opredelitve odnosa med sedanjim valom konservativizma in nastopa tehnokratskih sil na Zahodu in Vzhodu – pri čemer se zdi, da ima konservativizem na Zahodu funkcijo obračuna z birokratskim upravljanjem državno-kapitalističnega tipa, medtem ko ima na Vzhodu prav nasprotno funkcijo: reševanje birokratskega upravljanja.

so to segmenti nekega splošnega in koherentnega »vračanja« na nekatere stare teme, da so to nostalgичno-obrambni poskusi iz duhovnega repertoarja meščanskega razreda v tem kriznem desetletju. Zdi pa se, da smo mi, ki se ukvarjamo s politiko in ekonomijo, se pravi z ogrođjem in anatomijo meščanske družbe, najbolj v zaostanku v spoznavanju in pojasnjevanju hkratnih retrogradnih procesov v gospodarskem in političnem življenju na Zahodu. Tak sklep se nam naravnost vsiljuje po pregledu naše znanstvene in celo širše publicistične literature – in tako ne glede na to, da morda kateri od naših kolegov, vsaj upamo tako, to področje temeljito preučuje v tišini svojega kabineta.

Za preskus poskušajmo odgovoriti: ali imamo kakršnekoli znanstvene študije ali vsaj ustrezne resnejše poglede na osebnosti, dela in vplive Friedricha von Hayeka, Raymonda Arona, Milтона Friedmana oz. današnjih ameriških neokonservativcev? Nismo šele pred kratkim, po več desetletjih zamude, dobili naš prvi monografski prikaz Karla Popperja kot kritika marksizma in revolucije, ki ju označuje z »zaprto družbo« in »totalitarizmom«? Kaj vemo danes, ko je stvar že skoraj za nami, o pojavu in vplivih »novih filozofov« na zahodnoevropsko intelektualno klimo; ali pa npr. o dejavnosti številnih publikacij tipa »Commentary« in »Business Week«, v nekaterih elita sodobnih ameriških publicistov utemeljuje novokonservativno politično filozofijo obrambe establishmenta ali celo vračanja k »starim dobrim časom« pred-ruzeltovske Amerike? Kaj vemo pri nas o sistematično izpeljanih in nad vse reakcionarnih težah Solženjicina in drugih desidentov, ki imajo kljub negativnim odmevom med zahodnimi liberalci zanesljivo pomemben vpliv na nekatere intelektualne in politične skupine na Zahodu? Pri nas celo ne spremljamo (ne znanstveno ne publicistično) organiziranost in idejno-političnega delovanja lastne fašizoidne emigracije v Evropi in Ameriki, ker sta bili to od nekdaj – in sta, žal, tudi ostali – izključna skrb ter publicistične obravnave.

Je torej dovolj razlogov, da v tem trenutku posvetimo posebno pozornost zahodnoburžoaznemu polu sodobnega konservativizma. Seveda moramo pri tem opraviti dvojno nalogo.

Prvič moramo *identificirati in označiti* pojavne oblike našega predmeta raziskovanja.

Drugič pa moramo *pojasniti* vzroke, funkcije in posledice sodobnega buržoaznega konservativizma.

Seveda ima ta druga naloga nedvomno mnogo večjo spoznavno vrednost, je znatno težavnejši del opravila in je konec koncev v teoretskem in praktičnopolitičnem smislu smoter vsakršnega resnejšega ukvarjanja s to temo. Šele z njo se – med drugim – razkrije že omenjena korelativnost konservativnih gibanj v sedanjih kapitalističnih in real-socialističnih sistemih.

Skoraj nepotrebno je zdaj dokazovati, da naloga opisovanja in pojasnjevanje konservativnih, to pa pomeni tudi kontrarevolucionarnih tokov na Zahodu – ki bistveno sovpadajo z istoznačnimi procesi v vzhodnem

bloku in v mednarodnem delavskem in komunističnem gibanju sploh – nima zgolj znanstvenoteoretske vrednosti, marveč prvenstveno aktualno praktičen pomen za usposabljanje socialističnih sil v boju na sodobni idejni fronti.

Mnenja sem, da v sedanjih razmerah, ko nimamo dovolj informacij in ocen o celostnosti te teme, tudi nimamo še dovolj predpostavk za to, da bi lahko uspešno opravili primerni in najtežji del posla: nalogo pojasnjevanja. Zdi se, da bomo morali zato največji del naših prizadevanj posvetiti *spoznavanju in dokumentiranju podmenam o nosilcih, načinih in vsebinah razkrivanja novih konservativnih in desničarskih gibanj na Zahodu*. Težko oz. skoraj nemogoče je teoretsko dognano razpravljati o vzrokih, funkcijah in učinkih nečesa, kar še nismo identificirali in opisali kot eventualni predmet razprave.

Kljub temu bom skiciral v obliki prvih hipotez dve skupini družbenih dejavnikov, ki bi lahko bili glavni povzročniki nastajanja in širjenja konservativnega vala v sedemdesetih letih na kapitalističnem Zahodu.

A) Prej običajne in začasne težave kapitalističnega sistema so se v sedemdesetih letih spremenile v strukturalno, se pravi v *globinsko in trajno, nacionalno in mednarodno krizo proizvodnih in menjalnih odnosov*. Ta kriza se izraža predvsem v dolgotrajni *proizvodni stagnaciji* in v že kronični *inflaciji* (stagflaciji), v visoki in od tridesetih let dalje nezabeležen *nezaposlenosti*, v težko obvladljivih *nasprotjih in motnjah v monetarno-kreditnem sistemu*. Čeprav je še vedno sporno, katere okoliščine so povzročile tolikšno krizo, so verjetno blizu resnici diagnoze samih meščanskih avtorjev: v verigi povzročiteljev ima odločujoče mesto *zniževanje akumulativne sposobnosti kapitala*, povzročene z *naglim naraščanjem stroškov proizvodnje* v zadnjih desetih letih (velik skok fonda plač, podražitev surovin in energije – eno in drugo pa je rezultat boja nacionalnih delavskih razredov in izkoriščanih dežel, izvoznic nafte ter hkratno *povečevanje negospodarskih izdatkov* državnega proračuna, socialnih dajatev, stroškov za urbanizacijo itn.). V takih razmerah so vladajoči razredi na Zahodu v sedemdesetih letih, kljub nekaterim optimističnim razlagam, da gre vendarle zgolj za nekakšno krizo rasti sistema k njegovim višjim, post-industrijskim, informacijsko kibernetičnim oblikam proizvodnje in upravljanja, reagirali zelo nervozno in radikalno proti dosedanjemu ekonomskemu sistemu: omajano je njihovo zaupanje v model ekonomske kontrole in razvoja, ki je zgrajen na Keynesovih načelih; rešitev vidijo v vrnitvi k neoviranemu zasebnemu (toda zdaj že neogibno monopolističnemu in v dobršni meri socializiranemu) podjetništvu, v demontiranju mnogih ustanov »drage« in »neučinkovite« socialne in intervencionalistične »države blaginje«; to pa pomeni seveda nujno povečevanje pritiska na življenjski standard delavcev in na druge demokratične pridobitve delavskega gibanja, ki naj bi bili dejanski ali domnevni dejavniki sedanje krize. Novi model ekonomije nosi ime »neoliberalni«, pri čemer naj bi pristavek »neo« pomenil neko pomembno razliko nasproti klasičnemu

ekonomskemu liberalizmu, o čemer bom še govoril v nadaljevanju razprave. Vzroki in oblike te strukturalne krize, ki ni le ekonomska kriza, ker se neizogibno podaljšuje v številna nacionalna in mednarodna protislovja in zmede – so opisani in tudi ustrezno pojasnjeni v jugoslovanski znanstveni literaturi (npr. v delih Z. Vidakovića); tega seveda ne moremo trditi tudi za naše poznavanje neokonservativnih rešitev, ki jih že deset in še več let ponujajo kot recept za izhod iz te krize.

B) Po drugi strani ta velika šibkost kapitalističnega sistema v sedemdesetih letih (ne pravim »zlom sistema«, kajti kapitalizem ima očitno tudi v sedanjih razmerah dovolj pomembnih priložnosti za prilagajanje, preobrazbo in razvoj) sama po sebi ne bi mogla pripeljati do tako širokega soglasja buržoaznih elit glede novih konservativnih rešitev – torej do soglasja, ki nedvoumno obstaja v vladajočih krogih na Zahodu – če hkrati k temu ne bi prispeval tudi dejavnik, ki takim rešitvam ustreza: *stagniranje ali celo nazadovanje revolucionarnega gibanja na Zahodu in v državah »realnega socializma«*. Leto 1968 pooseblja domala v vzorčni obliki to dvojno krizo revolucionarnih sil. Prvič, tedaj je bil poražen in se je razkrojil utopično sijajen, toda politično nezrel in neorganiziran antikapitalistični in antiavtoritarni upor mladih v ZDA in v Evropi; manjšinski del tega uporniškega pokolenja, ki še zadrži politično aktivnost, kmalu preide na zunajparlamentarne oblike borbe ali na teroristične akcije; zahodne komunistične partije in sindikati iz tega ravsula niso prav nič iztržile, pretežno zaradi svoje nesposobnosti, da bi restrukturirale in sprejele množične ljudske pobude;⁴ nasprotno, zgubile so še del lastne organizirane in poslej razočarane mladine oziroma delavstva. Hkrati doživljajo leta 1968 mednarodno delavsko gibanje in komunistična gibanja velik poraz svojih možnosti in upov v dramatičnem koncu češkoslovaške »pomladi«, tej najbolj zreli priložnosti »realnega socializma«, da prebrodi nekatera svoja protislovja na institucionalno kontroliran način in pod vodstvom demokratizirane partijske avantgarde. Konec češkoslovaškega eksperimenta s sovjetsko intervencijo ni pomenil samo zgubljene šanse za odkrivanje alternativnih in optimalnih poti razvoja srednjeevropskih socialističnih družb; njegova neposredna posledica je tudi stopnjevanje togosti etatično-birokratskih odnosov v sami ZSSR, naraščanje medblokovskih napetosti in naglo upadanje ugleda komunizma in socializma v svetu, še zlasti v zahodni Evropi. Evrokomunizem je kasneje poskušal odpraviti nekatere vzroke in posledice takega kompromitiranja, vendar je tudi ta še danes sam po sebi pomanjkljiv in nedodelan.

Razumljivo je, da so največje koristi iz takega stanja – se pravi notranjega zloma utopične leveice in hudih napak revolucionarne prakse v vzhodnoevropskih družbah – imeli vladajoči razredi v kapitalističnem svetu. In to prav v trenutku, ko so tako priložnost, tak alibi najbolj

⁴ Glej npr. Pietro Ingrao: *«Masse e potere»*, Roma, 1977.

potrebovali. Veliko krizo, v katero zapade kapitalistični sistem v sedemdesetih letih, namreč ne spremljajo izrazito avtoritarni in neofašistični ukrepi (razen v nerazviti periferiji Latinske Amerike, Koreje, Indonezije, Zaira itd.), kot se je to običajno dogajalo – npr. v obdobju krize iz tridesetih let, ko z njo hkrati naraščata organizacijski in moralni polet revolucionarnih sil; v sedemdesetih letih ima buržoazija priložnost, da spričo birokratske neučinkovitosti in represivnosti »realnega socializma« in spričo nemoči in napak zahodnoevropske levice, ponudi zdravilo za rešitev obstoječe družbene krize: ponovno vrnitev k že zdavnaj posvečeni liberalni politični demokraciji in sistemu svobodnega trga kot univerzalnih zdravil za vse tegobe človeštva. Kmalu pa bomo spoznali, da v stvarnosti tega ponujenega liberalizma ne more dosledno izpeljati, da se z njim hkrati porajajo konzervativni programi in akcije v gospodarstvu in politiki, ki so obremenjeni z novimi in hudimi protislovji.

Ko prehajam v tej uvodni besedi na opisni del naloge, ne bom uspel zajeti vseh važnejših segmentov teme. Omenil bom le nekatere pereče točke in najbolj aktualne vidike sodobnega konservativizma na Zahodu, podal zanje zelo strnjene opredelitve in s tem nakazal temeljne možne smeri za njihovo nadaljnje preučevanje. Moj namen je predvsem spodbuditi današnjo razpravo.

1. Verjetno bi bilo najbolj umestno začeti ta prikaz (ki ne razlaga, marveč predpostavlja preciznejše opredelitve pojmov »konservativno«, »desničarsko«, »liberalno«) s pogledom *na starejšo in novejšo zapuščino konservativne in desničarske misli in prakse v buržoazni družbi*. Tega si seveda ne moremo dovoliti zaradi časovne omejenosti. Prvenstvena naloga bi bila torej v ugotavljanju obče geanologije konservativnih ideologij; morda tako, kot se je tega lotil Furio Jesi v knjigi »*Cultura di destra*« (1979), ki se začinja z znamenitim nasprotnikom francoske revolucije E. Burkeom in se končuje s fašizmom. Za fašizem in nacizem so še pomembna dela G. Lukácsa, F. Neumanna, H. Ahrenda, A. Hamiltona; za konservativno ideologijo v ZDA so med številnimi naslovi poučna dela M. W. Milesa »*The Odyssey of the American Right*« (1980), G. Nasha »*The Conservative Intellectual Movement in America since 1945*«, P. Steinfelsa »*The Neoconservatives*«; za Francijo bi lahko uporabili delo R. Remonda »*Les droites en France*«.

Ko gre za moderne in še žive »klasike« konservativne ideologije na Zahodu, sem mnenja, da bi bil povsem reprezentativen in za začetek dovolj ustrezen izbor stališč *F. von Hayeka, R. Arona in M. Friedmana*, treh resnično inteligentnih velikanov sodobne buržoazne politične filozofije, ki najjasneje, z največjo samozavestjo, z velikim avditorijem in z izjemno gorečniško sposobnostjo (Aron npr. že dolgo let ureja tedensko rubriko komentarjev pariškega *L'Expressa*) izpovedujejo in propagirajo temeljne ideje o tem, kako ohraniti in izboljšati sodobno kapitalistično ureditev. Spomnimo se samo vzajemnega učinka in močnih odmevov na

Aronove knjige »*Démocratie et totalitarisme*«, »*L'opium des intellectuels*« in »*La révolution introuvable*«, katerih prvenstveni in odkrito izraženi cilj je razkrinkavanje tako imenovanega totalitarnega bistva marksizma in despotske narave sleherne komunistične akcije; v njih še posebej obračunava z levim uporom mladine v šestdesetih letih, ki ga ima za navadno in nepomembno zmedeno »komedijo«. Iz Aronovih tekstov niso črpali znanje prvenstveno francoski in evropski študentje sploh, saj ti njegovih stališč v zadnjih dveh desetletjih in tudi vse do nedavnega sploh niso upoštevali; pač pa se je ob njegovih tekstih politično izobraževala generacija državljanov, ki iz tedna v teden prebirajo Aronove aktualne in esejistično dejansko vzorno napisane komentarje v pariških publikacijah, ki imajo največjo naklado. V intervjuju za »*Monde*« 21. IX. 1980 se Aron predstavi kot konservativec ali desničar, vendar v tem pomenu, »da sem predvsem liberallec, ki noče žrtvovati nekega določenega števila svoboščin posameznika zaradi egalitarističnega cilja, cilja, ki je zame največkrat nedosegljiv in ga postavljam zato v drugo vrsto – izza svoboščin«; temu dodaja, da je »perverznost marksizma za 20. stoletje zelo pomembna in da jo je skušal skupaj z mnogimi drugimi v Franciji že pojasniti«. Aron tudi danes uporablja vso avtoriteto relativno umirjenega konservativca in protimarksista – in pri tem je resnično vztrajen – za neprenehno kritiko programa in akcij francoske socialistične vlade, za utemeljevanje glavnih smeri Reaganove politike, za poudarjanje nujnega solidarnega strnjevanja zahodne Evrope pod vodstvom ZDA; za sumničenje vseh socialističnih in osvobodilnih gibanj za Zahodu, in še posebej v Tretjem svetu, kot stvarnih in možnih sovjetskih ekspoziur; za dokazovanje zloma marksizma in socializma v luči sodobnih izkustev; za strateško in vsakodnevno podporo izraelski cionistični politiki itd.

V anglo-ameriškem svetu je mnogo bolj poznano in tudi vplivno delo F. von Hayeka, pomembnega ekonomista in politologa, ki se navezuje – čeprav je nemškega rodu – na angleško tradicijo elitistične demokracije in spoznavno-etičnega empirizma; tej šoli – s paradigmo Odprte družbe – pripada med drugim tudi Karl Popper. F. von Hayeka, Nobelovega nagrajenca za ekonomijo (1974) in avtorja pri nas neprevedenih in celo neocenjenih knjig »*The Road of Serfdom*«, »*The Constitution of Liberty*« in »*Law, Legislation and Liberty*«, sprejemajo kot glavnega nasprotnika Keynesa v politični ekonomiji in enega od navdihovalcev političnih programov M. Thatcher in R. Reagana. Poseben kulturni dogodek je bila njegova skupna konferenca z R. Aronom v francoski Narodni skupščini leta 1980. Po konferenci je ta enainosemdesetletnik za »*L'Expresso*« podal retrospektiven prikaz idejnih temeljev svojega opusa in njegov vpliv na naš čas. Takole pravi: »Mme Thatcher se je spreobrnila k liberalizmu ob branju moje knjige »*Constitution of Liberty*«; Franz Josef Strauss se popolnoma strinja z mojimi idejami, to pa predvsem po prebiranju mojih knjig. Vsi Reaganovi svetovalci so moji prijatelji. Reagan, Solženjicin in

jaz smo častni člani Instituta Hoover«. ⁵ To je povsem zadostna izkaznica nekega »liberalca«, se pravi konservativca v liberalizmu, ki ni več tisto, kar je bil – epohalna revolucionarna misel meščanstva, v ideologa reakcije se je prelevil skupaj s svojimi privlačnimi naslovi in temami iz »slavnih časov!« Kot nasprotnik sodobnih resničnih liberalcev, se pravi tudi naprednih mislecev znotraj meščanske zavesti (kakršen je npr. v politični ekonomiji J. Galbraith) von Hayek trdno verjame v to, da se »planska ekonomija vedno konča s totalitaristično državo« in se zato v pojasnjevanju družbenih ustanov sklicuje na načela biološke in socialne selekcije. Tako na primer trdi, da danes nihče ne ve, kaj je pravzaprav »socialna pravičnost«, za katero se poteguje država blaginje, da pa je povsem zanesljivo, da se s pretvezo, s sklicevanjem nanjo odstopa od temeljnega načela »enakosti pred zakonom«, da se podirajo razlike v dohodkih, ki blagodejno vplivajo na delo, in da se v politiko uvajajo demagoška načela pomilovanja. In tako naprej. ⁶

Na te in na še druge »klasike«, ki na sila razpoznavne načine ponujajo mnoge inačice antiegalitarističnih argumentov, ki jih je že pred 200 leti predstavil E. Burke, se navezujejo bolj ali manj vsi sodobni, količkaj izobraženi konservativci. Ideje M. Friedmana poznamo pri nas nekoliko bolje; na področje politične filozofije – v primerjavi z Aronom in von Hayekom – ne prinašajo bistvenih novosti, več bodo o njih lahko spregovorili v svojih razpravah tu prisotni ekonomisti.

2. Med družbeno pomembnimi pojavi konservativne ideologije sedemdesetih let zasluži verjetno posebno pozornost dejavnost neke ne sicer številne, pač pa prodorne in agresivne, pisateljsko nadarjene skupine mladih francoskih intelektualcev, ki jih ideološki aparat establishmenta močno propagira; to so »mladi filozofi«. Nanje se močno opira širše gibanje, ki ima več političnih vsebin in ambicij in ki samo sebe imenuje »nova desnica«; njena dejavnost se ne omejuje le na Francijo, marveč ima svoje veje in načrte za približevanje oz. vključevanje v vse zahodnoevropske družbe. Kot je že ugotovila kritika, ⁷ tako imenovani »novi filozofi« niso teoretsko povsem homogena skupina: združuje jih v glavnem usoda razočaranih ubežnikov iz lastne levičarske preteklosti, ⁸ dokazovanje »smrti marksizma«, pesimistično razkrivanje povsod pričujoče nevarnosti totalitarizma v sodobnem svetu – v »realnem socializmu« kot v kapitali-

⁵ L'Express 20. XII. 1980. Institut Hoover sodi v sklop zasebne univerze Stanford v Kaliforniji; od tod izhaja znatno število Reaganovih sodelavcev; osnovan pa je bil leta 1919 s statutarnim ciljem »dokazovanja temeljne pogubnosti teorije Karla Marxa«.

⁶ L'Express, id.

⁷ F. Augral et X. Delcourt: »Contre la nouvelle philosophie«, Paris, 1977; O. Negt v Alternative 10/1977; G. Schiwy: »Les nouveaux philosophes«, Paris, 1979; H. Lefebvre: »Misao postala svijetom«, Zagreb, 1982; »I nuovi filosofi: la coscienza infelice del nostro tempo«, Roma, 1978; pri nas D. Katunarić: »Tko su novi filozofi«, Naše teme 3/1980 in zapisi v Oku 3.–17. novembra 1977, in v Studentu 26–27/1977.

⁸ Levičarska preteklost je skupna usoda »novih filozofov« in znatnega dela ameriških neokonservativcev. Razen tega je največji del teoretikov sodobnega konservativizma na Zahodu iz vrst Židov, kar opozarja na drastičen preobrat v angažmaju židovske intelektualne skupnosti, ki je bila v preteklosti mednarodno socialistično in komunistično naravnana; gre za obrat, ki je zanesljivo povezan s problemi odnosa med Izraelci in Arabci ter z obsodbo cionistične politike (napačno pojmovano kot sovražnost do Izraela ali kot antisemitizem) s strani sodobnih naprednih gibanj v svetu.

zmu; vendar pa je ta nevarnost v skorumpiranem in odtujujočem kapitalizmu, ki mu je konec koncev le uspelo ohraniti nekatere temeljne svoboščine človeka, vsekakor mnogo manjša.

Domala vsi »novi filozofi« so bili pripadniki najbolj ekstremnih in kmalu demoraliziranih skupin študentskega gibanja 1968. leta, nekdanji maoisti in anarhisti: so pa solidno podkovani z znanjem iz klasičnega humanizma in še posebej razgledani v poststrukturalistični kritiki oblasti (ki se predvsem prek Barthesa, Lacana in Foucaulda razpozna kot moč jezika, ideološkega diskurza). Njihova najpomembnejša imena so: A. Gluckmann, Bernard-Henry Lévy, J. M. Benois, M. Clavel, Ch. Jambet... V impozantnem številu objavljenih knjig v visokih nakladah pri najbolj uglednih založniških hišah že več kot petnajst let neprestano zasipajo javnost bolj z esejistično-političnimi kot pa s filozofskimi razpravami; njihove privilegirane teme so: *kritika oblasti nasploh, marksizma in sleherne dosedanje socialistične prakse, prikazanih kot sistemi terorja in totalitarizma*. Noben poganjek sodobnega konservativizma ni pod tako neposrednim in obsesivnim vplivom Solženjcinovega »*Arhipelaga Gulag*« in njegovih kasnejših odkritih reakcionarnih in pravoslavno-tradicionalističnih antikomunističnih nastopov,⁹ kot so to prav »novi filozofi«: izkustvo kazenskega taborišča, oblasti, manipulacije in terorja so vedno navzoči motivi njihovega razmišljanja.

To seveda ne bi bil problem, če bi se taka razmišljanja nanašala na konkretne zgodovinske vzorce ustrezne prakse vladanja, se pravi, če se ne bi na te motive navezovali pomembni in neadekvatni zaključki na ravni filozofije in politične prakse – kar je sicer značilen način posploševanja tudi v drugih segmentih sodobnega konservativizma – ne le pri »novih filozofih«. Tako pripelje ta misel tudi do absurdnega in v bistvu »teoretsko terorističnega« sklepanja o totalitarizmu in Gulagu kot neizbežnih posledicah vseh filozofskih in političnih sistemov, ki svet tolmačijo in ga želijo spremeniti v skladu z nekaterimi določenimi idealnimi principi družbenega delovanja (Platon, krščanstvo, Hegel, Marx). Tako naj bi bil tudi marksizem izvor enega od teh principov totalitaristične ureditve sveta, v kateri se v imenu Človečanstva zničijo individui in njihove svoboščine – torej »barbarstvo s človeško podobo«, kot je naslovil svoje delo B. H. Lévy. Zaradi tega naj bi bil marksizem, razkrinkan v svoji srži, za sodobno inteligenco mrtev. Leto 1968, leto utopičnega upora, leto, ko je objavljeno Solženjcinovo pričevanje, ko izbruhne iracionalizem kitajske »kulturne revolucije«, je v bistvu tudi leto smrtnih krčev marksizma.

Stalinizem ni zmota, ni deviacija, ni zgodovinsko pogojena specifičnost ruske revolucije, dokazuje Glucksmann v svojem pamfletu »*Kuharica in ljudožerec*« (v katerem naj bi kuharico predstavljal Marx, ljudo-

⁹ Reakcionarno-religijska misel A. Solženjcinova je prišla najbolj do izraza v njegovem govoru na univerzi v Harvardu 8. VI. 1978. leta, ki je presenetil s svojim mračnjastvom celo ameriške liberalce. Prevod govora je objavljen v L'Expressu z 19.–25. VI. 1978. Čudno je, da ta tekst v naši javnosti še ni bil objavljen niti komentiran, verjetno v zadovoljstvo nekniževnih oboževalcev Solženjcinova in na škodo našega marksističnega uvida v sodobne tokove meščanske misli.

žerca pa Stalin in njemu podobni), pač pa neizbežna posledica nekega načina mišljenja, ki je totalitarističen kljub svojemu idealizmu oziroma prav zaradi njega. »Novi filozofi« enostavno zreducirajo celotno izkustvo socializma na sovjetski socializem in stalinizem in vse to potem pojasnjujejo kot nujno konsekvenco delovanja marksizma in Marxa kot enega od zgodovinskih »Maitre penseur«, se pravi Misleca, Učitelja totalitarizma. To skrajnje površno in popačeno izvajanje, ki seveda v določeni stilni obdelavi preprostega bralca lahko impresionira, v ničemer ne popravi neka dodatna Glucksmannova izostritev: »Jaz ne pravim: beremo Hegla in odpiramo koncentracijsko taborišče... Beremo Marxa in odpiramo še eno koncentracijsko taborišče... Očitam pa Marxu – in drugim nemškimi mislecem, učiteljem – da so trasirali nekatere intelektualne poti: kult totalne in končne Revolucije. Države, ki terorizira v korist kolektiva, družbene Znanosti, ki omogočajo vodenje množic njim samim navkljub... Te poti se ne stekajo neposredno v Gulag, peljejo pa k neupiranju Gulagu. Misleci učitelji nas razorožujejo pred prvim naletom nekega terorizma, ki se sklicuje prav na Revolucijo, Znanost, Državo«. ¹⁰

B. H. Lévy, M. Clavel in J. M. Benois pa gredo v svoji »filozofski« površnosti dosledno naprej: »Marksizem, socializem in totalitaristična država niso posledica neznanja in napak, to so le do konca izpeljana logika Prosvetljenstva in Kapitalizma. Gulag je Prosvetljenstvo minus toleranca; petletni plan je buržoazni ekonomizem plus teror in policija«, piše Lévy, »tehnika, želja in socializem pa so tri posamične verzije tistega, kar se od Prosvetljenstva dalje na Zahodu imenuje Progres«. ¹¹ Tak progres je iluzija, svet pehá v katastrofo in barbarstvo. Vsiljuje se zaključek, da je usoda današnjega intelektualca desidentstvo. »Danes se prvokrat dogaja, da je treba sebe razglasiti za antiprogresista, da bi se lahko proti vsemu temu protestiralo«. To pa je prav tista teza, ki jo je do konca izostril Solženjicin v svojem slavnem govoru na harvardski univerzi.

Četudi se zdi neverjetno in smešno, je vendarle res, da so veljala ta »filozofska« sporočila zaradi družbenopolitičnih okoliščin v sedemdesetih letih (ponekod pa še zdaj: pri nas v Jugoslaviji morča šele začenjajo prihajati v veljavo glede na naše običajne zakasnitve v uvozu pariške in cambriške mode) za vrhunec umnosti; kot taka seveda učinkujejo na ne tako nepomemben del »izgubljene generacije« leve inteligence v sodobni krizi meščanske kulture. Izključno zaradi tega vpliva se moramo danes ukvarjati z »novimi filozofi«, kot to počno tudi zahodni marksisti, npr. H. Lefebvre – čeprav niso niti posebno novi (njihove teme in sklepi so reprize raznih »filozofij« tipa Mereškovega, Berdjajeva in drugih protikomunistov iz dvajsetih in tridesetih let) niti izredni filozofi. In končno, če bi etični gnus »novih filozofov« do marksizma in socializma dejansko pomenil zgolj gnus do nekaterih značilnosti »realnega socializma« – kar

¹⁰ *L'Express* 18. VII. 1977.

¹¹ B. H. Lévy: »La Barbarie à visage humaine«, Paris, 1977, p. 142, 154.

pa ni res, saj gre pri njih za izrazito globalne antimarksistične in antikomunistične nastope – bi bila kljub temu povsem umestna ocena Régisa Debreya, »da bo v najboljšem primeru možno najboljše ‚nove filozofe‘ obravnavati v odnosu do ‚realnega socializma‘ tako, kot bi ocenjevali utopične socialiste v odnosu do liberalnega kapitalizma: kot dobrosrčne emere s kančkom intuicije«. ¹²

3. V konservativnem valu sedemdesetih let so se kajpak razvijala tudi že od prej poznana bolj ali manj množična desničarska gibanja. Po eni strani so to *neofašistična gibanja*, ki v sedemdesetih letih zbirajo novih moči iz vrst drobne buržoazije na Zahodu, sklicujejo skoraj vsako leto svoja mednarodna zborovanja po evropskih mestih, ¹³ in po poročilih Interpola organizirano usklajujejo akcije v okviru »Nove evropske ureditve« ali popularno povedano, Črne internacionale. ¹⁴ Dejavnost neofašističnih skupin pa ni zgolj ilegalna in teroristična, kot bi morda napačno sklepali, kajti v večini zahodnoevropskih in ameriških držav delujejo te skupine legalno v partijskem življenju. Po drugi strani raste število *desničarskih gibanj in strank*, v katerih sodelujejo pretežno mladina, uslužbenci in intelektualci; njihovi programi dejansko vsebujejo fašizoidne prvine, vendar formalno odklanjajo kvalifikacijo fašizma.

Verjetno je v tem pogledu najbolj značilna in ima tudi največje pretenzije francoska organizacija GRECE (tj. Grčija, kratica »Grupe za študije in raziskovanja evropske civilizacije«), ki baje nima prvenstveno političnih nalog, marveč si prizadeva za preobrazbo kulturne situacije v Franciji, ki naj bi bila predpostavka za kasnejšo politično preobrazbo. Ta organizacija in njej naklonjeni reviji »Nouvele École« in »Eléments«, skupaj s tribuno »Club de l'Orloge«, se ubadajo predvsem z *zanikanjem vsakršne oblike družbenega egalitarizma*; to pa je povezano z biogenetskimi raziskavami Jencksa, Jensena in drugih, z dokazovanjem, da je nujno ohraniti sleherno etnično individualnost, posebej pa z zahtevo, da se iz zahodnoevropske kulture izločita »krščansko-židovski« monoteizem in egalitarizem, ki sta povzročitelja netolerantnosti in totalitarnosti sistemov.

De Benois, najpomembnejši ideolog te nove usmeritve pojasnjuje, kaj pomeni biti »novi desničar« danes: »Za desničarsko imam tisto pozicijo, ki vidi nekaj dobrega v *različnosti* sveta in v relativni neenakosti, ki iz tega izhaja; ki vidi zlo v postopni homogenizaciji sveta, ki jo branijo in izvajajo dva tisoč let stari argumenti egalitaristične ideologije«. Louis Pauwels, urednik nove desničarske revije »Figaro Magazin« (iz skupine publikacij »barona tiska« R. Hersanta in z naklado 1,800.000 izvodov) opredeljuje pozicijo »nove desnice« s »priznavanjem dejstva o neenakosti med

¹² *Le nouvel Observateur* 13. VI. 1977.

¹³ Med najbolj poznane in najmočnejše desničarske organizacije štejejo »Italijansko socialno gibanje« (MSI), »Nacionalno fronto« v Veliki Britaniji, »Socialistično stranko Reich« in »Nacionalsocialistično stranko Nemčije«, »Stranko nacionalne akcije« v Turčiji, »Nacionalno fronto« v Franciji itn.

¹⁴ Bilten J. 00289 in 48257/1., Paris, 1976.

ljudmi, nujnosti elit in njihov obstoj kot dednosti elit, po rojstvu... Ali hočemo neko egalitarno demokracijo, ki vse bolj izenačuje... ali pa želimo ustvariti neko »mediokracijo«, utemeljeno na pojmu elite?«¹⁵

Na te komaj prikrite rasistične teze, ki s svojo zaskrbljenostjo za ohranitev etničnih in individualnih koristi povsem ustrezajo ideologiji apartheida in ki spretno povezujejo liberalni »laissez faire« z zahodno-evropsko tradicijo demokracije, so z zaskrbljenostjo reagirali celo R. Aron¹⁶ in židovski konservativci iz »Commentaryja«,¹⁷ ki so to usmeritev »nove desnice« označili za neinteligentno desnico, za kripto-rasizem in za nepreboljeni sindrom nacionalistične francoske desnice Charlesa Maurasa in vichyjskega režima.

Za oceno ambicij in taktike te zelo dejavne in glasne desničarske skupine so najpomembnejši njeni jasno izraženi cilji boja. Na lanskoletnem kolokviju, ki ga je organizirala GRECA in katerega so se udeležili številni znanstveni in kulturni delavci in poslovneži, je De Benois pod veliko izpisano parolo »Izbojevati kulturno vojno« takole strnil program zbora: »Usoda družbe ni niti ekonomsko niti politično vprašanje, marveč bistveno kulturno vprašanje«; nova desnica se zaveda tega, da poteka sedanji boj za družbo prvenstveno kot boj za kulturno hegemonijo, ki zdaj neupravičeno in zaradi nemarnosti konservativnih sil pripada marksistični levici; zato »smo se odločili, da se opredelimo na ravni idej, na ravni dolgoročnega boja za preobrazbo idej«. ¹⁸ Vztrajnost, organiziranost in nekatere ugodne okoliščine so dale temu »gramscijanskemu« programu nove desnice določeno prodorno moč v teoretsko-publicističnem boju in ji prinesle tudi začasne uspehe v vplivanju na javno mnenje.

4. Največjo pozornost pa vsekakor zaslužijo *spremembe, do katerih prihaja v realnih gospodarskih in političnih procesih v kapitalističnih državah sedemdesetih let*. Na tej ravni, ki je vzročno-funkcionalno najtesneje povezana z obravnavanimi idejnimi gibanji, je na prvi pogled očitno naslednje: medtem ko so bile v šestdesetih letih v Evropi komunistične in socialistične partije, sindikati in mladinsko-študentska levica v močnem vzponu in so imeli mnogo večji vpliv na skupno družbeno življenje, zlasti na vladajoče ekonomske in politične skupine (tako, da so jih prisiljevale ne le k izboljševanju dohodka in pogojev dela za organizirane delavce, marveč tudi k sklepanju vladnih koalicij levega centra; na oblast so pripeljali npr. laburiste v Angliji in socialiste na Portugalskem) – prihaja v sedemdesetih letih na vseh teh frontah do zastojev in nazadovanja, ki so posledica notranjih in zunanjih dejavnikov (nekatere smo že omenili: ekonomska kriza in nepripravljenost levih partij in sindikata nanjo; negativne izkušnje »realnega socializma«; prehod enega dela mladine k zunajparlamentarnim in terorističnim akcijam itn.). Zaustavljene ali pa

¹⁵ Cit. po *Commentary*, March 1980.

¹⁶ *L'Express* 28. VII. 1979.

¹⁷ *Commentary*, March 1980.

¹⁸ *Le Monde*, 1. VII. 1981.

bistveno upočasnjene so temeljne ekonomsko-politične preobrazbe, do katerih je prišlo v prejšnjem desetletju (tudi) zaradi pritiska leve in v skladu z njenim vrednostnim sistemom. To so: kvantitativna in kvalitativna prerazdelitev dohodka, povečevanje moči delavskih organizacij in udeležbe delavcev v kontroli v gospodarstvu in državi, krepitev javnega sektorja, politizacija odnosov in ustanov, ki jih v klasičnem kapitalizmu obravnavajo kot izrazito domeno zasebnega gospodarstva.¹⁹

Do enakih regresivnih teženj prihaja seveda tudi v kulturi in v političnem sistemu. Usiha vpliv leve in v kulturnih dejavnostih, ki je v šestdesetih letih (npr. v Italiji) dosegel pričakovano kvaliteto »kulturne hegemonije«. V političnem sistemu se krhajo in tudi propadajo težnje po ustvarjanju širših demokratičnih front, volilnih teles; vlade se pomikajo v desno (zlasti po letu 1975); konservativcem uspe vsiliti svoja konstitutivna načela: antiegalitarizem, antikolektivizem in izbor spontane selekcije.²⁰ Konservativci prevzemajo vlade v Angliji, v ZDA, na Portugalskem, Švedskem – do zmage Mitteranda pa so bili neprestano pri krmilu tudi v Franciji. V Latinski Ameriki nastopi najtežje obdobje vojaško-fašističnih diktatur z legalnim pregonom in uničevanjem levičarskih aktivistov. Razpada detant med velikima silama; zastruje se egoistična politika in konfrontacija z družbami v razvoju, v kar so vpletene tudi delavske množice visoko razvitih kapitalističnih družb; celo evrokomunisti ne pridejo na dan z jasno besedo o novi mednarodni ekonomski ureditvi in dejanski internacionalistični solidarnosti; pri tem gre verjetno tudi za oportunistično bojazen, da ne bi z radikalizmom neke nujne filozofije solidarnosti z narodi nerazvitih dežel izgubili naklonjenosti množice volilcev. K temu naj med drugim dodamo, da se je tudi vodstvo katoliške cerkve v tem času občutneje usmerilo v desno; v pozabo gredo pomembna programska določila II. vatikanskega koncila; zato v Evropi slabi katoliška leva in dialog katoličanov z levico nasploh.

Res je tudi, da se hkrati nakazujeta za politično levico dve pozitivni tendenci: poskusi *evrokomunistične obnove* in proti koncu sedemdesetih let postopno *naraščanje podpore socialističnim strankam na volitvah*; ob tem je treba takoj pripomniti, da je prvi proces bolehal zaradi ujetosti v horizonte evropocentričnih idej, drugi pa zaradi (antagonističnih) soočanj s komunističnimi partijami (Italija, Portugalska, Grčija, Španija in tudi Francija), tako, da socialistom in komunistom ni uspelo splesti enotne fronte zahodnoevropske leve. Hkrati je vse več različnih in dramatičnih dokazov, da pretežni del mladine in del proletariziranih delavcev zgubljajo zaupanje v leve partije; to kaže njihov umik v apatično abstinenco in v izvenparlamentarne boje – oboje pa je voda na mlin konservativni reakciji, ki ji tako stanje mnogo bolj ustreza kot pa procesi demokratizacije.

To je naša na kratko podana neoptimistična, toda realna slika stanja

¹⁹ Glej P. Dommergues: »Les travailleurs américains victimes de la réstructuration«, La Monde diplomatique, Mars 1982, in B. Cassen »Révolte et désarroi an Angleterre«, Le Monde diplomatique, Aout 1981.

²⁰ Glej E. Somaini, op. cit. str. 212.

na Zahodu v sedemdesetih letih. In če se danes v tem kontekstu nujno vsiljuje tudi tema *krize marksizma* – ki jo sprožajo bodisi buržoazni misleci kot tudi sami marksisti,²¹ je treba pri tem bolje spoznati vsaj dve strani problema. Prvič: res je, da so bile v zadnjih desetletjih v dokajšnji meri *teoretsko razkrinkane in dejansko opuščene (ne povsod in ne v celoti) razne variante dogmatiziranega in evrocentrističnega marksizma*, ki izvira iz II. in III. internacionale; prav tako pa je res, da se je v tem času *marksizem ustvarjalno afirmiral širom po svetu*, zlasti v kapitalistični periferiji, v Aziji, Latinski Ameriki in Afriki kot ustvarjalna zavest in praksa razrednih in narodnoosvobodilnih revolucij. Po drugi strani je treba priznati, da je od začetka sedemdesetih let naprej ne tako majhen del *evropske inteligence zapuščal marksizem oz. mu ni pripisoval večje veljave*; toda to se ni dogajalo zaradi globoko utemeljenega prepričanja, da so temeljni nauki marksizma neresnični ali neuporabni za pojasnjevanje in spreminjanje sodobnega sveta, temveč zaradi *moralne reakcije na etatiistične in dogmatske zlorabe marksizma in tudi zaradi politične reakcije na dolgotrajno krizo strategije delavskega gibanja v vzhodni in zahodni Evropi* – v pogojih hkratne strukturne krize kapitalizma.²² Nobe-nega dvoma ni, da je zaradi vsega tega danes težje biti marksist in komunist, kot pa je bilo to v bližnji in bolj oddaljeni preteklosti – posebej tu v Evropi po pretresljivih posledicah češkoslovaške in poljske drame. To pa hkrati nakazuje tudi neko novo gotovost; da je marksizmu v Evropi odprta pot v prihodnost le ob hkratni radikalni znanstveni in moralni kritiki dosedanje prakse komunističnih gibanj in sodobne ureditve svetovnega kapitalizma in imperializma; pri tem je treba seveda vedno upoštevati raznovrstna protislovja in dileme sodobnega sveta, kar pomeni med drugim tudi to, da je treba priznati ne le legitimnost, marveč tudi nujnost *različnih smeri marksizma in socialistične revolucionarne prakse v Evropi in zunaj Evrope*. Sedanja kriza marksizma na Zahodu ima torej – kot vsaka osamozaveščena kriza – tudi svojo dobro stran: je namreč spodbuda za nova raziskovalna, politična in moralna prizadevanja na področju družbenega življenja, ki nas prehitveva in diktira nujno razreševanje vedno novih problemov.

V teh tezah sem zaobšel specifična vprašanja sodobnega konservativizma v političnih znanostih, zlasti desničarsko »znanstveno« kritiko demokracije in perspektive socializma. Verjetno je eden od najbolj relevantnih virov za preučevanje takih pristopov poročilo trojice avtorjev iz Trilateralne komisije o »governabilnosti« sodobne demokracije.²³ V *konservativni sociologiji*, s katero se je že zdavnaj spopadel A. Gouldner,²⁴ pa so zlasti indikativni poskusi, da se obnovijo stare sociološke koncepcije –

²¹ Glej U. Cerroni: »Crisi del marxismo?«, Rome, 1978, in vrsto prispevkov v *Marksizmu u svetu* 6–7/1982.

²² Glej o korespondiranju krize marksizma s krizo kapitalizma v polemičnem članku. C. Luporinija v *Marksizmu u svetu* 6–7/1982.

²³ M. Crozier, S. Huntington, Joji Watanuki: »*The Crisis of Democracy, Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*« New York, 1975.

²⁴ Glej *Marksizam u svetu* 9/1977 in 11–12/1977.

npr. v delu Edwarda Wilsona »*Sociology, a new Synthesis*«, ki si prizadeva dokazati biološke osnove vseh družbenih ponašanj (npr. gospodovalnost mož, agresivnost, samopožrtvovalnost, altruizem itn.) – s tem pa tudi genetske neenakosti posameznikov in družbenih skupin. Ta tema terja bolj strokovno obdelavo in osvetlitev, ki ji pa sam nisem kos; hotel sem le opozoriti na konvergenco teh tez z že zgoraj omenjeno dejavnostjo filozofske in politične »nove desnice«. Tako npr. izjavlja Trivers, Wilsonov učenec, v »*Recherche*«: Prej ali slej bodo postale politične znanosti, pravo, ekonomija, psihologija, psihiatrija in antropologija – vse brez izjeme – le veja sociobiologije«;²⁵ hkrati številne publikacije kot npr. »*Nature*«, »*Eléments*« ali »*New Scientist*« ugotavljajo, da sociobiološki teze sprejemajo vsi evropski segmenti desnice – od Nacionalne fronte Velike Britanije, francoskih novih filozofov, španskih neofašistov, kluba l'Orloge itn.²⁶

Na koncu je treba nekaj povedati o procesih, v katerih se v praktičnem družbenem življenju na najbolj relevanten način osredinjajo vse silnice konservativizma v sedemdesetih letih: namreč o *ekonomskem in političnem programu in dejavnostih neokonservativnih političnih sil*, ki so z R. Reaganom, M. Thatcher in z desnim krilom liberalcev že zavzele državno oblast v najbolj razvitih kapitalističnih družbah: v ZDA, Angliji in na Japonskem, lahko pa bi že jutri postavile vlade v Franciji na čelu z J. Chiracom in v Z. Nemčiji s H. Kohlom ali celo s F. J. Straussom. (Tu naj mimogrede omenim nekoliko smešno, vendar ne nepomembno izkustvo neoliberalne ekonomske politike v Čilu ali Argentini, ki se prav tako sklicujeta na doktrino M. Friedmana – in to kljub rezervam, ki jih ta avtor izraža do političnih in ekonomskih fašizoidnih ukrepov Pinocheja in drugih latinskoameriških vojaških režimov.) Ti procesi seveda nimajo le ekonomskega in strankarsko-političnega pomena v ožjem smislu; na žalost posegajo tudi v globlje sloje ideologije in vsakdanje kulture kot nov »pogled na svet« in kot stvaren vpliv nekakšne »postmodernistične« reakcije na emancipacijske težnje povojnega obdobja. Gre za širše spremembe v individualnih in kolektivnih stilih življenja, za izrazitejšo opuščanje iskanja tistih poti protikulture, kulturne revolucije in novih oblik asociacij, ki so bile značilne za duhovno življenje šolske mladine v šestdesetih letih; te spremembe se kažejo v vračanju k družinskemu življenju, k iracionalnim oblikam meditacije in sekt, k obnavljanju seksualnega moralizma, religioznih, domoljubnih in nacionalnih tradicij itn.²⁷ Raziskovanje teh procesov je posebna naloga kulturologije. Pri vsem tem delujejo seveda tudi nekatere nasprotni težnje, ki izražajo komunitarne in emancipatorske interese iz preteklega obdobja: to so razna ekološka,

²⁵ *Recherche* 98/1979; glej knjigo H. J. Eysencka: »*Inequality in Man*«, London, 1973, o genetski določenosti 80% inteligence človeka.

²⁶ Glej *Rinascita* 15. II. 1980.

²⁷ Glej npr. N. Podhoretz: »*The New American Majority*«, *Commentary*, januar 1981; Z. Bošnjak: »Križarski pohod moralne veličine«, Start, 1981.

feministična, mirovna in alternativna gibanja, ki nas vedno spominjajo na stremljenja in realne možnosti novih načinov vsakdanjega življenja in civilizacije sploh; ta gibanja utegnejo v neki morebitni sintezi in pod vodstvom marksizma ter najširše fronte socialističnih sil v prihodnosti ustvariti program duhovnega in političnega preobrata v visoko razviti, zdaj zbirokratizirani in tehnokratizirani meščanski družbi. Vendar take emancipatorske težnje niso značilne za razmere v zadnjem desetletju.

Kot je znano, izrašča neoliberalistična ekonomska doktrina iz tako imenovane chikaške šole oz. njene notranje usmeritve – monetaristične teorije; njen glavni predstavnik je Milton Friedman. Šola ima tudi nekaj posnemalcev v drugih državah.²⁸ O tezah te doktrine, ki naj pomeni odgovor desnega krila buržoazije na sedanjo aktualno krizo kapitalizma in na domnevni krah prizadevanj keynesijanstva in Welfare State, da bi to krizo odpravili in prevladali, nas bodo seznanili tu prisotni ekonomisti. Pri tem se mi zdi pomembno poudariti, da so taka stališča že v dobršni meri integrirana v tekočo ekonomsko politiko najmočnejše gospodarske sile v svetu, Združenih držav Amerike, postaja pa realnost tudi v vrsti drugih visoko razvitih industrijskih družb; s tem je doktrina že prešla iz profesor-skih kabinetov v dejanske ekonomske odnose – z vsemi posledicami, ki iz tega že izhajajo oz. jih bo moč kmalu čutiti – se pravi za gospodarske subjekte, oz. novo usmeritev, ki se razglaša za »resnico« našega časa. Bo potrdila upanja konservativnih sil v možnost urejanja kriznih ekonomskih in socialnih procesov v sodobnem svetu, ali pa se bodo njeni recepti izkazali za neučinkovite, kot še ena neuspela ekonomska ideologija ali celo »moda«, ki lahko še poglobi sedanja nacionalna in mednarodna ekonomska, socialna in politična nasprotja?

Vladajoči ekipi M. Thatcher in R. Reagana uvajata nekatera načela te doktrine z dokajšnjo odločnostjo, četudi jima že sam Friedman očita nedoslednost in meni, da njegova teorija ne bo odgovorna za nekatere od nastalih posledic: gre namreč za *demontiranje znatnega dela mehanizma državne socialne politike in državnega kapitala oz. intervencionizma v gospodarstvu*; za prizadevanje, *da se zmanjšajo davki kot oblika stimuliranja novih investicij*; za *manipuliranje z obrestnimi stopnjami, ki naj bi imele enak namen oz. naj bi prispevale k umirjanju inflacije – in pa za utesnjevanje nekaterih že poprej izbojevanih delavskih pridobitev, ki so bile zavora za uveljavljanje nekontroliranega kapitalističnega podjetništva*.

Vsi ti ukrepi že vnaprej računajo na znatno *povečanje nezaposlenosti* (kar naj bi veljalo le za prvo fazo izvajanja te politike, se pravi do ponovnega »nujnega« oživljanja gospodarske dejavnosti oz. do izhoda iz recesije) *in na upadanje življenjskega standarda delavskih in srednjih slojev*; to se v nekaj zadnjih letih dejansko dogaja, ko nezaposlenost in upadanje življenjskega standarda v ZDA, Angliji in drugih zahodnih

²⁸ Zelo dejavna je npr. skupina »neoliberalnih ekonomistov«, zbrana okoli Jean-Jacques Rosseauja v Franciji; glej njegovo polemiko s socialistom J. Attalijem v *L'Expressu* 16. VI. 1979.

državah dosegajo rekorden obseg; kljub temu pa ekonomisti in politiki še vedno niso odgovorili na vprašanje, ali se te države že približujejo »izhodu iz tunela«, se pravi prevladovanju stagflacije in doseganju nove stabilnosti in prosperitete, ali pa se kriza v svojih nacionalnih in mednarodnih razsežnostih še bolj pogloblja. Med samimi kapitalističnimi državami prihaja zaradi ukrepov »reaganomike« do novih protislovij – monetarne, trgovinske ali drugačne narave; ob tem pa je neoliberalna ekonomska politika v celoti povsem nesprejemljiva za dežele v razvoju in za projekte o novi ekonomski ureditvi v svetu.

Ne da bi se vpletal v meni nedostopne ocene konsistentnosti neoliberalne ekonomske politike, velja vendar poudariti, da so med njenimi zamislivi in izpeljavami že zdaj nekatera protislovja. V temeljnih zarisih je »neoliberalizem« globalni ekonomsko-politični pristop k družbenim procesom, ki se pomembno razlikuje od »liberalističnega« pristopa kot ideologije in kot stvarnosti kapitalističnega XIX. stoletja: prvi se razvija v razmerah močnega in neizogibnega vpletanja države v vse tokove meščanske družbe, medtem ko je drugi računal in se uspešno razvijal o državi, ki je le od zunaj zagotavljala predpostavke za avtonomne gospodarske tokove v meščanski družbi.²⁹ Vsakodnevna praksa dokazuje, da je »neoliberalno« gospodarstvo še vedno bolj *oblika (politično) organiziranega kapitalizma*, kot pa vrnitev k tradicionalnemu liberalnemu kapitalizmu. Prav zaradi tega pa nastajata v »reaganomiki« vsaj dve veliki protislovji med ideali in prakso: prvič, projekt vsebuje teoretsko načelo, da se bo država odrekla ekonomskih iniciativ in vpletanja, v praksi pa je prav državna fiskalna politika (in manipuliranje z zunanjo trgovino, zaporami, subvencijami itn.) eno od temeljnih sredstev za doseganje zaželene stabilizacije in za spodbujanje gospodarske dejavnosti; in drugič, zmanjševanje in uravnoteženje državnega budžeta je bistveni cilj projekta: v praksi pa ohranjanje in širjenje vojaškega kompleksa v oboroževalni tekmi, njegovo državno uravnavanje oziroma spodbujanje ogromne znanstveno-raziskovalne infrastrukture za vojaške namene – terjajo tolikšna sredstva, da se iz leta v leto zvezni budžet povečuje – s tem pa morajo naraščati davčne dajatve, kar je povsem v nasprotju z načeli neoliberalnega modela.

Že samo ti dve protislovji dajeta prav tistim, ki ugovarjajo temu, da bi bil projekt Reagan-Thacher resnično liberalističen v stacionarnem pomenu besede; dejansko se pod »neoliberalistično« ekonomsko politiko skriva *simbioza vojaško in normativno-gospodarsko močne imperialne države in monopolnega kapitalizma velikih transnacionalnih kompanij*, ki jim je potrebna prav taka država, ki ni samo »nočni čuvar« meščanske države, marveč tudi glavni koordinator, spodbujevalec in porabnik v ekonomskem sistemu. V socialnem smislu ustvarja to simbiozo *prežemanje kapitalistične strukture in politične birokracije* v posedovanju in

²⁹ Natančno opredelitev funkcije zgodnje liberalne države daje J. Habermas: »Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu«, Zagreb, 1982, str. 33.

upravljanju s kapitalom, ki ima najvišji tehnični sestav in vodilno mesto v svetovnih razsežjih.

Toda kadar omenjamo vlogo *vojaškega kompleksa* v neokonservativnem projektu »obnovljene Amerike«, tedaj ne zadenemo na nek vzporeden ali naključen element, na nek tuj dejavnik ali celo oviro v tem projektu; nasprotno: posebnost tega projekta je prav v tem, da ne zajema le ekonomskih in morda ob tem še idejno-moralnih imperativov, ampak ima hkrati izrazito *zunanjepolitične* cilje. *Raison d'être* tega projekta nista le ozdravljenje in sprožanje novega poleta ameriškega gospodarstva (in s tem, kot trdijo, tudi nujno ozdravljenje celotnega odvisnega svetovnega kapitalističnega gospodarstva), marveč pomeni hkrati izpolnitev vojaško-politične svetovne hegemonije ZDA, s katero bo skušala zastaviti in utišati tudi vpliv³⁰ socialističnih revolucij širom po svetu. Volilni poraz liberalnih demokratov v sedemdesetih letih in vzpon najprej *umirjenih konservativcev* s Carterjem in potem *arhikonservativcev* z Reaganom na čelu³¹ nikakor ni mogoče pojasniti zgolj z notranjimi gospodarskimi težavami v ZDA – in tako jih ne razlagajo sami zmagovalci. K temu je mnogo prispevala tudi na široko razglašena in sprejeta zavest o domnevni moralni in vojaški razoroženosti ZDA pred sovjetsko agresivnostjo; o detantu kot lažnem miru, ki je enostransko koristil Sovjetom pri njihovi oboroževalni, idejni in ekonomski ekspanziji; o neupravičenem in od sovražnika vsiljenem občutku krivde Amerikancev zaradi vojne v Vietnamu ter pomoči latinskoameriškim in azijskim diktaturam ali Južni Afriki; o propadanju tradicionalnih etičnih vrednot in poslanstva ameriškega načina življenja itd. Če naj se prekine to domnevno vsestransko nacionalno nazadovanje in spet obnovi vodilna vloga ZDA med zahodnimi demokracijami (kar se postavlja kot zahteva že od Carterja dalje), je nujno, da se razen gospodarske in moralne obnove na temelju tradicionalnih načel individualnih svoboščin in podjetništva, obnovi prav tako tudi vojaška sila, ki je nujna za zastraševanje in zavračanje sovjetske in sploh komunistične in socialistične »totalitaristične« nevarnosti.

Tega, povsem enakovrednega pomena ekonomskega in vojaškega vidika v neokonservativnem programu ne naglašajo samo politiki, marveč tudi vsi ideologi in številne intelektualne konservativne elite v ZDA (in to ne glede na to, ali jih prištevajo med bolj umirjene ali pa radikalne konservativce); med njimi naj navedemo imena: Daniel Bell, Patrick Moynihan, Irving Kristol, Nathan Glazer, Norman Podhoretz, James Q. Wilson, Seymour M. Lipset in drugi, ki so v preteklosti pretežno pripadali liberalni levici. Zdi se, da je ta enotnost ekonomskih in vojaških ciljev najbolj celovito izražena v kolektivnem elaboratu 32 strokovnjakov z naslovom »*The United States in the 1980*« (v izd. Hoover Instituta,

³⁰ Glej N. Podhoretz: »*The Present Dangers*«, Commentary, March, 1980, in »*The Future Dangers*«, Commentary, April 1981.

³¹ Glej P. Dommergues: »*Les Etats-Unis à la recherche d'une nouvelle idéologie*«, Le Monde diplomatique, Aout 1980.

1980); v prvem delu knjige postavljajo avtorji zahteve po ugodnejših pogojih za delovanje kapitala – in to ob maksimalnem zoževanju državne intervencije in ob vračanju k tržnim mehanizmom; v drugem delu pa so nanizane zahteve po vzpostavljanju ameriške hegemonije s pomočjo krepitve vojaškega potenciala.

V skladu s programom ameriških konservativcev je izgradnja ogromnega vojaškega in obveščevalno-subverzivnega aparata nujna ne le z vidika neposredne blokovske konfrontacije z ZSSR (katera v sedemdesetih letih dejansko prvič doseže tolikšno vojaško moč, da ustvari v odnosu do Američanov ravnotežje v oborožitvi in taktiki zavračanja /zastraševanja/). Tak aparat je nujen (to pa velja analogno tudi za ZSSR, in zaradi tega del odgovornosti za usihanje detanta pade tudi na sovjetsko intervencionalistično politiko in na druge oblike njene konservativne politike), da bi se v zaostrenih ekonomskih in političnih mednarodnih odnosih, zlasti nasproti narodnoosvobodilnem gibanjem v Tretjem svetu, Amerika še bolj usposobila za vlogo mednarodnega kapitalističnega žandarja. Ti dve funkciji vojaškoobveščevalnega aparata, ki ju hoče Reagan revitalizirati, sta neločljivo povezani: zastrašujoči vojaški aparat naj omogoča neposredno vojaško supremacijo nad ZSSR, ki naj bo ne le odbojni zid za sovjetsko penetracijo v Evropo in v Tretji svet, marveč tudi za originalne socialistične in ljudske revolucije v deželah v razvoju, zlasti v Latinski Ameriki, ki ogrožajo temeljne interese svetovnega monopolnega kapitalizma.

Je pa tudi tretja funkcija močnega vojaškega aparata v ZDA in zahodnem vojaškem bloku sploh, ki sicer ni nova, so jo pa »jastrebi« iz Reaganovega štaba eksplicitno postavili domala na prvo mesto: obnavljanje oboroževanja ima tudi ta smoter, da *Sovjete prisili na tako izčrpavajoče naložbe v vojno industrijo*, ki bi močno ovirale ali celo onemogočile ambiciozne načrte industrijskega, kmetijskega in energetskega razvoja ZSSR; zavirale ozdravljenje celotnega vzhodnoevropskega gospodarstva, kar naj bi ohranjalo in poglobljalo obstoječe družbene probleme in elemente nestabilnosti v vzhodnem taboru. Ta cilj se na žalost že uresničuje, in to sorazmerno bolj ugodno za ZDA, kot pa njeni lastni cilji vojaške supremacije in dušenja revolucionarnih gibanj v svetu. Dobro je znano, da obstaja v strategiji ZDA in Zahoda glede dolgoročnih razvojnih možnosti ZSSR in Vzhodne Evrope dve temeljni in medsebojno nasprotni usmeritvi: strategija »golobov« iz vrst Demokratske stranke in levih liberalcev (ki jo je zastopal npr. nekdanji ameriški diplomat in sovjetolog George F. Kennan), po kateri lahko detant in izboljševanje političnih, ekonomskih in kulturnih odnosov s Sovjeti spodbudi demokratizacijo in debirokratizacijo sovjetskega sistema, pospeši postopno konvergenco dveh velikih sil k trajnemu svetovnemu miru; druga strategija je strategija »jastrebov« iz vrst Republikanske stranke, ki jo vzorčno zastopajo Reagan in trda večina iz vojaškega aparata; po tej strategiji bi detant bistveno ustrezal sovjetski in sploh socialistični ekspanziji in pripeljal konec koncev

do »finlandizacije« zahodnoevropskih družb, če ne že tudi ameriške družbe; nasprotno temu bi konfrontacija z ekonomskimi pritiski in s tekmo v oboroževanju pripeljala do ekonomske in politične izčrpanosti in destabilizacije celotnega vzhodnega bloka in končno tudi do postopnega razpadanja »komunističnega cesarstva«. ³²

Konec sedemdesetih let strategija »jastrebov« ni več samo teorija, marveč tudi učinkovita politična akcija ZDA v mednarodnih odnosih. Vse bolj razločne in funkcionalne postajajo tudi druge komponente konservativizma na Z̄ahodu, o katerih smo že nekaj povedali. Kritika ameriških liberalcev (resda močno zožena) kot tudi dela političnega mnenja v Evropi opozarja na večstransko nevarne učinke takega početja; med drugim tudi na to, da »potiskanje ob zid« Sovjetske zveze in komunističnih gibanj in sistemov v svetu zanesljivo pelje h krepitvi vloge partijsko-vojaških »jastrebov« tudi na tej strani, k nadaljnji krepitvi in okostenevanju birokratiziranega sistema v vzhodnem bloku, k zaustavljanju procesa socialistične demokratizacije v Evropi nasploh – v Vzhodni in Zahodni – k podžiganju novih lokalnih vojn in navsezadnje k zvečevanju možnosti za zavestno ali naključno izzvano katastrofo svetovne vojne.

Ali večina takih posledic lahko prestraši konservativne jastrebe, ali pa ti naravnost računajo s takimi posledicami? Verjetneje se zdi to drugo. Zato ni niti čudno, da se začenja zdaj že desno krilo republikanskih konservativcev, ki so bili do nedavnega trdno strnjeni okoli Reagana, glasno pritoževati nad razvodenevanjem in oportunizmom mednarodne (in notranje) politike Reaganove vlade. Skrajni konservativci potemtakem še niti niso stopili na sceno. To so npr. desničarji iz »moralne večine« Jerry Farwella, politiki kot so npr. James Watt, Paul Weyrich, Howard Philips in dr., pa tudi sam N. Podhoretz, ki je pred nedavnim napadel Reagana zaradi prodaje žita ZSSR in zahteval popolno prekinitev trgovinskih odnosov s »komunističnimi deželami«. ³³ Njegovemu programu povsem pristojna naziv »fašizem s človeškim obrazom«, ki ga je zapisal eden od ameriških avtorjev. ³⁴ Resnični demokrati, liberalci v tradicionalnem ameriškem pomenu, posebej pa levi liberalci doslej še niso imeli kakih večjih možnosti, da bi se uveljavili. Do kdaj?

To uvodno razlago končujem s provokativnim, toda po mojem mnenju ne prezgodnjim vprašanjem: *koliko so vsebine takega buržoaznega konservativizma navzoče danes tudi v naših jugoslovanskih političnih, ekonomskih in kulturnih dogajanjih?*

³² Glej npr. M. T. Klare: »Les conceptions stratégiques de Caspar Weinberger«, Le Monde diplomatique, septembre 1982.

³³ Glej *Le Monde* 19. XI. 1982.

³⁴ Bertram Gross: »Friendly Fascism«, New York, 1980: »Temeljni vir novega despotizma niso fanatiki ekstremne desnice, tako kot to niso niti zmedenci iz ekstremne levece, res pa je, da eni in drugi krčijo pot njegovemu naraščanju. Nova ureditev bo izšla predvsem iz preraščanja močnih teženj samega Establichmenta. Ne bo nastopila niti naključno niti ne bo plod nekakšne osrednje zarote. Pojavila se bo po difuzni logiki transnacionalne kapitalistične družbe in postopnih reakcij na rastoče nevarnosti v oslABLjeni kapitalistični družbi«.

Tudi v tem pogledu lahko ugotovimo, da je pojav neraziskan – v primerjavi z nam dobro poznanim komunistično-dogmatskim konservativizmom v naših prostorih. Mnenja sem, da bužoazni konservativizem in desničarstvo obstajata in da med nami naraščata, da sta v dolgotrajni in počasni, toda zanesljivi ekspanziji; da sta oprta na še neraziskane krizne družbene tokove in socialne nosilce; praviloma se zaradi nujnih okoliščin spretno prikrivata za obče sprejetimi vrednotami samoupravljanja, svobode človeka in državljana, humanizma itn. Dá se ju razbrati iz poneumljajočih in vztrajnih *nacionalizmov in tradicionalizmov* vseh baž; iz določene nekritičnega in snobovskega uvoza predzadnjih *duhovnih mod z Zahoda*; iz koncentričnih »literarnih« ali »kritičnih« napadov na komunizem ali na Lenina kot *totalitarističnih in terorističnih* stanj; iz izpadov proti gibanju za emancipacijo žena;³⁵ iz *neoliberalnih* elementov ekonomskih analiz in predlogov za naš gospodarski razvoj; iz *monetarističnih* obsesij mnogih ekonomistov, ki nimajo posluha ali interesa za temeljne proizvodne odnose in razmerja družbene moči itd. Raziskovanje teh tendenc in usposabljanje državljanov, da jih doumejo in da se jim samostojno postavijo v bran – enako kot temu ustreznemu dogmatskemu konservativizmu – so najbolj neposredne naloge naše znanosti in samoupravne komunistične akcije. Tudi v tem pogledu je očitno, da so Jugoslavlani danes na križpotju sodobnih duhovnih in političnih poti!

³⁵ Gl. npr. prispevek S. Ast v »Ninu« 20. II. 1983.

Pacifizem, mirovna gibanja in razorožitev

Novi ali stari pacifizem?¹ Mirovno gibanje ali mirovna gibanja? ...

To je samo nekaj logičnih vprašanj, ki se nam postavljajo po izbruhu množičnih demonstracij za mir oktobra 1981 v Zahodni Evropi in drugod. Že težave z definiranjem kažejo na to, da imamo opraviti z novim fenomenom, ki je presenetil praktično vse, tudi same organizatorje demonstracij.

Kakorkoli že, pomenskost besed in pojmov moramo skušati razumeti predvsem v času in prostoru, to pa velja tudi za sedanje pacifistično ali mirovno gibanje.

Pod pojmom pacifizem namreč že dalj časa razumemo stališča in dejavnosti v smislu zavračanja in odprave oboroženega nasilja ter zagotavljanja trajnega miru. Oziroma: stališča in dejavnosti v prid ukinitvi vojne »kot nadaljevanja politike z drugimi sredstvi« ter idealno, brezkonfliktno stanje v mednarodnih odnosih. Tako pred prvo kot pred drugo svetovno vojno je predvsem Evropa – deloma tudi ZDA in drugi kulturno-civilizacijski podaljški Evrope – doživela izbruh pacifizma, kar je bilo odsev rastoče mednarodne napetosti in obenem znakov bližajoče se nevarnosti svetovne vojne. Gibanje je obakrat – ne glede na razglašene cilje – doživelo polom in še do nedavnega je pacifizem poleg oznake kapitulantstva nosil predznak »nevarna utopija«.

Do določene mere in logično paradoksalno upravičeno; delovanje pacifistov in razširjenost pacifističnih idej sta v precejšnji meri botrovala slabi vojaški pripravljenosti Francije in V. Britanije ob izbruhu druge svetovne vojne. Pacifistično gibanje je namreč razglašalo enostransko razorožitev kot znak dobre volje, ki naj bi tudi nasprotno stran prepričal o absurdnosti vojne. Apeli k zdravemu razumu naj bi sami po sebi zadostovali in vplivali na množično nepokorščino in neposlušnost tudi na drugi strani, množično odklanjanje služenja vojaškega roka oziroma uporabe orožja proti sočloveku pa naj bi preprečila novo vojno. Do tega seveda ni prišlo, kajti apeli k zdravemu razumu so bili eno, logika protislovij, na katerih je slonela napetost v mednarodni skupnosti, pa drugo. Prav tako velja poudariti, da je nacistični totalitarizem s svojim prihodom na oblast v Nemčiji zatrl vsako delovanje pacifističnega gibanja, ki je bilo sicer v 20-tih, pa tudi na začetku 30-tih let v weimarski republiki dokaj razširjeno.

¹ Več o zgodovinskih koreninah doktrine pacifizma glej v zborniku Razorožitev, poglavje Marksizem in razorožitev (dr. Anton Bebler), str. 153, Komunist 1981, Ljubljana.

Po drugi svetovni vojni je dejavnost pacifistov ostala dolgo časa ob robu in stvar izoliranih skupin. O novih – imenujmo jih konjunkturnih – obdobjih gibanja lahko govorimo šele v 50-tih in 60-tih letih, kar je časovno ponovno sovpadalo z večanjem napetosti med blokoma oziroma velesilama. Po vsej logiki lahko torej ugotovimo, da je pacifistično gibanje tudi tokrat izbruhnilo ob podobnih razmerah v mednarodni skupnosti. Se pravi: ob krizi detanta med blokoma in ob zastoju dialoga med velesilama, rastoči oboroževalni tekmi, vse večjemu številu trajnih konfliktov, še posebno na zemljepisnem obrobju Evrope, in končno zaradi kriznega žarišča v samem stičišču med blokoma, tj. na Poljskem. Med neposredne povode za izbruh gibanja v zadnjem času lahko seveda štejemo tudi verbalno agresivnost zunanje politike ZDA ter izjave o možnosti omejene jedrske vojne, pri čemer naj bi bilo prizorišče takšnega omejenega jedrskega spopada očitno predvsem Evropa.

Izbruhu pacifističnega gibanja kot izrazu zaostritve v mednarodnih odnosih in kontekstu ugotavljanja zgodovinskih paralel logično lahko dodamo še ciklično in strukturalno krizo kapitalizma, vse večje število konfliktov na obrobju Evrope. Po logiki »zgodovine, ki se ponavlja«, je tokratni izbruh pacifizma ponovno izraz množičnega prastrahu (ali, če hočemo – kot trde nekateri – resignacije.)

Takšni logiki – žal – ne velja odrekati določene mere utemeljenosti. Rastoča socialno-ekonomska protislovja – svetovna gospodarska kriza – večajo nevarnost, da pride do oboroženih konfliktov, prav tako pa v okviru ustaljene logike velja Clausewitzova maksima o »vojni kot politiki z drugimi sredstvi«. Po drugi strani pomeni mehanično ugotavljanje zgodovinskih paralel nevarnost v obliki grobih poenostavljanj ob neupoštevanju posebnosti sedanjega socialnoekonomskega političnega trenutka in razvoja. Na dlani je namreč, da doživljajo v sedanjem trenutku globoko krizo prav vsi sistemi, kriza pa je najbolj očitna v okviru mednarodnega gospodarskega sistema, ki še vedno temelji na načelu rasti in razvoja predvsem na podlagi maksimizacije profitov. Vzvodi tega sistema so predvsem v prvem – razvitem svetu – zaradi izjemne gospodarske integracije sveta pa seveda govorimo o svetovni krizi. Kriza drugih sistemov – še posebno tako imenovanega realnega socializma – je torej deloma odsev svetovne gospodarske krize, deloma – celo v veliki meri – pa odsev protislovij in očitnih pomanjkljivosti, ki so lastne temu sistemu. Poenostavljeno in prozaično: svet v veliki meri doživlja krizo nekoč veljavnih resnic in konstatacije o nevdržnosti stanja, ko prepad med Severom in Jugom postaja vse globlji, ko človeštvo drvi v ekološko uničenje planeta in ugotovitve o krizi vrednot danes ni slišati samo od dežurnih napovedovalcev sodnega dne. Takšne perspektive – če naj do bistvenih sprememb ne bi prišlo – danes pravzaprav neredko slikajo tudi tako imenovani uravnoteženi analitiki in politiki, ki so še pred petnajstimi leti razglašali planetarni optimizem.

Absurd oboroževalne tekme, astronomski izdatki za oborožitev, arzenali jedrskega orožja, s katerim se lahko nekajkrat uniči planet, predvsem pa nevarnost pogroma zaradi atomske vojne – vse to so najvidnejši rakasti izrastki in simptomi bolezenske slike našega planeta. Množično, spontano mirovno gibanje je ob postavljanju vprašanja osebne eksistence doslej najbolj učinkovito povečevalo občutljivost za odločujoča vprašanja nadaljnega socialno-ekonomskega in političnega razvoja mednarodne skupnosti v celoti ter vsake družbe posebej. S postavljanjem pod vprašaj oziroma z zanemarjanjem ustaljene vrednote »si vis pacem para bellum« (če želiš mir, se pripravljaj na vojno – beri: se oborožuj) je seveda načel celotni sklop vrednot in ustaljenih pogledov – od rasti in razvoja predvsem na podlagi maksimalizacije profitov tja do ustaljenih oblik politične oblasti in odločanja. Pri tem je nadvse pomembno, da je do tovrstne množične občutljivosti začelo prihajati v prvem – razvitem svetu, kjer so – kot že omenjeno – osredotočeni izvodi gospodarske moči in odločanja na planetarni ravni.

Pacifizem, s katerim se soočamo dandanes, vsebuje po eni strani elemente »starega pacifizma«, se pravi emocionalnega pacifizma z načelnim odklanjanjem vsake oblike nasilja. Zaradi drugih, novih vsebinskih elementov pa je morda bolj oportuna raba izraza mirovno gibanje.² Prav tako lahko uvrstimo mirovno gibanje med tako imenovana alternativna gibanja – tako zaradi zahtev mirovnega gibanja – ali vsaj dela mirovnega gibanja – po »alternativnem vrednotenju« vprašanj, ki zadevajo varnost, kot tudi zato, ker se mirovno gibanje glede na svoje »članstvo«³ v veliki meri pokriva z drugimi alternativnimi gibanji, še posebno z ekologisti. In tako kot, recimo, ekologično gibanje je tudi mirovno gibanje, kar zadeva »članstvo«, po svoji sestavi zarezalo prek generacijskih, ustaljenih socialnih in razrednih, verskih, ideoloških in strankarskih ločnic.⁴

Naslednja – seveda poenostavljena – značilnost, ki velja še posebno za zahodnoevropsko mirovno gibanje, je poudarjanje evropske identitete, in sicer ob odklanjanju blokov in blokofske logike. »Ne pershingov in cruison – Ne SS-20« ter »Evropa brez blokov« sta med pogostimi slogani evropskega mirovnega gibanja. Takšna evropska in protiblokofska identiteta pa ni bila ravno značilna za zahodnoevropsko mirovno (pacifistično) gibanje 50-tih in 60-tih let, čeprav zanj ne moremo ravno trditi, da bi ga bili neposredno vodili sovjetski interesi.⁵ Prav gotovo pa je bilo zahodnoevropsko mirovno gibanje 50-ih in 60-ih let organizacijsko pod vplivom

² Pomenoslovno v ožjem smislu sta besedi pacifizem in mirovno gibanje v veliki meri sinonima; pax, is, f = mir.

³ O članstvu v ustaljenem pomenu besede seveda ne moremo govoriti, čeprav so določene skupine in organizacije uvedle formalno učenje. Kljub temu pa znotraj teh skupin in organizacij ne moremo govoriti o klasičnih oblikah in strukturah odločanja. Kar zadeva »pokrivanje« z drugimi alternativnimi gibanji, so nazoren primer »zeleni« v Nemčiji. V ZR Nemčiji se je celo ustalil izraz Oekopaxler, skovanka iz besed ekologist in pacifist.

⁴ Po razpoložljivih podatkih in poenostavljeno bi vendarle lahko trdili, da so mlajše generacije znotraj gibanja najmočnejše zastopane, kot tudi, da jo več stičišč med mirovnimi gibanji in ustaljenimi strankami na levi. Res pa je, da je še posebno zadnja ocena zelo generalizirana.

⁵ V veliki meri pa so skušali voditi sovjetski interesi zahodnoevropsko mirovno gibanje – vsaj posredno – prek »Svetovnega sveta za mir«. Ta organizacija, ki ima sedež v Moskvi, je bila in je povezana s tekočo politiko SZ.

prosovjetskih komunističnih partij; kritika blokov in blokovske logike je bila tedaj skorajda povsem v ozadju in kritičnost gibanja je bila skoraj izključno uperjena proti ZDA, problematiko jedrske vojne pa je gibanje predstavljalo nekako ločeno, posebej, in ne v kontekstu drugih globalnih vprašanj. Da imamo opraviti z novim fenomenom, ki se razvija v drugačnem – novem kontekstu, ki se razlikuje od mirovnega gibanja v 50-ih in 60-ih letih, pove tudi dejstvo o nastanku mirovnega gibanja zunaj institucionalnih okvirov v državah tako imenovanega realnega socializma⁶ tj. v okviru sistemov, kjer je funkcija javnosti zelo okrnjena, in kjer je spontanost v vsakem pogledu nadvse omejena. Razraščanje mirovnega gibanja v ZDA pa je praktično odvzelo veljavo insinucijam zahodnih konservativnih krogov, češ, da je izbruh pacifizma v svetu predvsem plod široke propagandno-politične akcije SZ oziroma prosovjetskih partij in političnih skupin na Zahodu.

Kakorkoli že in še posebno glede na dejstvo, da imamo opraviti s fenomenom in procesom, ki je fluiden in se razrašča ter presega ustaljene okvire političnega organiziranja (da o fragmentaciji gibanja niti ne govorimo), je klasifikacija zahtev mirovnega gibanja glede na proces razorožitve zelo težavna. Grobo in poenostavljeno bi zahteve mirovnega gibanja, če izvememo klasične pacifistične zahteve po takojšnji in popolni razorožitvi, lahko delili na:

– zahteve po preklicu odločitve o modernizaciji evrostrateškega jedrskega sistema NATO, tj. preklic odločitve o instaliranju raket perishing II in manevriranih raket (dvojni sklep NATA iz decembra 1979). Po logiki velikega dela zahodnoevropskega mirovnega gibanja naj bi nevarnost za Evropo in človeštvo sicer res tičala predvsem v logiki blokov, obenem pa naj bi bilo nesporno dejstvo, da je Zahod v prednosti – predvsem gospodarski prednosti – pred Vzhodom ter da je stopnjevanje oboroževalne tekme del strategije (predvsem ZDA) za popolno gospodarsko izčrpanje SZ. V celoti naj bi imele države NATO pakta prednost in zato naj bi bilo na njih, da store prvi korak. Le tako, se pravi z znakom dobre volje, bi lahko vzpostavili ozračje medsebojnega zaupanja in temelje za dejanski dialog o razorožitvi med supersilama. Takšne zahteve zastopata predvsem mirovno gibanje v Zahodni Nemčiji⁷, Belgiji⁸, na Nizozem-

⁶ Zunaj institucionalnih okvirov je mirovno gibanje najbolj množično v NDR in je v veliki meri povezano s protestantsko in katoliško cerkvijo. Do neinstitucionalnega mirovnega gibanja pa so bile najbolj tolerantne oblasti na Madžarskem. Tematiko miru pa je vključil v svoje programe tudi sedaj prepovedani poljski sindikat Solidarnost.

⁷ V Zahodni Nemčiji, kjer je tako kot v Belgiji, na Nizozemskem, Italiji ter v Veliki Britaniji predvidena namestitvev pershingov II in cruison – lahko trdimo, da so »zeleni« bili – in da so do določene mere še vedno – organizacijska hrbtnica mirovnega gibanja. Aktivne so tudi nekatere prosovjetske komunistične skupine, res pa je, da imata v okviru nemškega mirovnega gibanja zelo pomembno vlogo tako evangeličanska kot katoliška cerkev. Do padca vlade kanclerja Schmidta so v mirovnem gibanju delovale le nekatere posamezne osebnosti iz socialnodemokratskega tabora, kot, npr., Erhard Eppler in Oskar Lafontaine. Po razbitju socialnodemokratske-liberalne koalicije pa naj bi za zahodnonemška social-demokracija, še posebno pod vplivom Willyja Brandta – tako ocenjujejo mnogi – skušala iskati trdnjše povezave z mirovnim gibanjem. Podobno naj bi veljalo za sindikate, še posebno za sindikalno konfederacijo DGB.

⁸ V Belgiji je od strank dokaj blizu mirovnemu gibanju oziroma ima negativno stališče do namestitve novih natovskih raket predvsem flamska socialistična stranka. Podobno velja za KP Belgije, valonska socialistična stranka je zaradi tega vprašanja razcepljena, popolnega soglašanja z namestitvijo raket pa ni tudi v vrstah meščanskih strank.

skem⁹, v Italiji¹⁰ ter v Veliki Britaniji¹¹, do določene mere pa tudi v Franciji¹² ter v Skandinaviji¹³.

– Zahteve po takojšnji zamrznitvi – se pravi ustavitvi izdelovanja jedrskega orožja v obeh blokih, takojšnji omejitvi jedrskih poskusov in pogajanjih za postopno odpravo (uničenje) jedrskega orožja. Te zahteve naj bi veljale tako za ZDA kot za SZ, postavlja pa jih severnoameriško mirovno gibanje (freeze movement) in sicer ob zahtevi, naj prvi korak store ZDA. Za neformalnega vodjo gibanja velja demokratični senator Edward Kennedy, ob njem pa republikanski senator Hartfield. Vsekakor pa bi bilo identificiranje gibanja freeze z obema senatorjema poenostavitev. Dejstvo je le, da se je nekaterim predstavnikom etabliranih skupin oziroma strank v ZDA uspelo identificirati z gibanjem. Gibanje je organizacijsko in mobilizacijsko vezano na cerkvene organizacije in na skupine, ki so organizirane po poklicnem načelu. Za razliko od gibanja proti vietnamski vojni ima gibanje freeze širša razsežja in ga ne bi mogli identificirati kot gibanje, ki bi imelo svojo oporo predvsem v kampusih, se pravi, med študentsko mladino. Z razliko od zahodnoevropskega mirovnega gibanja je pri severnoameriškem gibanju opaziti manjše poudarjanje oz. povezovanje problematike oborožitvev – Tretji svet – strukturalna kriza obstoječega zahodnega socialno-gospodarskega sistema.

Kot že omenjeno, je zaradi fragmentiranja gibanja razčlenitev zahtev posameznih skupin težavna. Kljub temu pa lahko identificiramo nekaj združenj, ki delujejo po načelu konfederacije ter organizacijsko pomenijo konvergentne točke številnim posameznim skupinam in posameznikom. Med takimi združenji velja omeniti predvsem CND (Council for Nuclear Disarmament – Gibanje za evropsko razorožitev) in END (European Nuclear Disarmament – Evropska jedrska razorožitev). Obe organizaciji oz. združenji imata sedež v Londonu, njuna značilnost je »evropska«

⁹ Nizozemska vlada je poleg belgijske ob dvojnem sklepu NATO pakta decembra 1979 dala samo načelen pristaneček, obenem pa vztrajala, da mora NATO iskati rešitev predvsem v pogajanjih z drugo stranjo. Nasploh je mirovno gibanje, kot tudi vsa druga alternativna gibanja, zelo razširjeno na Nizozemskem. Izredno pomembno vlogo imata katoliška in protestantske cerkve se posebno IKV (Interkonfesionalni svet za mir), odločno proti namestitvi raket pershing II in cruiss nastopa tudi PvDA (socialisti), dvoumno je stališče levih liberalov D 66, namestitvi raket pa se upira tudi manjša skupina krščanskodemokratske CDA.

¹⁰ Organizacijski spiritus agens mirovnega gibanja v Italiji je med velikimi strankami KP Italije, zelo aktivne pa so posamezne, strankarsko nevezane skupine, ki so zelo pogosto organizirane po poklicnih kategorijah (alternativne skupine in gibanja) pa tudi sindikalna konfederacija CGIL-CISL-UIL.

¹¹ V Veliki Britaniji je unilateralna atomska razorožitev del programa laburistične stranke. Sicer pa zastopajo takšno stališče v veliki meri tudi sindikati in V. Britanija je nasploh sedež nekaj – rekli bi – konfederacij mirovnih gibanj in organizacij.

¹² V Franciji je organizacijsko aktivna predvsem KPF, kar glede na načelno podporo KPF zunanji politiki SZ mirovnemu gibanju jemlje del verodostojnosti. Mobilizacijsko in organizacijsko pa so aktivna tudi razna alternativna gibanja, cerkveni krožki in posamezne poklicno organizirane skupine, ki nastopajo bolj »protiblokovski« kot KPF. Po začetni mlačnosti se je spomladi 1982 delovanje mirovnega gibanja v Franciji bolj razširilo tudi znotraj socialistične stranke, prav tako pa je bolj intenzivno delovanje posameznih poklicnih skupin.

¹³ Mobilizacijsko in organizacijsko sodelujejo v okviru široko razširjenega mirovnega gibanja v skandinavskih državah (predvsem na Švedskem, Danskem in Norveškem) socialnodemokratske stranke, alternativna gibanja, skupine, organizirane po poklicnem načelu. Zahteve skandinavskega mirovnega gibanja so v veliki meri usmerjene v prizadevanja za to, da bi obe vevseli priznali Skandinavijo kot brezjedrsko cono.

naravnost, glavni cilj pa odstranitev jedrskega orožja z evropskih tal, tj. tako na Zahodu kot na Vzhodu. Obe gibanji (združenji) sta protiblokovsko naravnani, naslednja njuna značilnost pa je odklanjanje obvezujoče organizacijske oblike. Ali z drugimi besedami: obe združenji sta – lahko rečemo – zbirališče tistih skupin in posameznikov, ki zagovarjajo stališče, da trdno zasnovane in postavljene organizacijske oblike hrome spontano aktivnost članov. Nasploh lahko ugotavljamo, da je »nezaupanje« do etabliranih političnih struktur prejkone značilnost velikega dela evropskega mirovnega gibanja, če pri tem seveda odštejemo tisti del gibanja, ki je pod vplivom Svetovnega sveta za mir¹⁴ oziroma prosovjetskih zahodnoevropskih partij. Takšno nezaupanje do etabliranih političnih strank sloni na domnevi, da so pač vse etablirane politične stranke, ustanove in sile del makrosistema, ki sloni na pravilih t. i. realne politike. Sestavni del realne politike pa naj bi bilo tudi ravnotežje sil med blokoma in priznavanje maksime »si vis pacem – para bellum«; ob današnjih arzenalih orožja pa naj bi omenjena maksima povsem izgubila na veljavi, priznavanje takšne maksime in možnost ravnotežja sil pa naj bi bilo dandanes po mnenju mnogih čisti absurd. Zato: si vis pacem – para pacem!

Nezaupanje do etabliranih struktur, prav tako pa do pogajanj kot uspešnem sredstvu za pomirjanje napetosti oziroma sredstvu in poti, ki bi dejansko pripeljala do procesa razoroževanja, je torej značilnost velikega dela zahodnoevropskega mirovnega gibanja. Res pa je, da takšnega stališča ne moremo absolutizirati, saj imamo opraviti z fluidnim pojavom in procesom, prav tako pa je takšno »nezaupanje« pač odvisno od stališč posameznih etabliranih struktur do vprašanja razorožitve. Takšna stališča pa niso nespremenljiva in do določenih sprememb v tem smislu je glede na pritiske mirovnega gibanja že prišlo.

Kakorkoli že, nezaupanje do etabliranih struktur je bilo čutiti tudi na konferenci (shodu) o jedrskem razoroževanju, ki je zasedala od 1. do 4. julija 1982 v Bruslju, kjer je bilo zbranih veliko število predstavnikov posameznih mirovnih gibanj, res pa tudi mnogo predstavnikov etabliranih struktur (recimo, predstavniki jugoslovanske Lige za mir). Omenjena konferenca – organizirana je bila pod patronažo »Fundacije za mir Bertrand Russell«, sodelovali so tudi predstavniki mirovnih gibanj iz ZDA in Japonske in predstavniki iz »etabliranih« organizacij iz Romunije in Madžarske – je glede na nekatere predloge za razorožitev v določeni meri dokaj ilustrativno izražala detajlnejše zahteve zahodnoevropskega mirovnega gibanja. Pri detajlnih predlogih in zahtevah je bil poudarek skoraj vsakokrat na Evropi (Evropi brez velesile SZ) kot brezjedrskem in neblokovskem področju. Po predlogih, ki jih je predstavil Rudolf Bahro, vzhodnonemški disident, ki sedaj živi v ZRN, naj bi bila prioriteta naloga vseh mirovnih gibanj, da se v okviru svojih družb borijo za to, da bi vlade

¹⁴ Svetovni svet za mir ima sedež v Moskvi in je dejansko organizacija, ki zastopa tekoče zunanje-politične interese SZ.

njihovih držav enostransko razglašale svojo državo za brezjedrsko cono. To pa naj bi obenem vključevalo:

- uničenje vsega jedrskega, kemičnega in bakteriološkega orožja na tem območju; ukinitvev vseh tujih vojaških baz na njem in prepoved stacioniranja tujih čet; kar največje zavzemanje takšne države za neproliferacijo know-howa za izdelavo jedrskega orožja ter proti proliferaciji know-howa za izdelavo jedrskega orožja nasploh; demontiranje obstoječih in prepoved nadaljnje gradnje jedrskih central in obenem prepoved izvoza know-howa za izdelavo jedrskih central;

V listini za brezjedrsko Evropo (Charta for a Nuclear-Weapons-free Europe), ki jo je predstavil Rudolf Bahro, so še naslednje zahteve:

- oborožene sile držav, ki se zavzemajo za takšne cilje, naj bi bile oborožene samo z defenzivnim orožjem, njihova oboroževalna industrija naj bi prav tako izdelovala samo defenzivno orožje; v takih državah naj bi ukiniti civilno zaščito za morebitno jedrsko vojno, kajti takšna zaščita naj bi pomenila le trošenje dragocenih finančnih sredstev, obenem pa pomeni obstoj takšne zaščite le »psihološko« prevaro, češ da je atomski napad možno preživeti; ustave teh držav naj bi vključevale klavzulo o prepovedi oborožitve z jedrskim orožjem oziroma orožja za množično uničevanje – še posebno velesile naj bi obvezale, da ne bodo nikoli napadle države, ki so se razglasile kot brezjedrska cona.

Kar zadeva elemente, ki naj bi olajšali realizacijo teh ciljev, pa listina priporoča naslednje:

- države, kjer atomsko orožje ni stacionirano, naj bi takoj postale mednarodno priznane brezjedrske cone, druge države pa naj bi mednarodno-pravno zagotovile takšen status; države, članice blokov, na katerih teritoriju pa ni stacionirano jedrsko orožje, naj bi nemudoma zagotovile, da ne bodo dovolile namestitve jedrskega orožja na svojem območju oziroma instalacij, ki bi omogočale uporabo jedrskega orožja; države, kjer je jedrsko orožje že nameščeno, naj bi se odpovedale prvi uporabi takšnega orožja oziroma naj bi se zavezale, da njihov teritorij ne bo služil drugim članicam bloka za prvi udarec (to naj bi za začetek zagotavljala klavzula v pogodbi, ki takšne države veže bodisi na NATO ali pa na Varšavski pakt); države članice enega od obeh blokov, na katerih teritoriju je instalirano jedrsko orožje – oziroma naj bi bilo instalirano v bližnji prihodnosti –, naj bi se takoj odrekle modernizaciji jedrskih sistemov oziroma instaliranju novih; evropske države, ki jedrsko orožje posedujejo (V. Britanija, Francija), naj bi se odpovedale integraciji v širše jedrske strategije, obenem pa naj bi se ti dve državi odpovedali obstoječim zunanjepolitičnim postavkam, po katerih naj bi obstajali cilji in vrednote (vključno nacionalna suverenost), ki naj bi jih bilo vredno braniti z jedrskim orožjem; ustanoviti je potrebno mednarodne kontrolno-pravne mehanizme, s katerimi naj bi spodbujali, obenem pa nadzorovali posamezne etape razorožitvenega procesa evropskih držav; v podporo zahtevam britanskega in francoskega mirovnega gibanja naj bi SZ umaknila

oziroma demontirala jedrsko orožje, ki je uperjeno proti tema državam, to pa naj bi omogočalo oziroma olajšalo akcijo francoskega in britanskega mirovnega gibanja.

Med predlogi, ki so bili predstavljeni na evropski konferenci (shodu) o nuklearni razorožitvi, je bil tudi predlog o ustanovitvi varnostne cone v Evropi, predlagatelj pa je bil bivši belgijski parlamentarec in minister Albert de Smaele. Realizacija načrta za nastanek takšne cone naj bi potekala v petih etapah:

- priprava in realizacija ukrepov, ki bi zagotovile neuporabo jedrskega ali nekonvencionalnega orožja proti brezjedrski coni;

- zamrznitev – v kvantitativnem in kvalitativnem pomenu – vsega konvencionalnega in jedrskega orožja v območju med jedrskimi mejami, tj. v območju, ki je predvideno za brezjedrsko cono, in sicer kar zadeva zamrznitev glede na stanje iz avgusta 1979, tj. tedaj, ko sta velesili podpisali SALT II;

- postopen umik nuklearnega in konvencionalnega orožja iz te cone;
- časovno vzporedno naj bi se zmanjševali arzenali jedrskega in konvencionalnega orožja po vsem evropskem ozemlju, tj. tudi tistem delu Evrope, ki ne bi bil del brezjedrske cone (lokacije, kjer bi del arzenalov jedrskega orožja ostal, naj bi točno opredelili);

- v zadnji fazi se predvideva organizacijo brezjedrskega (nejedrskega) obrambnega sistema v brezjedrski coni.

Omenjena brezjedrska cona v Evropi naj bi obsegala ozemlje, na katerem živi 400 milijonov prebivalcev, se pravi vse evropske države razen SZ, Francije in V. Britanije.

Sklepne ugotovitve in perspektive

Ocena dosedanje »uspešnosti« in perspektiv mirovnega gibanja je zaradi fluidnosti tega fenomena in njegove vključenosti v zelo široke in kompleksne procese seveda relativna. Vsekakor pa lahko ugotovimo, da je mirovnemu gibanju doslej uspelo senzibilizirati zelo široke sloje prebivalstva zaradi problematike miru, obenem pa tudi zaradi aspektov te problematike, ki daleč presegajo vprašanje jedrske oborožitve, tj. vprašanje konflikta Sever–Jug, konflikta Vzhod–Zahod, vprašanje definicije rasti in razvoja, vprašanje prevrednotenja vrednot itd. Res je tudi, da ob razraščanju in množičnosti mirovnega gibanja etablirane politične sile niso mogle ostati ob strani, prav tako pa nista mogli ostati ob strani velesili. Ob izbruhu prvih množičnih demonstracij oktobra 1981 sta velesili začeli bitko za zahodnoevropsko javno mnenje, čemur je sledila kopica predlogov in protipredlogov »za mir«.

Kot je znano, ti predlogi in protipredlogi niso prinesli ničesar, kljub temu pa se dialog med velesilama vsaj nadaljuje. Da se ta dialog nadaljuje – če ne drugega, v obliki predlogov in protipredlogov, ki ne prinesejo

ničesar – je deloma tudi zasluga mirovnega gibanja. Zadnja ugotovitev pa se konkretno dotika dveh aspektov perspektiv mirovnega gibanja. Prvi aspekt je povezan ravno s trditvijo mnogih predstavnikov mirovnega gibanja, češ da od velesil in etabliranih struktur ne moremo pričakovati česa bistvenega, in da je predvsem od neodvisnega mirovnega gibanja in javnega mnenja – se pravi od sodelovanja najširših množic – odvisno, ali se bodo stvari sploh pomaknile in spremenile. To seveda že samo po sebi implicira, da dajejo poudarek delovanju mirovnega gibanja predvsem na Zahodu, se pravi v družbah, ki temelje na političnih sistemih, kjer ima javno mnenje vendarle pomembno funkcijo, kjer je spontanost dovoljena in ne dirigirana, in kjer javnost nastopa kot pomemben korektiv. Perspektiva mirovnega gibanja – tistega spontanega – pa je v družbah realnega socializma, se pravi v družbah, kjer javno mnenje kot korektiv ne sodi v sistem, in kjer je spontanost zelo omejena, če ne prepovedana, zelo vprašljiva.

Drugi vidik, ki zadeva uspešnost mirovnega gibanja, pa izhaja ravno iz ugotovitve, da se kljub množičnim demonstracijam – denimo množične demonstracije junija in julija 1982 v New Yorku, v času, ko je potekala II. posebna skupščina OZN o razorožitvi – stvari do sedaj niso spremenile. So torej tudi množice na Zahodu brezmočne?

Z odgovori ne bi veljalo prehitovati. Kot prvo lahko ugotovimo – kot že zapisano –, da delovanje mirovnega gibanja ni šlo mimo etabliranih struktur, in da te skušajo – iz političnih razlogov – mirovno gibanje vključiti v svoj sestav. Če bo – denimo v ZRN – prišlo do nekakšne simbioze med socialno demokracijo in mirovnim gibanjem oziroma do radikalizacije socialne demokracije glede vprašanj, ki zadevajo oborožitev in razorožitev – potem bi lahko to pomenilo nekaj povsem novega in bi se s tem soočali z novimi kvalitetai. Še zdaleč seveda ne moremo podcenjevati gibanja freeze v ZDA. Drugega novembra 1982 se je večina prebivalstva v osmih zveznih državah na referendumu odločila za predloge gibanja freeze in dejansko – če se stvari nadaljujejo v tej smeri – bi težko pričakovali, da bo ameriška administracija v naslednjem obdobju lahko ignorirala zahteve tega gibanja, čeprav ima referendum glede na ustavna določila le vrednost priporočila.

Kljub temu pa takih in podobnih dejstev – na Norveškem se je v 49 mestih prebivalstvo odločilo, da njihova mesta postanejo brezjedrske cone, v V. Britaniji je doslej takih mest in območij 180, na Nizozemskem 85 (podobno pa še marsikje drugod), prav tako pa dejstvo, da so na Japonskem zbrali 28 milijonov podpisov proti jedrski oborožitvi v svetu – ne bi veljalo ignorirati oziroma zmanjševati njihovega pomena. In nasploh – kot že omenjeno – velja ta fenomen obravnavati dolgoročneje.

Proces prepričevanja in prozelitizma med najširšimi sloji prebivalstva se nadaljuje v obliki množičnih demonstracij, organizacije seminarjev, v zahtevah po uvedbi »vzgoje za mir« po šolah, prav tako pa naj bi mirovno gibanje začelo vse bolj uporabljati oblike zakonite državljanske neposluš-

nosti. To naj bi vključevalo bojkot – z nenasilnimi sredstvi – gradnje instalacij za raketno orožje, res pa je, da je meja med zakonitimi in nezakonitimi sredstvi državljanske nepokorščine verjetno težko določiti, in da je ta meja pač odvisna od interpretacije, ki jo dá oblast. Kakorkoli že – pričakovati je večjo povezavo med zahodnoevropskim in ameriškim mirovnim gibanjem ter mirovno ofenzivo v letu 1983, saj naj bi prav v tem času padla dokončna odločitev o modernizaciji evrostrateškega sistema.

Po drugi strani je moč pričakovati, da bo ponekod v zahodni Evropi delovanje mirovnega gibanja osredotočeno na vprašanja, ki zadevajo izvoz orožja, predvsem izvoz v dežele tretjega sveta, na vprašanja o vplivu vojaško-industrijsko-političnega kompleksa in na problematiko, ki zadeva uvedbo tako imenovane mirovne vzgoje po šolah. V okviru vseh omenjenih vprašanj je mirovno gibanje že doseglo nekatere – čeprav še vedno skromne – uspehe. Ponekod so zaradi pritiskov mirovnega gibanja poostrili zakonodajo, ki ureja izvoz orožja, poostrili pa tudi nadzor nad odločitvami vojaških hierarhij. Še posebno v nekaterih nevtralnih državah lahko štejemo med uspehe mirovnega gibanja prožnejši odnos do vse večjega števila mladih, ki iz moralnih prepričanj odklanjajo služenje vojaškega roka. Ne nazadnje je celo nekaterim vladam držav pakta NATO (npr. na Nizozemskem) uspelo upravičiti zmanjšanje predvidenih stroškov za oborožitev tudi z navajanjem političnih razlogov, tj. pritiska domačega mirovnega gibanja.

In kako je pri nas? Kakšne so povezave in posledice izbruha mirovnega gibanja po svetu za našo realnost?

Odgovor je lahko samokritičen. Kljub temu, da se mnoge zahteve in strateška naravnost velikega dela zahodnega – še posebno zahodnoevropskega – mirovnega gibanja – v veliki meri prikrivajo s protiblokovsko naravnostjo neuvršenih, je odnos naših etabliranih institucij do teh gibanj ostal na deklarativnem nivoju. In ne glede na nekatera uradna stališča in sklepe o potrebi po večjih stikih z mirovnimi gibanji, še posebno v zahodni Evropi, je težko mimo vtisa, da je odnos dela naših etabliranih struktur do mirovnega gibanja dejansko podcenjujoč. Odnos takšne vrste pa lahko – milo rečeno – ocenjujemo kot provincializem, uradniško ali sektaško togost in pomanjkanje političnega realizma. Posledica je lahko le, da naša družba in država, ki sta bili toliko časa v ospredju pobud za mir, ostaneta počasi na robu svetovnih trendov in dogajanj. Sine qua non za spremembo takšnega stanja je spodbuda spontani dejavnosti posameznikov in skupin tako znotraj kot zunaj etabliranih struktur ter povezovanje z mirovnimi gibanji, ki se zavzemajo za neblokovsko Evropo. To pa seveda pomeni bistveni korak naprej od varljivega samozadovoljstva pri organizaciji maloštevilnih demonstracij za mir »po naročilu«.

VIRI:

Časopisi in revije, predvsem Profil, Spiegel, Newsweek, Le Monde, Umita, Sueddeutsche Zeitung, Vorwaerts, Panorama, Espresso; dokumenti »Konferenca o jedrskem razoroževanju« (Bruselj, 1. do 4. julij 1982), referati simpozija Friede, Kultur, Politik (21. do 23. oktober 1982, Mattersburg, Avstrija) idr.

JANEZ STANOVNIK

Od dominacije k neodvisnosti

Janez Stanovnik, roj. leta 1922, je izšel iz napredne družine slovenskih izobražencev in se je že kot študent vključil v gibanje levih krščanskih socialistov. Po ustanovitvi OF je takoj postal njen aktivist. Ves čas narodno-osvobodilnega boja je opravljal zahtevne in odgovorne naloge.

Med drugim je bil član poverjenišva IO OF za Notranjsko, inštruktor IO OF, član SNOS ter Pokrajinskega odbora OF za Slovensko Primorje. Po osvoboditvi je postal eden najbližjih sodelavcev Edvarda Kardelja. Leta 1952 se začne njegov neposredni, živi stik z Združenimi narodi, ki traja – izmenoma – vse do konca 1982, ko zapusti mesto izvršnega sekretarja ekonomske komisije Združenih narodov za Evropo: dolžnost, ki jo je opravljal vse od leta 1968 naprej.

Vmes je bil v teku tridesetih let tudi direktor beogradskega inštituta za mednarodno politiko in gospodarstvo, redni profesor in dekan ekonomske fakultete v Ljubljani,

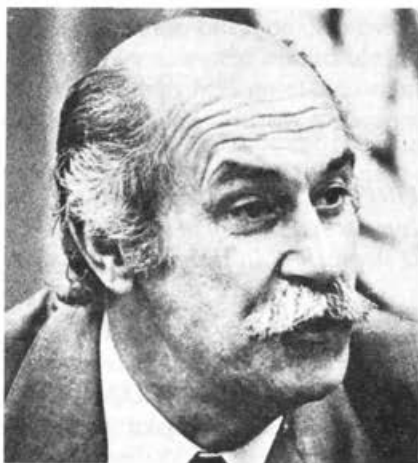
po ustanovitvi UNCTAD-a leta 1964 pomočnik prvega vodilnega človeka te organizacije, znamenitega latinskoameriškega ekonomista in borca za emancipacijo Raúla Prebisha; nato član zveznega izvršnega sveta, v katerem je vodil zunanjetrgovinski resor; in nato končno v Ženevi izvršni sekretar evropske ekonomske komisije.

Janez Stanovnik je ves čas – razen v obdobjih, ko so mu mednarodne funkcije v sistemu OZN preprečevale izpovedovati svoja stališča neposredno v javnosti – ofenziven raziskovalec in pisec, avtor cele reke razprav, člankov in knjižnih del o mednarodnih gospodarskih odnosih, svetovnem gospodarstvu in predvsem o gospodovalnosti ter o boju za enakopravnost v tej sferi. Naj omenimo samo tri dela: Strukturne spremembe v svetovnem gospodarstvu, Dežele v razvoju v svetovnem gospodarstvu in lanski *opus maior* – Mednarodni gospodarski sistem – od dominacije k enakopravnosti.

Intervju z Janezom Stanovnikom je v imenu »Teorije in prakse« posnel in pripravil za tisk Dušan Dolinar.

UREDNIŠTVO: Povodi za ta razgovor so dovolj očitni: Kidričeva nagrada za knjigo »Mednarodni gospodarski sistem – od dominacije k neodvisnosti«, nedavno visoko odlikovanje... Naj se »Teorija in praksa« pridruži čestitkam!

J. STANOVNIK: Hvala.

UREDNIŠTVO: Vsebinski razlogi pa so nekoliko širši. Dogodki v mednarodnih ekonomskih odnosih so se zadnje mesece nenavadno zgostili. V vseh treh velikih skupinah mednarodne skupnosti, na Vzhodu, Zahodu in Jugu, teče serija važnih sestankov in odločitev. Za nas je še posebej pomembna trasa od vrha neuvrščenih v New Delhiju prek Buenos Airesa k beograjskemu UNCTAD in nato v prihodnost. Kam ta trasa vodi? Kaj je mogoče o tem z razumno verjetnostjo reči sedaj?

J. STANOVNIK: V tem trenutku je še vedno težko reči, kam ta trasa vodi, ker so vmesni ali končni cilji vsake od treh skupin izredno različni. Poleg tega v trenutku, ko se pogovarjava, nobena od razvitih skupin svoje strategije še ni docela formulirala oziroma objavila. Neuvrščeni in dežele v razvoju so se jasno opredelile v New Delhiju in Buenos Airesu, zahodne dežele čakajo sestanka v Williamsburgu, vzhodne dežele pa se bodo prav tako sestale na višji ravni v okviru SEV. Po mojem v tem trenutku še ni mogoče govoriti o kakšni konvergentnosti ciljev.

UREDNIŠTVO: Naj poskusim »ujeti« to traso na morda nekoliko drugačen način. Zastavil bi vprašanje v dveh členih. Prvi člen: ali smo res na poti iz depresije? In drugi člen: ali smo tudi na poti iz krize?

J. STANOVNIK: Datum najinega pogovora je deseti maj. Poročila za prvo četrtletje letošnjega leta govore o določenih znakih oživljanja gospodarstva, predvsem v ZDA: industrijska proizvodnja napreduje za približno 2%, stanovanjska gradnja je oživela, stopnja inflacije se je drastično znižala na 3–4%, predvsem živahno pa je na borzi. Toda vse to je možno razložiti kot posledico predvolilne politične odločitve in uveljavljanja določenih fiskalnih ukrepov za dvig gospodarske aktivnosti. Realne obrestne mere ostajajo še vedno na visoki ravni (8%), investicije so letos manjše kot lani ob tem času, nezaposlenost se ne zmanjšuje in zunanja trgovina ne kaže znakov povečevanja. Kaj lahko se zato pokaže, da gre dejansko samo za nadomestitev zalog, ki so se v času depresije izpraznile, ne pa za resno oživljanje investicij in splošnega povpraševanja. Že samo dejstvo, da je prišlo do določenega oživljanja takoj, ko je vlada spremenila svojo prejšnjo deflacijsko politiko, dokazuje, da sedanja kriza oziroma depresija ni posledica delovanja spontanil sil v gospodarstvu, temveč je po eni plati posledica strukturnih premikov, ki ustvarjajo gospodarskemu procesu novo okolje, po drugi plati pa odločilno deluje gospodarska politika, se pravi subjektivne sile, ne pa objektivni razvoj. Dejstvo, da so subjektivne sile v Združenih državah Amerike spremenile svoj kurz, najbolj potrjuje mojo tezo, da je tudi prej prišlo do poslabšanja gospodarskega položaja, do razvoja in recesije v depresijo, ne zaradi objektivnih, samogibnih procesov, ampak predvsem zaradi določene gospodarske politike.

UREDNIŠTVO: Ta »določena gospodarska politika« se je med drugim izražala v zelo naglem, po drugi svetovni vojni neznano ostrem dviganju obrestnih mer. Ali je bila ta politika premišljena in h kakšnim strateškim ciljem je bila usmerjena?

J. STANOVNIK: Čisto tehnično verjetno ni bila izdelana kot politika obrestnih mer. V bistvu gre za razredno politiko, za notranji razredni konflikt med kapitalisti in delavstvom, za delitev dohodka na notranji ravni. A hkrati gre tudi za mednarodni konflikt zavoljo delitve dohodka ter zavoljo boja za svetovno dominacijo, ki je hkrati boj za svetovno eksploatacijo. Gre torej za vprašanje delitve dohodka znotraj glavne kapitalistične dežele, med kapitalističnimi deželami, a tudi v svetu kot celoti.

UREDNIŠTVO: Šlo je torej za boj za ohranitev profita...

J. STANOVNIK: V bistvu je šlo tu za proces, v katerem se je družbena in politična moč delavskega razreda v zahodnih kapitalističnih deželah okrepila. Delavski razred je zahteval večji delež v obliki povečanih mezd.

UREDNIŠTVO: To velja za začetek sedemdesetih let in vse tja...

J. STANOVNIK: Za konec šestdesetih in nato zlasti za začetek sedemdesetih let. Statistični podatki jasno kažejo, da so se realne mezde od 1968 do 1973 občutno povečale. Zato se je okrepil delež delovnih dohodkov v razdelitvi narodnega dohodka, okrepil se je delež živega dela v stroških oziroma končni ceni produkcije. Ta boj, notranji boj z delavskim razredom, je kapitalistični razred skušal izbojevati tako, da je z izgovarjanjem na protiinflacijsko politiko namenoma pripeljal do depresije. Ustavil je gospodarsko rast, z njo privedel k brezposelnosti in ustvaril rezervno armado, ki je začela pritiskati na mezde zaposlenih. Zato imamo v začetku osemdesetih let razmere, v katerih so se delavske mezde ustavile, profit pa se večja. To se je dogajalo na notranji fronti. Na zunanji fronti je najprej dogodek z OPEC leta 1973 – skok naftnih cen – pokazal, da monopoli razvitih dežel nimajo več popolne oblasti nad vsemi sestavnimi deli svetovnega gospodarstva.

UREDNIŠTVO: Tako sodiš kljub temu, da je prišlo do ogromne reciklacije petrodolarjev nazaj v zahodni finančni sistem?

J. STANOVNIK: Problem reciklacije finančnih presežkov dežel v razvoju, ki izvažajo nafto, po mojem mnenju ni dejstvo, ki bi dokazovalo nespremenjeno ali celo povečano oblast monopolov. Ustvarjanje nacionalnih naftnih družb, kot tudi ustvarjanje »neodvisnih« naftnih družb zunaj monopola »sedem sester«, je dokaz za slabitev monopolistične

koncentracije. Dejstvo, da so bile dežele OPEC prisiljene pošiljati svoje finančne presežke v mrežo trans-nacionalnih bankovnih monopolov, pa samo dokazuje, da emancipacija na finančnem področju še ni dosegla enake stopnje kot na ekstrakcijsko-proizvajalnem. Čeprav je res, da je recikliranje oblast transnacionalnih bank v določenem trenutku silno okrepilo, je prav tako res, da ga je danes »kriza dolgov« silno oslabila.

UREDNIŠTVO: Ali ne doživlja OPEC čudne usode: najprej so pretiravano poudarjali njegov pomen, nato so ga spet podcenjevali...

J. STANOVNIK: Ne vem, če gre ravno za »precenjevanje« in »podcenjevanje«. Zahodne dežele so po mojem mnenju dokaj pravilno ocenile pomen OPEC-a leta 1973 in izdelale so dolgoročno strategijo zmanjševanja potrošnje nafte in varčevanja z energijo na sploh, kar je na začetku sedemdesetih let pripeljalo do položaja, ko je ponudba občutno preseгла povpraševanje na svetovnem trgu nafte. To je oslabilo tržni položaj OPEC in povzročilo notranje težave med proizvajalci. Hkrati s tem se je okrepila mednarodna gospodarska in politična moč vseh dežel v razvoju skupaj. Leta 1974 so napovedale boj za novo mednarodno gospodarsko ureditev in tako frontalno udarile po obstoječi ureditvi, ki ji stoji na čelu kapitalistični svet in predvsem Združene države. Z izzivanjem, z uveljavljanjem gospodarske politike, ki je pripeljala do svetovne depresije, s tem so vodilne gospodarske sile sveta silovito pritisnile na dežele v razvoju v upanju – in brez sleherne utemeljitve – da bodo tako omilile ogromni pritisk za spremembo svetovnega gospodarskega sistema.

UREDNIŠTVO: Je ta pritisk – ta zahteva po novi mednarodni gospodarski ureditvi – že ustvaril kakšne različne učinke?

J. STANOVNIK: Mislim, da je ta pritisk pripeljal doslej do pomembnih rezultatov. Naj omenim le Listino o pravicah in dolžnostih držav, ki slovesno razglša pravico do nacionalizacije, Konvencijo o morskem pravu, ki revolucionira dosedanjo transnacionalnost na morjih, sprejemanje Integralnega programa za surovine, Splošno shemo preferencialov za industrijski izvoz iz dežel v razvoju in še vrsto drugih pomembnih uspehov. Toda istočasno s tem napredkom je prišlo do bistvenega spreminjanja odnosov med poglavitnimi sestavnimi deli svetovnega gospodarstva. Odnosi med kapitalističnimi deželami, pa tudi odnosi med Vzhodom in Zahodom, oboje se je med procesom strukturnih sprememb precej spremenilo. Zahodna Evropa si je okrepila gospodarsko pozicijo, Japonska tudi. ZDA kot vodilna sila svetovnega gospodarskega sistema, kakršen je bil zgrajen po drugi svetovni vojni, so si v tem sistemu zagotovile hegemonijo. Zdaj so ZDA, kot vidimo, s povzročitvijo gospodarske recesije precej omejile to na novo pridobljeno relativno avtonomnost gospodarske politike Zahodne Evrope. Kar zadeva Sovjetsko zvezo, smo imeli tu prav

tako veliko širjenje trgovine med Vzhodom in Zahodom in krepitev kreditov vzhodnoevropskim deželam, a je bilo tudi to z novo politiko spremenjeno.

UREDNIŠTVO: Kakšni so bili cilji te »grand strategy«?

J. STANOVNIK: Cilji reakcionarnih sil, ki so po mojem mnenju zaostrole depresijo, so bili tile: prvič, pritisk na delavski razred doma; drugič, pritisk na dežele v razvoju v svetovnem gospodarstvu; tretjič, ponovna vzpostavitev hegemonistične vloge in pozicije Združenih držav v lastnem taboru; in četrtič, zaostritev konflikta s Sovjetsko zvezo in prekinitev politike detanta. Na vseh teh štirih pozicijah je bila politika, ki se ji je reklo protiinflacijska politika, v bistvu politika ustavljene gospodarske rasti, hkrati pa politika ustvarjanja nove razporeditve sil v svetovnem gospodarstvu, ki naj bi ponovno utrdila hegemonijo in dominacijo.

UREDNIŠTVO: Pred slabim letom sem v pogovoru, ki sva ga imela pred kamerami ljubljanske televizije, izrazil vtis, da se sistem dominacije morda začasno in kratkoročno, vendar nedvomno krepi. Ali bi smeli v luči bilance iz obdobja, ki je preteklo vmes, potrditi ta vtis?

J. STANOVNIK: Dominacije ne moremo meriti kot temperaturo. Pogledati bi morali celo vrsto indikatorjev, ki bi nam govorili, ali se dominacija krepi ali ne. Današnji dogodki po mojem lahko govore, da je sistem dominacije doživel določen uspeh, vendar pa vsi vemo, da vojne ne dobiš niti s prvo niti z eno samo bitko. To, o čemer govorimo sedajle, so faze, trenutna dogajanja, medtem ko je celotni svetovni proces hkrati usmerjen čisto drugače, usmerjen je ravno nasprotno.

UREDNIŠTVO: Kakorkoli že, ob spremljanju dogodkov v zadnjem letu dni nastaja občutek, da se je sistem dominacije – če še nekaj časa vztrajam pri njem – nekoliko spremenil. Vsaj v pojavnih oblikah. Ali je po tvoji sodbi zdaj utemeljeno reči, da ta relativno prenovljeni sistem dominacije dandanes sloni predvsem na štirih stebrih: najprej na monopolu znanja in tehnologije, nato na mreži finančnih odnosov in zlasti dolgov, potem na monetarnem na videz-antisistemu, in naposled na tistem, čemur ti v knjigi praviš »ultima ratio sleherne dominacije« – na sili orožja in vplivu vojne ekonomije. Je ta postavitev utemeljena?

J. STANOVNIK: Ekonomsko gledano sodim, da je sistem dominacije – in s sistemom dominacije tudi sistem eksploatacije – v bistvu zakoreninjen v gospodarskih strukturah, kakršne so bile oblikovane v dobi kolonializma in v postkolonialnem obdobju, ki mu v knjigi pravim »transnacionalni sistem«. Tedaj so ZDA prevzele dotlej oblikovano strukturo in z mehanizmom trga opravljale enako eksploatacijo in prerazdeljevanje svetovnega

dohodka, kakršno je kolonializem prej uveljavljal z odkrito silo. Drugače povedano: osnova je v strukturi.

Ker je bila ta struktura v dobi kolonializma zgrajena, kot je bila zgrajena, je pripeljala do mednarodne trgovine, v kateri je bila menjava neenaka. Zaradi nasilno ustvarjenih struktur je v mednarodnih odnosih lahko prišlo do neenake menjave oziroma do mednarodne eksploatacije. Ta je potem krepila moč dominantnih dežel.

S presežnim dohodkom si je dominantna dežela lahko gradila monopol v tehnologiji. Na voljo ji je bila presežna akumulacija, ki jo je potem lahko usmerjala v raziskave, kajti moderna tehnologija v veliki meri izhaja iz raziskav. In ker so imele tako imenovane bogate družbe – bogate pa so postale zaradi obstoječega svetovnega sistema – na voljo veliko večji presežek kot siromašne, so imele možnost razvijati tehnologijo in so jo razvijale v lastninsko tehnologijo oziroma v monopol. Tako se je tehnologija spremenila v drugi instrument, ki je gradil ali ohranjal odnose neenakosti in eksploatacije.

Dominacija in eksploatacija na mednarodnem finančnem področju se pričenjata z mednarodnim investiranjem. Toda mednarodno financiranje je samo v prvem obdobju neto odlivanje akumulacije iz razvitih dežel na odvisna področja. Takoj v drugem obdobju se pa te investicije v odvisnih deželah povečujejo zgolj na podlagi profitov, ki so jih ustvarile prejšnje investicije, tako da ni več nikakršnega neto prelivanja akumulacije iz razvitih v dežele v razvoju. V tretji fazi, v kateri se nahajamo sedaj mi, pa prihaja do odlivanja akumulacije iz dežel v razvoju v razvite dežele na Severu. To odlivanje poteka v obliki plačevanja obresti za dolgove, transfera profitov transnacionalnih korporacij in špekulantskega blaga domačega kapitala z Juga na Sever.

Sistem dominacije na monetarnem področju je najbolj očiten. Brettonwoodski sistem je bil dejansko sistem dolarja: dolar je postal svetovni denar. Amerika je dobila v Mednarodnem monetarnem skladu dovolj glasov, da z njimi lahko prepreči kakršnokoli odločitev, ki jo želi izglasovati celo štiri-petinska večina.

Če pa pogledamo vsa tri področja, ki so med seboj odvisna (finančno, monetarno in trgovinsko), pridemo tudi do četrtega. Dominantna monetarna sila moreš namreč biti samo dotlej, dokler lahko dolžnika z vojaško močjo prisiliš, da plača – in dokler ves svet ve, da bo na prekinitev plačevanja odgovoril vse zajemajoč vojaški pritisk. Vojaška strategija ni dejavnik, ki bi bil ločen od ekonomije. Strateška moč je dejansko del sistema, ki je v bistvu ekonomski – vendar oboroževanje ni neekonomski, marveč čisto ekonomski dejavnik.

UREDNIŠTVO: Dovolj, da sežem samo za hip nazaj k tvojim besedam v zvezi s tehnologijo. Na tole mislim: ali je bil eden izmed namenov te

sprožene krize tudi to, da bi se nosilci naglo vrnili na izgubljeni vodilni položaj v vrhunski tehnologiji?

J. STANOVNIK: Tudi če so mogoče kaj takega mislili in nameravali, moram reči, da so izbrali slabo pot. Tehnološkega vodstva si pač ne moreš izboriti z izzivanjem depresije, če istočasno zmanjšuješ financiranje bazičnih in razvojnih raziskav. Združene države so pričele izgubljati tehnološko vodstvo v produktivnosti dela zato, ker so svoje raziskovalno delo pretežno usmerjale v strateško-vojaški sektor, medtem ko so evropske dežele in Japonska razvijale predvsem neposredno ekonomsko-produktivne raziskave. ZDA so si skušale priboriti nazaj vodečo vlogo predvsem s pomočjo svoje monetaristične politike, ne pa z usmerjeno tehnološko politiko.

UREDNIŠTVO: In kakšna je bila ta strategija?

J. STANOVNIK: V bistvu zelo enostavna. Po eni strani je delovala politika »monetarnih stropov«, ki jo je uveljavljala Zvezna uprava za rezerve: novega denarja ne bomo tiskali! Po drugi strani pa je nova Reaganova državna uprava v nasprotju z gesli iz volilne kampanje šla v največje proračunske primanjkljaje, kar jih pozna zgodovina Amerike. Ker je ameriški proračun zaradi usmeritev v oboroževanje izkazoval več kot 100 milijard dolarjev primanjkljaja letno oziroma več kot 10 milijard mesečno, je bilo jasno, da bo ameriška država vsak mesec prihajala na denarni trg kot povpraševalec z 10 milijardami dolarjev. Če teh deset milijard ne bo natisnjenih, jih bo treba izcediti iz akumulacije. To je skrivnost obrestnih mer! Niso te obrestne mere nastale tako, da bi bili v Zvezni upravi za rezerve sedli skupaj in rekli, zdaj bo pa obrestna mera 21%, temveč je ta obrestna mera, če hočeš, nastala na trgu. Zakaj? Ne zato, ker je prišlo do gospodarske depresije, ampak zato, ker je ameriška vlada zavestno dovolila tak deficit. Deficit je ustvaril obrestne mere, le-te so vabile kapital z onkraj Atlantika, hkrati pa črpale kapital v obliki visokih odplačil za dolgove in rastočih zadolžitev svetovnega Juga. Tako sta Evropa in svetovni Jug, ki sta oba nasprotovala ameriškemu oboroževanju, to oboroževanje dejansko financirala. Tako se je ta, monetaristična politika, povezala s keynesovsko politiko primanjkljaja v državnem proračunu. Ta sprega je bila instrument, s katerim je bila v začetku osemdesetih let uveljavljena politika deflacije oziroma ustavitve gospodarske rasti.

UREDNIŠTVO: Tu se ponuja zanimiva obratna analogija: konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let je Amerika z relativno nizkimi obrestnimi merami, toda prav tako na podlagi svojega monetarnega monopola, izsiljevala zaveznike in svetovni Jug, da so financirali najrazlič-

nejše poteze v mednarodnem prostoru – od tega, da so transnacionalke osvajale pozicije v Zahodni Evropi pa vse do vietnamske vojne.

J. STANOVNIK: Da. Američani tožijo takole. Kadar imajo nizke obrestne mere, jih Evropa obtožuje, češ da izvažajo inflacijo. Kadar imajo visoke obrestne mere, se Evropa pritožuje, češ da izvažajo krizo. Res je prvo in drugo. Zakaj? Zato, ker pri tem ne gre preprosto za visoke ali nizke obrestne mere, ampak gre za to, da je ameriška nacionalna valuta svetovna valuta. Problem je v dejstvu, da so Združene države edina dežela na svetu, ki lahko ustvarja mednarodni denar in ga tiska. Vsi drugi moramo devize zaslužiti z izvozom. Amerika pa si jih lahko natiska. Se pravi, da so ZDA že s samim dejstvom, da je dolar postal svetovni denar, dobile na svetovnem trgu privilegirani položaj. To pa jim omogoča, da si že tako dominantni položaj še krepijo. Obrestne mere moramo obravnavati v povezanosti z deviznim tečajem in zunanjo trgovino. Visoke obrestne mere pomenijo visok devizni tečaj dolarja in zato zmanjševanje izvoza, istočasno pa povečevanje priliva tujega kapitala, ki si želi zaslužiti visoke obresti. Nizke obrestne mere pa pomenijo nizek devizni tečaj, zato pa povečevanje izvoza. Kakorkoli se že obrne, privilegirana dežela rezervne valute ima profit če ne iz trgovine, pa iz finančnih tokov.

UREDNIŠTVO: Dolgovi! 626 milijard dolarjev na relaciji Zahod–Jug. Približno 80 milijard na relaciji Zahod–Vzhod. Zanima nas seveda predvsem relacija Zahod–Jug. Velika koncentracija v petindvajsetih deželah Juga; bruto odplačila v lanskem letu 131 milijard, od tega 71 milijard za obresti. Če bi seštevali vseobsežni, svetovni kumulativ, bi prišli v bližino 1.000 milijard ali enega bilijona dolarjev, ne da bi šteli notranje dolgove. Ta številka že sega v bližino ene desetine svetovnega bruto proizvoda. Ali je ta zadolžitev zares – visoka?

J. STANOVNIK: Zadolžitev je nedvomno visoka. Številke, ki si jih navajal, so uradne številke OECD. Obsegajo samo srednjeročno in dolgoročno zadolžitev. Vemo pa, da deželam v razvoju tedaj, ko so se srednjeročno in dolgoročno prezadlužile, zlasti pa še odtlej, ko so srednjeročne in dolgoročne dolgove začeli evidentirati najprej pri baselski banki (BIS – Bank for International Settlements, Banka za mednarodne poravnave), potem pa še pri posebnem inštitutu, ki so si ga ustanovile komercialne banke –, da jim od tega trenutka dalje ni ostala nikakršna druga alternativa več: morale so iti v kratkoročne komercialne dolgove, se pravi posojila, ki so jih najemale za obdobje od treh do šestih mesecev. Vedele so sicer, da jih v treh mesecih ne bodo mogle vrniti, a so se – ko jim je voda segla do nosu – kot utaplajoče se ponesrečenke lovile za sleherno možnost. Ta kratkoročna zadolžitev dežel v razvoju se je od 1978 do 1982 povečala od 60 na 160 milijard dolarjev.

Sodim, da je precej realno, če v zvezi z deželami v razvoju dandanes ne govorimo o 626 milijardah dolga. Ta številka verjetneje sega nekam med 700 in 750 milijard dolarjev. Tudi odplačila za glavnice in obresti, ki jih OECD postavlja nekam k 130 milijardam, so po vsej verjetnosti občutno večja, kajti statistike za kratkoročne dolgove in informacije o njih so precej manj natančne kot za srednjeročne in dolgoročne. Kakorkoli že: zadolžitev dežel v razvoju sega dandanes do 800 milijard dolarjev. To je približno dvakratna vrednost izvoza iz dežel v razvoju, hkrati pa to ustreza približno polovici celotne letne produkcije dežel v razvoju. To je vsekakor ogromno.

UREDNIŠTVO: Kakšne pa bi bile primerjave z gmotami zadolžitev v kaki drugi skupini dežel?

J. STANOVNIK: Da, lahko bi kdo rekel, češ, ameriška notranja zadolžitev, ameriški potrošniki so dandanes skupno dolžni približno 1500 milijard dolarjev, se pravi dvakrat toliko kot dežele v razvoju. To drži in drži tudi to, da med tema zadolžitvama obstaja določena zveza; visoka notranja zadolžitev Združenih držav namreč deluje na visoke obrestne mere, visoke obrestne mere pa na povečanje zadolžitve oziroma povečevanje obveznosti dežel v razvoju. Ta zveza sicer obstoji, vendar je treba zmerom upoštevati, da je mednarodna zadolžitev nekaj docela drugega kot notranja. Prvo in drugo zato povezujem samo prek obrestnih mer, ne pa zato, da bi oboje sešteval. Odgovor na tvoje vprašanje je, da je ta zadolžitev kakorkoli izjemno visoka. V znani gospodarski zgodovini ni niti enega obdobja, za katero bi lahko rekli, da bi bila v njem celotna svetovna zadolžitev tako visoka.

UREDNIŠTVO: Ali se je v burnem obdobju od lanskega letnega zasedanja Svetovne banke in Mednarodnega denarnega sklada v Torontu do danes pokazalo pri razpletanju tega vprašanja kaj kakovostno novega?

J. STANOVNIK: Kakovostno ne. Mislim, da je zavoljo razumevanja celotnega položaja zelo važno imeti pred očmi novo strategijo, ki se oblikuje. Po moji sodbi je v zadnjih nekaj mesecih, po napovedi nove politike v ameriški Zvezni upravi za rezerve, nastala nova strategija, ki pa ni zadosti jasna. Za kaj pravzaprav gre?

Vse kaže, da skušajo sile, ki žele ohraniti dominacijo v svetovnem gospodarstvu, zgraditi na ruševinah starega sistema nov, reformiran sistem, vendar tako, da bi ohranile dominacijo v svetovnem gospodarstvu, kar je bistvo sistema. Tehnično naj bi imel v sistemu osrednjo vlogo Mednarodni denarni sklad. Vloga Mednarodnega monetarnega sklada naj bi se bistveno povečala. Sklad je imel multilateralne rezerve, ki so po drugi svetovni vojni dosegale približno 12 odstotkov vseh rezerv. Potem so se te multilateralne rezerve nenehno zmanjševale, tako da so v začetku

sedemdesetih let, ko je sistem propadel, obsegale le še 4 odstotke vseh rezerv. V sedemdesetih letih je Mednarodni denarni sklad prispeval k celotnemu financiranju dežel v razvoju samo 3 odstotke. Se pravi, da je bil popolnoma na robu dogodkov. Ni jih nadziral, ni jih obvladoval. Dogodki so se izmaknili sistemsko določeni instituciji in zdrsnili v privatne roke. To je bistvo spremembe, do katere je prišlo v sedemdesetih letih.

UREDNIŠTVO: Ali se ni vsa stvar s to »privatizacijo« pravzaprav vrnila k svojemu pravemu jazu – k zasebnemu kapitalu?

J. STANOVNIK: Že, ampak dežele, ki najbolj nadzirajo ves sistem, so zlasti ob tej veliki zadolžitvi sprevidele, da je privatni kapital oziroma privatni sektor, ki je popolnoma izrinil multilateralne ustanove iz vloge centralnega instrumenta sistema, ves sistem zelo razgalil in ga naredil hudo ranljivega. Naj pokažem, v čem je ta ranljivost.

Finančni minister Združenih držav Amerike je nedavno dejal, da je devet največjih ameriških bank pretirano izpostavljenih – »super exposed«, kot je rekel. Se pravi, njihova posojila deželam v razvoju so večja od njihove glavnice; če bi dežele v razvoju objavile stečaj, bi te banke propadle, ker bi morale odpisati svojo glavnico in bi ostale brez nje. To pomeni, da ne bi mogle več obstajati. Celoten znani komercialni dolg dežel v razvoju (srednjeročni in dolgoročni) sega nekam med 400 in 500 milijard dolarjev, celotni osnovni kapital vseh komercialnih bank, pa ne dosega 400 milijard dolarjev. Če bi torej vsi dolgovi dežel v razvoju propadli, bi propadle tudi vse banke.

V takšnih razmerah grozi sistemu skrajna nevarnost. Dovolj je namreč, če se podre ena domina – vse banke so namreč med seboj pozavarovane – dovolj bi bilo, če bi ena sama večja dežela v razvoju, na primer Argentina, Mehika, Brazilija, Jugoslavija, razglasila bankrot, pa bi zado-stovalo, da bi se sprožila veriga padajočih domin.

UREDNIŠTVO: Mar ne pomagajo niti petrodolarji?

J. STANOVNIK: Petrodolarji so dosegli mejo. V skrajno kočljivih razme-rah, o kakršnih sem govoril, je postalo očitno, da tudi petrodolarji ne pomagajo več. Zasebne banke so v sedemdesetih letih reševale zahodni sistem, ker so reciklirale petrodolarje. Sicer bi bili petrodolarji paralizirani, paralizirana bi bila trgovina zahodnih dežel in kriza bi bila zato še neprimerno globlja. Da pa bi ohranili izvoz kot motor in lokomotivo zahodnega gospodarstva, so za to poskrbeli z reciklacijo petrodolarjev. Vendar so sedaj spoznali, da je prišla do limita tudi ta reciklacija. V začetku osemdesetih let dežele OPEC nimajo več plačilno-bilančnih presežkov, dolžniške dežele pa prihajajo v težave z odplačevanjem dolgov, ker zaradi depresije ne morejo z izvozom zaslužiti dovolj konvertibilne valute. Komercialne banke so preplašene in zmanjšujejo svoja

posojila. Lani so komercialne banke posodile deželam v razvoju samo 15 milijard dolarjev, medtem ko so leta 1981 posodile še 50 milijard dolarjev. S tem pa še bolj zaostrujejo »krizo dolgov« in likvidnosti dežel v razvoju.

UREDNIŠTVO: In tedaj nastopi kot rešitelj politika...

J. STANOVNIK: V tem trenutku se prikaže politična oblast Zahoda, predvsem politična oblast Združenih držav Amerike. Prej je bila usmerjena odločno proti Mednarodnemu denarnemu skladu, zdaj pa je nenadoma začela ukrepati kot njegov največji pristaš. Sedaj ga skuša spremeniti v centralno institucijo sistema: tega, kar imenujem reformirani sistem. V prejšnjem sistemu je imel centralno vlogo GATT, trgovinska politika; subsidiarno vlogo je imela Svetovna banka, investicije, šele na tretjem mestu je bil monetarni fond, ki so mu ves čas strigli krila. Sedaj skušajo iti k nasprotnemu. Mednarodni monetarni sklad se sedaj neposredno povezuje z Institutom komercialnih bank v New Yorku. Skupno s komercialnimi bankami – v »konzorciju« – organizira posojila za »reševanje dolžniških dežel«, z enako upravičenostjo pa bi lahko dejali za »reševanje komercialnih bank«. Monetarni sklad daje privatnim bankam zagotovilo pod pogojem, če bodo nadaljevale posojevanje dolžniškim deželam in tako omogočile tem deželam nadaljnje odplačevanje dolgov. To »zagotovilo« pa Monetarni sklad lahko dá glede na to, da ima pooblastilo za politiko »pogojevanja«. Monetarni sklad namreč kot pogoj za svoje posojilo naloži dolžniški deželi, da vodi določeno politiko – vedno seveda deflacijsko politiko. Ta instrument sedaj Monetarni sklad izrablja za to, da bi ustvaril v dolžniški deželi možnosti za nadaljevanja posojil privatnih bank. Monetarni sklad, ki je bil ustanovljen kot institucija za zaščito dežel in zaposlenosti vseh, tako postaja instrument bank za odplačevanje obresti.

Tako se dandanes začinja kazati obris novega odnosa, obris nove dominacije, ki je zaradi sprememb v sedemdesetih letih – zlasti zaradi monetarnih in trgovinskih sprememb – zdaj možna.

UREDNIŠTVO: Kako naj bi bilo to izpeljano prek institucij?

J. STANOVNIK: Dandanes so dežele v razvoju preveč zadolžene. Zaradi tega so na nov način odvisne od tega centra, ki naj bi prevzel centralno vlogo v mednarodnih financah. Hkrati naj bi na nov način deloval GATT. GATT je bil doslej predvsem instrument za liberalizacijo trgovine. Z liberalizacijo je hote ali ne hote v veliki meri omogočal prodor dežel v razvoju na svetovne trge zlasti z industrijskim izvozom. Zdaj naj bi to tendenco nadomestil z novim protekcionizmom, s tako imenovano usmerjeno in nadzorovano trgovino. Tako bi se znašli v sistemu »svetovnega managementa«...

Skratka: nova strategija poskuša uveljavljati svetovno dominacijo prek svetovnega managementa, z neposrednim nadzorovanjem ekonomske politike posameznih dežel. Instrument prisile, ki ga pri tem uporablja, pa ni več enostavno posojilo kakor prej, marveč je ta instrument pretirana zadolženost.

UREDNIŠTVO: V zvezi s tam: že nekaj časa imamo na Zahodu pred seboj dve vrsti ravnanj. Prvo je, recimo mu tako, reaganovsko, drugo je bilo še pred tremi, štirimi leti tesno povezano z imenom Brandt-McNamara. Na tej drugi liniji imamo danes ponovitev, drugo poročilo Brandt-tove komisije z naslovom »Skupna kriza...« In še predlog iz trilateralnih krogov, češ naj bi zdaj Helmut Schmidt prevzel neko pobudo, katere obrisi še niso čisto jasno. Kako se – in ali se sploh – to nanaša približno na to idejo o svetovnem managementu, o kakršni govoriš?

J. STANOVNIK: Ne nujno. Drugo Brandtovo poročilo, ki se imenuje samo »memorandum« in ne »poročilo«, ima po mojem značilnost, ki je ne gre pozabiti: in to je, da to pot v poročilu nove mednarodne ureditve sploh ne omenjajo. O njej govori samo Brandt v predgovoru, v oklepaju in narekovaju. Vprašanju, ali se kaka beseda ali pojem omenjata ali ne, seveda ne gre pripisovati pretiranega pomena, vendar pa je v današnjem sklopu strategije to izredno značilno. Vsi vemo, da je bilo težišče napada skozi vsa sedemdeseta leta naperjeno zoper zahtevo po novi ureditvi. Vsa bitka na mednarodni ravni, ki je formalno potekala v zvezi z globalnimi pogajanjmi, je docela jasno pokazala, da gre za vprašanje o odločanju o mednarodni usodi – ali se bo to odločanje razvijalo kot monopol nekaterih, ali pa se bo postopoma demokratiziralo. Zaradi tega je nastal tolikšen pritisk proti geslu o novi mednarodni ureditvi, katere bistvo je zahteva po demokratizaciji mednarodnih gospodarskih odnosov.

Zaradi tega sodim, da je danes sleherni odmik od gesla o novi mednarodni ureditvi škodljiv. Naj bo ta izraz ali pojem tudi nezadostno formuliran in še ne docela identificiran, dejstvo je, da je postal bojno geslo za združevanje sil svetovnega Juga. To je bila platforma, na kateri se je svetovni Jug združil in na kateri je svetovni Jug zahteval enakopraven položaj zase.

UREDNIŠTVO: Tu imamo dolgo razvojno črto: Lusaka, Alžir, posebno zasedanje generalne skupščine, Colombo, Havana...

J. STANOVNIK: Sleherni odmik od te zahteve, ki naj bi izboljšal ozračje ali naj bi ga pomiril, je po mojem diplomatska napaka. Čeprav se lahko zdi, da je tako mogoče doseči razmere, v katerih bodo pogajanja mogla teči, sodim nasprotno, da bodo, namreč, pogajanja lahko privedla k praktičnemu in koristnemu rezultatu samo, če so obema stranema dobro znane resnične pozicije obeh strani. Če jasno razložiš svojo pozicijo, to še

ne pomeni, da siliš v konfrontacijo. Konfrontacija izbruhne samo takrat, kadar nimaš rešitve. A kadar zelo odločno formuliraš svojo pozicijo, hkrati pa ponudiš konstruktiven program za sodelovanje, tedaj to ni konfrontacija. Kadar pa se umikaš od tistega, kar dejansko je, samo zaradi ljubelega miru, tedaj dejansko tvegaš, da se boš odmaknil od svoje dolgoročne strategije.

V tem smislu jaz drugo Brandtovo poročilo obsojam. Drugo Brandtovo poročilo vsebuje celotni seznam zahtev, ki so jih postavile dežele v razvoju in so bile oblikovane prek UNCTAD – v tem smislu proti poročilu seveda nimam ugovora. Poročilo preprosto ponavlja vse, kar so dežele v razvoju že povedale, vendar se od New Delhija in Buenos Airesa razlikuje v eni od bistvenih točk. Ta bistvena točka je v tem, da poročilo nove mednarodne gospodarske ureditve ne omenja, marveč – nasprotno – docela očitno govori o tem, da je te zahteve mogoče uveljaviti z reformo obstoječega sistema. »Nujni« oziroma »kratkoročni« ukrepi postajajo avtomatično instrument vključevanja oziroma integracije dežel v razvoju v »novi«, reformirani sistem razvitih dežel, o katerem sva malo preje govorila, kolikor ti ukrepi v smislu »malih korakov« niso postavljeni v okvir in perspektivo temeljitih dolgoročnih in strukturnih sprememb. Zato je bistveno važno, ali se rešujemo iz depresije s kratkoročnimi ukrepi, ali pa imamo pred seboj dolgoročno strategijo spreminjanja mednarodnega gospodarskega sistema.

UREDNIŠTVO: Naj se za hip vrneva k monetarnim odnosom. Že v Arushi so bile leta 1980 postavljene znamenite štiri zahteve; dve sta takšni, da v zvezi z njima danes ni videti nikakršne stične točke med deželami v razvoju in visoko razvitim Zahodom. Prva je demokratizacija odločanja v ustreznih mednarodnih organizacijah, druga je zahteva dežel v razvoju po tem, da prevzame vlogo svetovnega denarja resnično mednarodna denarna enota SDR (Special Drawing Rights – posebne pravice do črpanja). Kakšna je po tvoji sodbi možnost za pot naprej?

J. STANOVNIK: Reforma, ki jo predlaga začasni odbor (Internim Committee) Mednarodnega denarnega sklada, se očitno razvija v smislu ameriške strategije o kateri sem govoril. Začasni odbor namreč najprej povečuje kvote denarnega sklada za 47,5 odstotka. To pomeni, da dobiva denarni sklad z denarjem tudi več oblasti. Začasni odbor nadalje predlaga, naj bi praktično podvojili tako imenovani GAB (General Agreement to Borrow – Splošni sporazum o izposojanju). Predvideva se tudi novo alokacijo Specialnih kreditnih pravic (SDR). To se pravi, da ta dodatna sredstva spreminjajo mednarodni denarni sklad IMF v centralni instrument svetovnega gospodarskega upravljanja, O odločanju, o strukturi odločanja v tej ustanovi ni besede. Zato je treba domnevati, da se struktura odločanja ne bo spremenila. Predlagana minimalna sprememba kvote glasov ne spreminja bistvenega pravila IMF, ki pa je takšno, da ne

more obveljati nobena odločitev, ki ne dobi štirih petin glasov. A ker ZDA še vedno razpolagajo z eno petino glasov tudi po novi strukturi, to pomeni, da imamo pred seboj možnost veta ne petih, marveč enega. Tudi EGS ima dovolj glasov, da prepreči sleherno pomembno odločitev v IMF. To osrednje načelo, načelo dominacije v svetovnem gospodarstvu, to se ni spremenilo. To ostaja temeljni kamen tudi za predlagano »novo strukturo« v svetovnem gospodarstvu. Po mojem je torej bistveno to tvoje prvo vprašanje – demokratizacija.

UREDNIŠTVO: Kaj pa SDR?

J. STANOVNIK: Drugo vprašanje, to o fiduciarni enoti SDR – ob njem bi lahko rekli, da dobivajo SDR količinsko nekaj pomembnejšo vlogo kakor doslej. To pa še ne pomeni, da naj bi zaradi tega nujno imel manjšo vlogo denar. Po letu 1971 so mnogi pričakovali, da bo vloga dolarja v svetovnih plačilih uplahnila, v resnici pa se je okrepila. Dandanes je dolar kot rezervna valuta močnejši kot kadarkoli doslej. To je tudi eden izmed vzrokov za njegov visok devizni tečaj.

UREDNIŠTVO: »Ultima ratio – orožje.« V govoru na lanskem zasedanju Ekonomske komisije Združenih narodov za Evropo – ko si se kot njen izvršni sekretar poslavljaj od plenuma – si izrekel misel, ki je zvenela malce presenetljivo. Zdaj jo ponavljam zgoščeno, po spominu, in če me ta ne vara, se je glasila takole: Dolga leta smo govorili, da je ustavitev oboroževalne tekme in celo razorožitev nujni pogoj za hitrejši ekonomski razvoj. Toda morda je treba vprašati drugače: kaj pa, če bi gospodarski razvoj mogel ustaviti oboroževanje oziroma prispevati k razorožitvi? Bi lahko nekoliko pojasnil logiko, ki te je vodila k takšnemu obratu?

J. STANOVNIK: Da. Ta izjava v poslovnem govoru pred komisijo je iskreno izražala moje prepričanje. V trenutku, ko sem se po tolikih letih poslavljaj od Združenih narodov, sem menil – kljub tveganju in ob jasni zavesti, da obstaja med mojim osebnim prepričanjem ter stališči mnogih članov komisije velika razlika – da ne bi bil iskren do samega sebe, če tega intimnega prepričanja ne bi nekako sporočil komisiji. Hkrati me je dolgoletna življenjska izkušnja naučila, da biti iskren ne pomeni biti obenem nevljuden in neprijeten. Zato je bila moja izjava, kot je že bila iskrena, tudi diplomatsko nepopolna: namenoma. Kdor jo je hotel razumeti, mu je povedala zadosti, ni pa sama ob sebi povedala, kako jo je treba razumeti.

Sedaj lahko razvijem celoto argumenta. V Združene narode sem prišel kot mlad človek leta 1952, pred tridesetimi leti. Na naš pritisk, pritisk dežel v razvoju, so velike sile tedaj odgovorile s slovesno deklaracijo, vklesano v resolucijo 724: da bodo del sredstev, ki jih bodo prihranile ob mednarodno nadzorovani razorožitvi, posvetile gospodarskemu razvoju.

Zdaj sem dejal: trideset let sem živel z vami v Združenih narodih. V teh tridesetih letih nisem doživel, da bi bil šel en sam dolar prihrankov od oborožitve v gospodarski razvoj. In kot človek, ki ima svojo vest, se v trenutku, ko zapuščam Združene narode, moram vprašati, zakaj se je tako zgodilo. Ali je to naključje, ali obstoji globlja zakonitost? In odgovarjam, da sem prišel do osebnega prepričanja, da obstaja globlja zakonitost. In zato ni pravilno zaporedje »od prihrankov od razorožitve k omogočanju gospodarskega razvoja«, temveč prihajam k sklepu, da je v današnjem svetu razorožitev realistična samo, če pride pred njo, ali pa vsaj istočasno, do gospodarskega razvoja.

Kje je skrita misel? Skrita misel se glasi, da tekma v oboroževanju drvi naprej zato, ker si njeni nosilci žele razdeliti interesne sfere na svetovnem Jugu. In da bo razorožitev realna in realistična šele takrat, ko ne bo kaj deliti, ko bo svetovni Jug spričo gospodarskega razvoja dovolj krepak in zakoreninjen sam vase, da si ga ne bo mogel nihče več deliti.

Zaradi tega si je po mojem pravilno kar najbolj prizadevati za gospodarski razvoj svetovnega Juga, kajti takrat, ko bo svetovni Jug dobil enakopravno mesto v svetovnem gospodarstvu in politični areni, tedaj avtomatično ne bo več mogoče uveljavljati takšne dominacije ali takšne blokovske tekme za dominacijo kot dandanes. Ta moja izjava je torej zakoreninjena v globokem osebnem prepričanju, da je neuvrščenost rešitev za človeško usodo, in človeško civilizacijo.

UREDNIŠTVO: V zgodovini razprav o mednarodnih ekonomskih odnosih in boj za njihovo predrugačeno podobo je bilo pogosto slišati prisposodob z »lokomotivo«. Ob prvi konferenci UNCTAD je bilo eno od znamenitih gesel tisto, da je »trgovina lokomotiva ekonomskega razvoja«. Danes uporabljajo prisposodob z lokomotivo bolj v smislu, češ, kdo bodi lokomotiva: po eni tezi ZDA, po drugi svetovni Jug...

J. STANOVNIK: Misel o lokomotivi je bila centralna točka v modelu trgovinskega »prepada« Raúla Prebischa, na katerem je temeljila zamisel o UNCTAD. To je slonelo na naslednji logiki: če se hočejo dežele na Jugu hitreje razvijati, morajo uvažati tehnologijo, opremo za investicije. Da bi mogle uvažati to, morajo zaslužiti dosti konvertibilnih deviz, s katerimi bi mogle plačevati tak uvoz. Torej je zanje ozko grlo izvoz tega, kar imajo – to pa so bile takrat predvsem surovine. Iz tega je Prebisch izpeljal takle model: če razvite dežele krepijo svoje gospodarstvo z določenim tempom, tedaj povečevanje njihove proizvodnje krepí povpraševanje po surovinah s svetovnega Juga. A če se to povpraševanje povečuje, potem naraščajo cene za surovine, narašča izvoz s svetovnega Juga in z njim konvertibilni zaslužki svetovnega Juga. Jug to uporablja za nakupe investicijskega blaga. Takšno je bilo izhodišče njegove takratne sheme.

V šestdesetih letih se je ta njegova shema v bistvu uresničila. Tedaj je bil obseg rasti pri izvozu in uvozu – pri razvitih in nerazvitih – tolikšen, da je približno ustrezal Prebischevim projekcijam.

V sedemdesetih letih pa je šlo vse narobe. Trgovina nenadoma ni več igrala vloge lokomotive, temveč se je proti koncu sedemdesetih let sprevrgla v transmisijo depresije. Prek nje se je začela širiti v svetovno gospodarstvo depresija.

UREDNIŠTVO: Zakaj?

J. STANOVNIK: Zakaj, to je temeljno vprašanje. Ne morem reči, da lahko dam čisto meritoren odgovor, povem lahko samo svoje mnenje. Moje mnenje namreč je, da so se smeri tehnološkega razvoja v razvitem svetu bistveno spremenile. Industrijska zaposlenost se sorazmerno zmanjšuje, povečuje pa se produkt. Raste zaposlenost v terciarnem sektorju, pri storitvah, znano pa je, da potrebujejo storitve neprimerno manjši uvoz kot produkcija materialnega blaga. In ker produkcijo materialnega blaga čedalje bolj prevzema robot, se delovna sila sedaj – kot se je prvotno selila iz agrara v industrijo – seli iz obeh, iz agrara in industrije, v terciar. Človeškim potrebam na svetovnem Severu je v veliki meri zadoščeno.

UREDNIŠTVO: Zadoščeno – potrebam?

J. STANOVNIK: Mislim seveda na bazične potrebe po hrani, obleki in stanovanju. Ameriški farmar dobiva na leto poprečno subvencijo 7000 dolarjev, da bi pustil zemljo neobdelano. Na Severu si je težko predstavljati, da bi bilo še mogoče izdatno povečevati število avtomobilov, ker postaja avtomobil že nefunkcionalen. Lakota in hrana nista več resno vprašanje, tudi obleka ni več resno vprašanje. H gospodarskemu oživljanju bi težko privedlo kakšno ogromno povečanje civilne porabe. Ta civilna poraba je ostala tudi v letih depresije na bolj ali manj zadovoljivi ravni.

UREDNIŠTVO: Kaj to pomeni? Je torej razvoj mrtev?

J. STANOVNIK: Ne, ampak impulz se lahko rodi pretežno iz dveh ali treh virov. Ob občutnejšem premiku težišča proti storitvam prihaja pomembnejši impulz iz gradbene dejavnosti in še zlasti iz stanovanjske gradnje, iz razvijanja infrastrukture in naposled iz povečevanja izvoza. Na centralno točko prihaja izvoz.

V sedemdesetih letih je izvoz pokazal in dokazal, da je glavna lokomotiva ekonomskega razvoja. Recesija iz let 1974 in 1975 se ni razvila v depresijo. Zakaj? Zato, ker ji je takoj sledil izvozni boom, ki je bil financiran z reciklacijo dolarjev iz bančnega sistema. Če pogledamo številke, vidimo, da so dežele v razvoju, ki so bile naphane s petrodolarji,

povečale svoj delež v celotnem izvozu iz industrijskih dežel na 40 odstotkov. In če si zdaj ogledamo industrijske dežele drugo za drugo, vidimo, kako se je njihov izvozni koeficient, delež izvoza v celotnem nacionalnem produktu, v sedemdesetih letih zelo pomembno povečal. Tako je bil v sedemdesetih letih izvoz tisti element, ki je deloval kot glavna lokomotiva, le da je bil ta izvoz hranjen na svetovnem Jugu.

UREDNIŠTVO: Kaj pa devetinsedemdeseto?

J. STANOVNIK: Leta 1979 pride do depresije, do strukturne depresije, kajti rentniški Zahod je izgubil konkurenčno sposobnost ne samo v odnosu do tekmecev iz lastnega bloka, temveč predvsem v odnosu do svetovnega Juga. Zdaj se začinja ščititi s protekcionizmom. S tem se odpoveduje izvozu, ki je bil glavna spodbuda za njegov gospodarski razvoj. Iz tega po mojem logično izhaja recept za bodočnost. Pričakovati pozitivno restrukturiranje svetovnega gospodarstva od impulzov, ki prihajajo iz notranjosti kapitalističnih dežel, je v današnjih protekcionističnih razmerah jalovo. Niti misliti si ni mogoče, da bi se dandanes, ko so tudi delavci dejansko podprli subvencioniranje nerentabilnih industrij – zato seveda, da bi zaščitili svoja delovna mesta – da bi se zdaj torej ti delavci na vsem lepem odpovedali subvencijam in se premaknili proti storitvam. Kajti to bi bila edina racionalna pot.

Poleg tega pa: če si bo svetovni Sever restrukturiral gospodarstvo, si ga bo restrukturiral po lastnem interesu, kar pa seveda ne pomeni, da bo to odpiralo enakopravno pot tudi za svetovni Jug. Če hočemo priti do bolj uravnoteženega sveta, potem bo to možno edino, če bo svetovni Jug – ki se je že usmeril k določenim vejam in proizvodom ter pri njih dosegel vrhunec v svetovni produktivnosti in konkurenčnosti – če bo torej ton restrukturiranja usmerjal svetovni Jug.

To se pravi, da ne bodo vnovič krojili strukture tisti, ki imajo gospodarsko, vojaško, politično in vsakršno drugo moč, da se ne bodo oblikovale strukture, ki bodo vnovič zakoreninjale dominacijo, ampak se bo dogajalo nasprotno. Prišlo bo do gospodarskega razvoja novil sil, takšnih, ki so si pridobile pozicije s produktivnostjo, ne pa z armado; te dežele bodo dale nov ton razvoju svetovnega gospodarstva, se pravi, da bodo dobile pravico uveljavljati se na svetovnih trgih tam, kjer so si ustvarile superiorno produktivnost. To pa bo potem razvite dežele logično potisnilo v premik k storitvam. To se sklada z dolgoročnimi interesi razvitih dežel na svetovnem Severu, le da je dandanes kaj takega pri njih ob obstoječi razporeditvi političnih sil težko izpeljati.

UREDNIŠTVO: Ali ne sega vse to v hudo dolge roke?

J. STANOVNIK: Ne, edini realistični izhod iz sedanje krize je mogoče po mojem oblikovati dolgoročno. Kriza ni ciklične, marveč strukturne na-

rave. Tudi če smo priče določenemu oživiljanju, bo kriza hitro spet dvignila glavo, če ne bodo spremenjeni strukturni odnosi. Če bo to oživiljanje prineslo samo napihnjeno povpraševanje do novih volitev v ZDA, jeklo pa bo še naprej zaščiteno, ladjedelnštvo zaščiteno, tekstilna industrija zaščitena – potem bo svet v trenutku, ko bodo volitve mimo, spet v depresiji. Če hočemo depresiji poruvati korenine, je treba spremeniti strukturne odnose, te pa je mogoče spremeniti samo, če si gospodarski razvoj svetovnega Juga pridobi vpliv na oblikovanje svetovnih struktur.

UREDNIŠTVO; Tu smo zdaj pri znamenitem geslu o »opiranju na lastne sile«. Na katerih področjih vidiš najbolj obetavne možnosti?

J. STANOVNIK: Po mojem je najbolj obetavno področje trgovina. Možnosti za razvoj »horizontalne« trgovine med deželami v razvoju, ki se odpirajo, so ogromne. Statistika to že prikazuje in dokazuje. Dežele v razvoju so dandanes pomembne izvoznice opreme, industrijskega investicijskega blaga. Niso več samo izvoznice potrošnega blaga. V tem smislu je sposobnost dežel v razvoju, da omogočajo industrializacijo druga drugi, zelo pomembna.

Drugo področje je bančništvo. To področje je zelo občutljivo, vendar je dejstvo, da obstaja vrsta dežel v razvoju, ki imajo finančne presežke. To že samo ob sebi dokazuje, da posredniška vloga svetovnega bančnega sistema, ki je bil zgrajen v kolonializmu, ni apriorno nujna.

Najteže bo najbrž šlo na področju, ki je najvažnejše – to je tehnologija. Pri tehnologiji namreč ne gre samo za prenos tehnologije, kar je sorazmerno enostavno, ampak za ustvarjanje novega, za kreacijo. Do kreiranja nove tehnologije vodi dolga pot skozi spreminjanje vzgojnih sistemov, se pravi vsega tistega, kar so stoletja dominacije pustila v človeškem značaju in v družbenih strukturah dežel v razvoju. Zato sodim, da je treba začeti pri trgovini, prehajati od trgovine h konzultantstvu, nato pa postopoma segati k ustvarjanju lastne tehnologije.

Katoliška cerkev in socializem v svetu danes

Pogovor o encikliki papeža Janeza Pavla II. »Laborem exercens«
– O človeškem delu

Javna tribuna v domu Ivana Cankarja v Ljubljani dne 8. novembra 1982 je potekala v organizaciji Koordinacijskega odbora za vprašanja odnosov med socialistično družbo in verskimi skupnostmi pri predsedstvu Republiške konference SZDL. Organizatorji so za razpravljalce vnaprej pripravili teze o odnosu Rimsko-katoliške cerkve do socializma oz. o odnosu socializma do RKC.

Iz razprave o »Katoliški cerkvi in socializmu v svetu danes« smo za objavo izbrali avtorizirane uvodne prispevke razpravljalcev (Vekoslav Grmič, Rado Jan, Marko Kerševan, Franc Pristovšek, Zdenko Roter) in ustne nastope udeležencev tribune. Zbrano gradivo v polni meri ohranja poglobljenost in uravnoteženost teoretskih osvetlitev teme kot tudi mnogoterih praktičnih pogledov in izkušenj, ki bi kot celovita informacija mogla zanimati bralca, morda pa ga bo tudi spodbudila h globljemu preučevanju problematike.

Bralec bo sam ugotovil, da so ravni in metodološki pristopi v prikazani razpravi dokaj različni, od znanstveno-študijskih prispevkov marksistov in teologov do strokovnih analiz, od temeljitih poskusov izvornih interpretacij posameznih stališč in dejstev do komentarjev, kritičnih odzivov na posamezna stanja in stališča, do pobud za nadaljnjo razpravo... Prav gotovo so spodbudna prizadevanja večine razpravljalcev, zlasti uvodničarjev, in moderatorja razprave, da bi teoretična spoznanja ter praktična dognanja in izkustva kar najbolj plodno dopolnjevali oz. soočali.

Glede vsebine razprav pa še tole: vsa na javni tribuni načeta vprašanja niso dobila ustreznih odgovorov ali pojasnil. Tako je npr. obvisela v zraku »teorija ponujene roke«. Sporočilo znamenitega stavka: »Kristjani, ponujamo vam roko« (v skupnem boju proti fašizmu), ki ga je v letu 1936 izrekel v duhu politike ljudske fronte Maurice Thorez, sekretar CK KP Francije, je namreč prisotno tudi v

članku *Komunisti in katoliki*, ki ga je za glasilo KPJ napisal tovariš Tito (Proleter, dec. 1936, str. 9). V članku tovariš Tito izpostavlja vzoren primer sodelovanja med komunisti in kristjani oz. krščanskimi socialisti in komunisti v Sloveniji, kot dokaz, da je tvoren nastop vseh protifašističnih sil – ne glede na nazorske razlike – nujen in uresničljiv.

Nepojasnjeno je ostalo tudi Cankarjevo »katoličanstvo«, čeprav že v načinu, kako je predstavljeno, vsebuje tudi odgovor. Vendar bi kazalo reči, da Cankarjev primer sam po sebi priča, da je pri njem kot socialistu, ki je sprejemal marksistični družbeni nauk, teorijo razrednega boja in revolucije, objektivno vodilno vlogo delavskega razreda v družbi, v ospredju boj zoper *klerikalizem*, tj. zoper ekonomski, politični in duhovni monopol cerkvene hierarhije, tesno povezane s klerikalno stranko. V njegovem programskem delu *Hlapec Jernej in njegova pravica* je revolucionarno zastavljeno vprašanje: čigavo je delo, čigav je sad?

Poglobljeno razpravo bi terjala še nekatera druga, v razpravi izpostavljena vprašanja in pobude. Tako npr. pobuda, da bi sredstva javnega obveščanja več prispevala k uveljavljanju interesov delovnih ljudi, tudi vernikov; nadalje vprašanje izboljšanja priročnikov – to na svojstven način velja tudi za veroučne učbenike – kot tudi še nekatera vprašanja kadrovske politike in enakopravne udeležbe vernih ljudi v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja. O teh in drugih odprtih vprašanjih poteka razprava in tvorno razreševanje v duhu naše ustavno pravne ureditve na različnih mestih. Pomembno vspodbudo in prostor za demokratično in argumentirano razpravo pa lahko dobivajo tudi vedno številnejše javne tribune.

IVAN HVALA

PRIMOŽ HAINZ

Uvodna beseda

Naslov naše javne tribune obsega dve svetovni gibanji, krščanstvo in socializem. Prvo je v svoji dvatisočletni zgodovini prešlo pot od rimskih katakomb do Konstantina, od ideologa fevdalne družbe do reformacijskih pretresov, od sprememb v kapitalizmu do iskanj novih poti v socializmu.

Socializem pa je precej mlajši proces in se je pojavil kot posledica razvoja in dviga moči delavskega razreda in njegove komunistične partije ter njegovega prihoda na oblast kot prve faze na poti k osvoboditvi sebe kot razreda in družbe v celoti.

Odnos rimskokatoliške cerkve do socializma in obratno pa je po posameznih socialističnih državah različen. Specifičen odnos je vzpostavljen tudi med samoupravno socialistično Jugoslavijo in Vatikanom; ta odnos temelji na ustavi in je zapisan v protokolu o odnosih med Svetim sedežem in vlado FLRJ. Torej so med Jugoslavijo in Vatikanom urejeni diplomatski odnosi, na mednarodnem nivoju pa se ti dve državi soočata kot moralni sili v prizadevanjih za mir.

Kršćanstvo je v svoji zgodovini zgradilo mogočno zgradbo rimskokatoliške cerkve, na čelu s papežem kot božjim namestnikom na zemlji. Papež pri svojem delu uporablja enciklike, s katerimi opredeli svoj odnos do sodobnega sveta. Zadnja enciklika, ki jo je napisal Janez Pavel II., enciklika, ki govori o človeškem delu, je povzročila vrsto razprav tudi pri nas. Strokovnjaki so dognali, da enciklika »*Laborem exercens*« ni znanstveni traktat, temveč okrožnica, namenjena najširši množici verujočih. Naredila je določen napredek pri opredelitvi do kapitalizma, ki ga obsoja, kot obsoja tudi kolektivizem, prizadevajoč si ocenjevati svet zunaj sistemov in med vsemi sistemi. V bistvu pomeni enciklika ažuriranje cerkvene nauka. Za naše razmere je pomembno, kot trde teologi, da je lahko enciklika »*Laborem exercens*« spodbuda za aktivnejše sodelovanje vernih ljudi v našem sistemu, torej podlaga za dialog med kristjani in marksisti. Omogoča nam analizo temeljev katoliške doktrine in nekaj tega je v svojih tezah nakazal tov. Rado Jan. Poglobljeno razpravo o tej okrožnici je organiziral center za proučevanje religije in cerkve na FSPN in naš današnji razgovor je v določenem smislu njeno nadaljevanje.

Zamislili smo si razgovor, ki ga je spodbudil Marksistični center CK ZKS, njegov nosilec pa je koordinacijski odbor za urejanje odnosov med samoupravno družbo in verskimi skupnostmi pri predsedstvu Republiške konference SZDL Slovenije.

Za uvodne razpravljalce, ki bodo podali nekaj izhodišč za razmišljanje, smo zaprosili teologe, marksiste in ljudi, ki imajo vsakodnevno opraviti s tovrstno problematiko.

VEKOSLAV GRMIČ

Cerkev v odnosu do marksizma

(Evolucija tega odnosa med »Rerum novarum« in »Laborem exercens«)

V zvezi s temo »Katoliška cerkev in socializem v svetu danes« je nedvomno treba osvetliti tudi odnos Cerkve do marksizma, nakazati razvojno pot Cerkve tudi v tem pogledu.

Takoj v začetku pa bi želel opozoriti na nekatera dejstva.

a) Cerkev ni samo cerkveno vodstvo ali cerkveno učiteljstvo, temveč je Cerkev skupnost vernikov ali »božje ljudstvo«, kakor jo opredeljuje 2. vatikanski cerkveni zbor. Zato je sicer pomembno, kar misli cerkveno učiteljstvo, ki ga pomenijo papež in škofje. A prav tako ni brez pomena, kar mislijo teologi in verniki nasploh.

b) Marksizem lahko pomeni marsikaj. Predvsem pa smemo razlikovati tele razsežnosti marksizma: marksizem kot družbeno-ekonomski nauk, marksizem kot filozofijo – dialektični materializem in marksizem kot svetovni ali življenjski nazor.

c) Odnos Cerkve do marksizma, kolikor naj bi se spreminjal, je bil delno odvisen tudi od razvoja marksistične misli in realnega socializma, s katerim se je Cerkev srečavala.

č) V kratko odmerjenem času ni mogoče izčrpno govoriti o odnosu Cerkve do marksizma in njegovi evoluciji med »Rerum novarum« in »Laborem exercens«, temveč bom izbral le nekaj marksističnih spoznanj in jih soočil z naukom Cerkve, pa tudi s teološko mislijo in ravnanjem vernikov. Ta spoznanja ali sestavnice marksizma bi bile: razredni boj, odnos med delom in kapitalom, materializem in ateizem.

1. Razredni boj, ki je posledica določenega zgodovinskega razvoja človeške družbe, ki teži za spremembo razmer v smeri brezrazredne družbe, se pravi v smeri odprave razredov in razrednega boja tudi za ceno uporabe sile, je cerkveno učiteljstvo v glavnem vedno zavračalo kot sredstvo za razreševanje socialnih problemov. Že v »Rerum novarum« beremo, da ni rešitve v razrednem boju, temveč v prizadevanju, »da se ona dva razreda med seboj složno strinjata ter se sebi primerno ohranjata v ravnotežju« (32), tako da spolnjujeta medsebojne dolžnosti, »ki se izvajajo iz pravičnosti« (33). V »Quadragesimo anno« priporoča papež Pij XI. v ta namen ustanavljanje »korporacij« (iz obeh razredov) in njihovo vzajemno sodelovanje (82). V »Divini Redemptoris« je govor o krivdi razrednega boja, da je bilo prelito toliko krvi (57). V »Laborem exercens« pa je zopet povedano: »Res so (sindikati) glasniki boja za socialno pravičnost, za utemeljene pravice dolavcev v njihovih različnih poklicih... Ni pa to ‚boj‘ zoper druge. Če v spornih vprašanjih postane nasprotovanje drugim, se to zgodi zaradi iskanja dobrine, to je socialne pravičnosti, ni pa ‚boj‘ zaradi boja in zaradi izključevanja nasprotnika« (20,3). Papež Janez Pavel II. tedaj priznava neko obliko razrednega boja in zato je tudi razumljivo, da priznava »upravičenost« stavke (20,7), medtem ko je v »Quadragesimo anno« izrečno »prepovedana« (95). Razlog, zakaj Cerkev zavrača razredni boj v polnem pomenu, je v njeni obrambi zasebne lastnine in v zavračanju nasilja, čeprav je Pavel VI. o uporabi sile, revolucionarnem upor, »kadar bi očitno in dolgotrajno nasilje hudo prizadelo osnovne človečanske pravice in bi nevarno škodovalo skupni blaginji dežele«, vsaj indirektno izjavil, da je upravičena (»Populorum progressio«, 31).

2. Marksizem zavrača pojmovanje dela kot blaga, ki naj bi bilo podrejeno kapitalu in hoče, naj bo delo uresničenje človeka, saj je delo človeka ustvarilo in ga resnično človeško delo tudi vedno bolj spopolnjuje, hominizira in humanizira. Nauk Cerkve je počasi šel vedno bolj v isto smer. V »Rerum novarum« beremo: »Sramotno in nečloveško pa je, če kdo ljudi zlorablja kot blago, za dobiček, ter jih ne ceni višje kakor toliko, kolikor premorejo s svojimi mišicami in močmi« (34). Leon XIII. se zato zavzema za pravično plačilo delavcu na podlagi pravične pogodbe (33). V »Quadragesimo anno« pravi Pij XI., da si je kapital dolgo le preveč privajal, tako da je delavcu ostalo toliko, kolikor je zadostovalo za obnovo njegovih sil (55). Zavrača pa tudi načelo, da bi vse šlo delavstvu, razen tisto, kar je potrebno za obnovo kapitala (56). Vsakemu je tedaj treba dati svoj delež po pravu obče blaginje in socialne pravičnosti (59). S tem v zvezi poudarja pomen socialne pogodbe, da »tako postanejo delavci in uradniki deležni lastnine in uprave ali v neki meri tudi dobička« (66). V okrožnici Janeza XXIII. »Mater et magistra« je že govor o solastništvu podjetij (77), o delu pa je rečeno: »Delo je namreč neposredni izraz človekove osebe in zato ga je treba višje ceniti kot bogastvo zunanjih dobrin, ki imajo po svoji naravi le značaj sredstev« (107). V »Pacem in terris« pravi isti papež, da mora »kapital iskati delo, ne pa narobe: delo kapital« (101), in da se je treba zavzeti za »pravice, ki gredo človeški osebi« (137). V »Laborem exercens« zagovarja Janez Pavel II. načelo »prednosti ,dela' pred ,kapitalom'« (12,1), saj je »v prvi vrsti delo ,za človeka' in ne človek ,za delo'« (6,6). Družbeni red je treba presojeti po tem, ali omogoča, da se človek »uresničuje kot človek« (9,4), saj naj bi človek po delu »celo ,postal bolj človek'« (9,3). Tako se učenje Cerkve močno približa marksističnemu pojmovanju dela. Čeprav tudi Janez Pavel II. ne upošteva dovolj kapitala kot produkta proizvodnih sredstev in ne proizvodnih odnosov, kolikor določujejo družbene in politične razmere, dopušča vendar »socializacijo določenih proizvodnih sredstev« (14,6), da tako podkrepi svojo zahtevo, da mora biti »cilj dela vedno človek« (6,6).

3. V »Divini Redemptoris« zavrača Pij XI. dialektični materializem, razredni boj in idejo o brezrazredni družbi (9). Potem pa obsodi komunizem: »Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanske kulture« (58). Sicer pa isti papež izjavi že v »Quadragesimo anno«, da ne more »nihče biti obenem dober katoličan in pravi socialist« (121). Janez XXIII. daje v »Pacem in terris« zgodovinsko pomembno izjavo, da ne smemo enačiti napačnih filozofskih nazorov z zgodovinskimi gibanji in da kljub takim nazorom moramo priznati v teh gibanjih pozitivne prvine, vredne odobravanja, kolikor »se skladajo z načeli zdrave pameti in se ujemajo z upravičenimi zahtevami človeške osebe« (157). A Pavel VI. pravi, da kristjan ne more biti naklonjen marksističnim nazorom in njihovemu brezbožnemu materializmu ter dialektiki, ki zagovarja nasilje (»Octogesima adveniens«, 26). Podobno zavrača dialektični materializem tudi Janez Pavel II. v »Labo-

rem exercens«, češ da ni zmožen dati »zadostnih in odločilnih temeljev« za pravilno vrednotenje človeka v odnosu do kapitala, obravnava pa tudi sicer človeka »kot nekakšno ‚rezultanto‘ ekonomskih in proizvodnih odnosov, ki prevladujejo v določeni dobi« (13,4). Reči pa moramo, da so vse te zavrnitve zelo pavšalne, saj se samo Pavel VI. v »Octogesima adveniens« nekoliko ustavi ob različnih pomenih marksizma in marksističnega materializma (33–34).

Nekateri teologi iščejo v poglobljenem razpravljanju čim pozitivnejše rešitve, kar se tiče odnosa do vseh teh marksističnih spoznanj, posebej do razrednega boja, historičnega materializma, dialektičnih zakonov razvoja in brezrazredne družbe. Prav tako poudarjajo humanistične osnove marksizma in socialistične vrednote sploh, ki se zanje zavzema. V dialoški govorici gredo vsekakor dalje kakor cerkveno vodstvo, čeprav njihovo govorjenje ni nekritično.

Verniki – laiki in ponekod (v Srednji in Južni Ameriki) tudi duhovniki in celo škofje upoštevajo predvsem izjavo Janeza XXIII., ki smo jo omenjali, in zato sodelujejo z marksisti v boju za človekove pravice in osvoboditev. Sicer pa so se kljub vsemu vedno pojavljali krščanski socialisti, ki so se pri nas posebej skazali v osvobodilnem boju, in se pojavljajo tudi danes kristjani za socializem in celo »marksistični kristjani«. Tudi praksa gre tako dalje od uradne teorije. »Prepričan sem, da komunistična partija včlenjuje resnične revolucionarne sestavnice in zato ne morem biti antikomunist niti kot Kolumbijec niti kot sociolog niti kot kristjan niti kot duhovnik,« je izjavil v istem duhu Camilo Torres.

RADO JAN

Cerkev hoče v stik z znamenji časa

Ob pričujoči okrožnici »O človeškem delu«, o kateri in ob kateri razpravljamo na tej javni tribuni, bom spregovoril o nekaterih vprašanjih, ki se mi zastavljajo v njej in ob njej. Prvo takšno zanimivo vprašanje v tej okrožnici je odnos do marksizma. Nekateri so namreč mnenja, da se s to okrožnico Janez Pavel II. – in hkrati najvišje cerkveno učiteljstvo, bliža marksizmu, tako z vidika uporabe marksistične terminologije in v določenem smislu tudi na ravni analize. Seveda moram takoj pristaviti, da Janez Pavel II. v analizi ni tako radikalen kot je radikalen marksizem – teorija in praksa socialistične revolucije. Postavlja se zato vprašanje, zakaj?

Prvi odgovor bi najbrž bil, da tudi RKC ne more več nagovarjati sodobnega »sveta dela«,¹ milijonskih delovnih množic sveta in sploh

¹ Vsi narekovaji, kjer to ni izrecno navedeno, so iz enciklike »O človeškem delu«.

največje večine kulturnega človeštva zgolj z neposredno evangeljsko govornico, pač pa skuša nagovarjati sodobnega »človeka, ki dela« z njegovim lastnim jezikom, ki postaja zgodovinsko z vsakim dnem bolj jezik socializma. To mora početi ne nazadnje tudi zato, ker so se zlasti v devetnajstem stoletju kot tudi v dvajsetem stoletju v vsem obdobju po francoski in drugih meščanskih revolucijah v Evropi – tako tistih »od spodaj« in onih z reformami »od zgoraj« delavci močno odtujili »cerkvi bogatih«, ki se vsaj v 19. stoletju ni zmenila za bedo delavskega razreda in, kar je po mojem mnenju še pomembnejše, socializem postaja svetovni proces, proces, ki na različnih ravneh in stopnjah razvoja, gibanj in v številnih oblikah postaja prisoten v vseh sodobnih družbah. In naposled se RKC poslužuje tega pristopa tudi zato, ker je marksizem prav znanstveno kritična teorija dela in družbenega položaja delavcev. Cerkev se na ta način posodablja in hoče še bolj posodobljena ujeti stik z »znamenji časa«, za katerimi je zelo dolgo zaostajala. Njen nagovor, dasiravno reformističen, vsebuje tudi precej naprednega energetskega naboja, zlasti ko nagovarja družbe in družbene ureditve, kjer gre za »strogi kapitalizem«, ali za družbe, ki jih označuje s »kolektivizmom« oziroma »državnim centraliziranim socializmom«.

Neizogibnost tega premika k »svetu dela« se nam pokaže v še bolj jasni luči, če to vprašanje osvetlimo z vidika širših zgodovinskih razsežnosti. Dokler je bila namreč Cerkev sama steber in vrh fevdalnega sistema v Evropi, je zavračala vsa množična zgodovinska socialna gibanja, naj so se oblačila v religiozno preobleko ali ne, naj so se še tako sklicevala na »evangelij, enakost (pred bogom) in bratstvo«, vsa ta gibanja so bila »krivoverska« in ker so postavljala za družbeni ideal »krščanski komunizem« preteklosti, so bila hkrati, ob upravičeni zahtevi množic po boljšem življenju že na tem svetu, tudi ovira protifevdalnim gibanjem, saj so se realno lahko iztekla le v meščansko demokratične revolucije, torej v odnose onstran fevdalizma in ne pred njim. Rezultate teh protifevdalnih gibanj si je v prvi fazi prisvojilo visoko »nacionalno« nastajajoče plemstvo in meščanstvo, po revoluciji pa buržoazija. Dalj kot do »enakosti pred zakonom« enakost ni segla. Proletariat, ki je v teh bojih stal na strani buržoazije, je ostal praznih rok, obnovljena evropska protirevolucija (1817–1848) ga je povsem pritisnila ob tla. In prav ta čas je čas nastanka modernega delavskega gibanja.

Komunizem kot gibanje je v letu 1846 obsodil papež Pij IX. Tudi v februarški in marčni revoluciji (1848/49) se je Cerkev poistovetila z interesi vladajočih stanov, kot da je samo sestavni del teh razredov, se zdaj vse bolj in bolj pomeščanja in hoče že sredi šestdesetih let stopiti na meščansko-kapitalistično ladjo. To je čas ustanovitve I. internacionalne zveze delavcev. Toda naraščajoče liberalistično in socialistično gibanje, ki se politično osamosvoji v političnih delavskih strankah II. internacionalne, na mednarodni ravni izsili opredelitev Cerkve do delavskega vprašanja kot ključnega vprašanja moderne dobe. »Delavsko vprašanje je postalo s

tem) tudi versko (t. j. politično, op. p.) vprašanje«. (Iz enciklike: »Rerum novarum« papeža Leona XIII. leta 1891). Okrožnica vsekakor bolj obsoja socializem kot liberalistični kapitalizem, čeprav zavrača oba, menec zmotno, da je drugi otrok prvega, čeprav ju med seboj loči najbolj radikalna razlika, pa tudi zato, ker Leon XIII. še upa, da si bo Cerkev podredila tako delo kot kapital. Priznati je sicer treba, da je utopično krščanska kritika kapitalizma zelo ostra, in prav ta utopičnost deluje tudi kot ideologija in opij za ljudstvo.

Pozitivni nasledek te okrožnice pri nas je Krščansko socialno gibanje (1893), ki je bilo kot privesek Katoliške narodne stranke – imenovane kar »klerikalne stranke« – programsko mobilizacijski okvir tako v boju proti Narodno napredni – ali »liberalni« stranki »denarne vreče« (I. Cankar) kot tudi tekmeč socialističnim delavskim društvom; ta so nastajala pri nas od konca šestdesetih let pod vplivom I. internacionale – in seveda proti JSDS, ki je leta 1896 nastala iz teh društev. Še pomembnejše – zlasti za specifičnost slovenske socialistične revolucije – pa je delavsko strokovno združenje »Jugoslovanska strokovna zveza« (1907), iz katere se je po prvi svetovni imperialistični vojni razvilo delavsko krščansko-socialistično gibanje in se je v povezavi s KP v Sloveniji, ki je nastala iz revolucionarnih levih kril socialističnih organizacij (1920) ter drugih delov gibanja, postopoma povsem emancipiralo od klerikalnega meščanskega varuštva in buržoazno-politiziranih cerkvenih vrhov. Zato je to zvezo leta 1938 režim razpusil in ustanovil tako imenovani Jugoras. Naposled je postala na osnovi akcijske enotnosti delavskega razreda, sestavni del stavkovnega in ljudsko frontovskega gibanja in ne glede na politično pripadnost del protifašističnega in protiimperialističnega v letu 1941 pa tudi narodno-osvobodilnega gibanja, združenega pod idejnim vodstvom Komunistične partije Slovenije, ki se je po letu 1934 začela odrekati vsakršnem sektaštvu, da bi lahko postala kvas in sol v boju za nacionalni obstoj proti unitarizmu in kapitalizmu ter fašizmu navznoter in imperializmu navzven. S tem gibanjem in iz njega slovensko ljudstvo, združeno v OF, ustvarilo svojo narodno osvobodilno vojsko, ljudsko oblast, slovensko ljudsko državo in hkrati jugoslovansko socialistično federacijo, z eno besedo: svobodo in neodvisnost.

Okrožnica »Rerum novarum«, ki zadobi svoje »korporativistično« dopolnilo v okrožnici »Quadragesimo anno« (1931), torej nekaj let zatem, ko je Pij XI. izjavil: »Musolinija je poslala božja previdnost!«² Povzročila je prav nasprotni učinek, kot si ga je Pij XI. želel, ko je vabil krščanske delavce nazaj v »naročje matere Cerkev«. In če se je KPS lahko odprla proti svobodoljubnim slovenskim vernim množicam (Glej Manifest ustanovnega kongresa KP Slovenije z dne 19. aprila 1937), se je politika Pija XI. zaprla do komunistov-antifašistov. Drugače povedano: Cerkev s Pijem XI. na čelu je svoj posebni interes poistovetila z nacizmom in zato

² Pij XI., 20. decembra 1926.

zavračala s strani komunističnih strank in gibanj »ponujeno roko«, kar je bilo spričo nacistične nevarnosti tako v posebnem kot občem interesu naprednih gibanj narodov in vsega človeštva. (Glej okrožnico Pija XI. »Divini redemptoris« z dne 19. marca 1937).

Izgovarjanje na stalinizem je v tem kontekstu zelo spodrsljivo. KPJ je bila preganjana tako od režimske policije, kot so bili njeni najboljši člani žrtve stalinskih čistk v SZ. Razen tega KPS ni bila stranka na oblasti, pač pa gibanje v ilegali, ki ni imelo nobenih vzvodov oblasti, kaj šele države, aparata prisile (stalinizem pa je prav to!), da bi lahko govorili o kakšnem stalinizmu na Slovenskem.

KPJ – KPS je bila članica III. internacionale, toda delovala in mislila je tudi s svojo glavo, kot je bila poljska cerkev podložna Piju XI., pa se je vendar postavila fašizmu v bran in se spremenila v »cerkev – trdnjavo« za obrambo interesov obstoja poljskega naroda, ker je prav tako mislila s svojo glavo. Še več, po zmagovito končani vojni je prav takšna Jugoslavija, nabita z revolucionarno energijo narodno-osvobodilnega boja, lahko sprejela boj proti blokovski obkolitvi z obeh strani; tako birokratsko-etatičnemu in velikodržavnemu stalinskemu hegemonizmu, kot je slej ko prej zavračala imperialistične aspiracije kapitalizma. Takšna plebis-citna opredelitev ljudskih množic (ne glede na svetovnonazorske razlike) je omogočila potrjevanje *samoupravne poti navznoter ter neuvrčenosti* navzven in naposled tudi obnovo diplomatskih odnosov z vsemi – vključno s Svetim sedežem, s katerim so bili diplomatski odnosi prekinjeni prav v času, ko je Stalin najbolj pritiskal na Jugoslavijo.³

S samoupravljanjem pa je naš socialistični razvoj dobil tisto razsežnost, v kateri se človek iz objekta državne politike spreminja v aktivni subjekt. Samoupravljanje je odprlo proces, v katerem se delavec in delovni človek spreminjata v delovni subjekt, ki omogoča razcvet osebnosti in zavest, da vsak delavec hkrati ko dela za skupnost dela tudi »na svojem in za svojo stvar«.

Enciklika iz leta 1891, »Rerum novarum«, velja za temelj katoliškega socialnega nauka. Dotlej se je Cerkev v presoji socialnih vprašanj opirala kar na svoj moralni nauk oziroma »socialno etiko«, njena kritičnost pa je segala le do moralne obsodbe oduševanja, visokih obresti in drugih grehot fevdalno-meščanske družbe. S pravimi vzroki vseh teh pojavov izkoriščanja se pravzaprav ni ukvarjala. Če bi se, bi bil marksizem kot kritična teorija sploh nepotreben. Cerkev je moralno obsojala vse, kar ni bilo v skladu z »večno pravičnostjo božjo«, socialna nepravičnost pa je postala v mnogih deželah kljub temu vsak dan večja.

V primerjavi z vsemi dosedanjimi okrožnicami je zadnja »O človeškem delu«, (sept. 1981) vsekakor velik napredek. Napredek znotraj

³ Ta dokaj obsežna opomba je bila potrebna kot dopolnilo k razpravi, ki teh odnosov ni izžrpala. Poudarjala je velik pomen krščansko-socialističnega primera med obema vojnama in med NOB, ni pa povedala, v čem je bistvo te vloge in kako in zakaj je nastala.

Cerkve, ki s to okrožnico poskuša dohitevati čas, čeprav jo le-ta ponekod še vedno prehiteva. To dokazujejo: njena humanistična naravnost in njena protipotrošniška usmerjenost, njena osredotočenost na človeka kot osebo in subjekt, njen kritični duh tako do »strogega kapitalizma« kot tudi »kapitalizma«, njena kritična naravnost do »kolektivizma«, s čemer je mišljen »državni in centralistični socializem«, njen poudarek, da je človek več kot stroj in proizvod sam; s tem, ko daje delu prednost pred kapitalom, da se zavzema za pravične odnose med razvitimi in nerazvitimi deli sveta, in v tem kontekstu za razreševanja sodobnih protislovij sveta, za mir in sožitje ter sodelovanje med narodi. Vendar tudi ta okrožnica marksista ne more povsem zadovoljiti: s svojo reformistično socialdemokratsko naravnostjo k »milejšim socializmom« (ki tolerirajo kapital odnos), vendar ob »soudedežbi«, »soupravljanju« in »delničarstvu« delavcev, posredno pristaja na podmeno, da je človek-delavec lahko z delom na kapitalu le soudeležen »kot božji otrok na božjem ustvarjalnem bistvu«. Kapital v encikliki ni opredeljen kot zgodovinski in konkreten družbeni odnos, marveč kot nekaj, čemur smo se »navadili reči kapital« in kar je od vekomaj in bo do vekomaj. In končno: kaj pomeni okrožnica za našo družbeno skupnost? Socializem na osnovi samoupravljanja teži za tem in tudi ustavnopravno je tako zasnovan, da organizirani delavci razpolagajo kot aktivni subjekti *s pogoji, sredstvi in rezultati dela*.

Pomen te enciklike za verne delovne ljudi je zlasti v tem, ker jim posodobljena socialna doktrina RKC ne izpodbija, v marsičem pa jim celo potrjuje njihovo samoniklo socialistično samoupravno naravnost.

Mislim pa, da je vendarle največji, če že ne radikalen, pa vsaj bistveni razloček med vizijo okrožnice in ustanovnopравnim stanjem pri nas ta, da je pri nas lastnina *družbena* in ne državna ali privatna in da delavci delajo kot svobodni združeni delavci s sredstvi družbene lastnine, torej niso v mezdnem odnosu ne s privatnim lastnikom ne z uradništvom – državo. Te lastnine nima nihče pravice prisvajati, s čimer pa seve ni rečeno, da teženj po zasebnolastniškem ali grupnolastniškem prisvajanju ni.

Delo in oblast dela ter osvoboditev človeka so zapisani na socialistični zastavi že vse od začetka gibanja. Socialistično samoupravljanje meri k temu, da bi delavski razred obvladal celotni proces reprodukcije in neposredno zagospodaril nad njim, da bi se tako uknil tudi kot razred. Možnosti za razcvet ustvarjalnosti in s tem tudi za razcvet vsake osebnosti je v humanističnem samoupravnem socializmu vsekakor več kot v kateremkoli kapitalističnem ali realsocialističnem sistemu. Vendar se je za to, da možnost postane dejanskost, treba nenehno bojevati.

Te možnosti so ob enaki zavzetosti na delu in samoupravnih odnosih pod enakimi pogoji dane vsem delavcem in občanom ne glede na to, ali so verni ali neverni.

Zgodovinski okviri odnosa med katoliško cerkvijo in socializmom

Poskušal bom v obliki tez nakazati odnos katoliške cerkve do socializma z dolgoročnega globalno zgodovinskega vidika, ki ga pri dvatisočletni instituciji ne gre zanemarjati.

1. Engels je v svoji znani analizi zgodnjega krščanstva primerjal krščanstvo in moderni delavski socializem in ocenil, da je bilo prvotno krščanstvo – »socializem, kakor (in kolikor) je bil takrat mogoč«. Ali lahko Engelsovo tezo obrnemo – ne da bi jo pervertirali – in rečemo, da je sodobni socializem (kot ideja in gibanje), vključno in še posebej v njegovi prevladujoči marksistični artikulaciji – krščanstvo, kakor in kolikor je danes mogoče, ali vsaj, da sta socializem in marksizem sodoben način obstoja krščanstva?

2. Krščanstvo v svojih izhodiščih in v svoji tradiciji dejansko nosi s seboj neizbrisno sestavino oziroma razsežnost, ki jo lahko imenujemo socialistično ali celo komunistično: *razsežnost enakosti, bratstva, upanja in utopije, preseganja obstoječega s »kraljestvom«, novim Jeruzalemom, novim nebom in novo zemljo, novim človekom, novim občestvom, kjer bodo »vsi eno«, in še več, »zadnji prvi in prvi zadnji«*. To seveda ni edini element in razsežnost krščanstva. Koliko lahko označujemo sodobni socializem kot krščanski, je odvisno od tega, kakšno težo dajemo tej sestavini v krščanstvu (in seveda če ne pristanemo na tipično katoliško, katolicistično monopoliziranje krščanstva po cerkveni strukturi).

3. Toda: ta sestavina je bila v zgodovini krščanstva s strani katoliške cerkve vseskozi potlačena in podrejena. Cerkev je oblikovala svojo strukturo, svojo funkcijo, svojo hierarhijo in delovanje na predpostavki onostranskega, nebeškega kraljestva in posmrtnega življenja. Hiliastična in druga plebejska družbena gibanja je 1500 let zavračala kot herezije, sekte, ki rušijo temelje zemeljskega reda in ogrožajo cerkveno ureditev.

4. Za Cerkev je bil sodobni socializem in komunizem 19. stoletja (najprej) ena od herezij in sekt; Cerkev ga je v 19. stoletju obsodila in zavrnila *še preden* je postal marksističen, *še preden* se je artikuliral ob ateističnem, materialističnem pogledu na svet.

Ko je v Evropi prevladal marksistični »znanstveni socializem« – ki je sam ostro nastopil proti sektantsko-krščanskim artikulacijam komunizma – je Cerkev svoje zavračanje *le dopolnila* z obtožbami na račun ateističnosti, materialističnosti itd., obtožbami, ki jih je takrat in pred tem izrekala na račun *meščanstva*.

5. Ali jo je k temu navajala tudi ugotovitev, da se je »kuga komunizma« pojavljala in uveljavljala v tistih geografsko-socialnih okoljih, kjer

je Cerkev vseskozi imela težave s plebejskimi sektantskimi gibanji, v okoljih torej, ki nikoli niso bila docela njena?

6. Poznana in v grobem pravilna je teza, da je bila Cerkev usmerjena protisocialistično, ker se je povezovala z vladajočim razredom in njegovimi strukturami, oziroma ker je bila sama njihov del. Prevečkrat pa prezremo, da je hkrati varovala svojo avtonomijo. Prav v času nastajanja modernega socializma – uveljavljanja meščanstva kot politično vodilnega razreda – je bila ogrožena ne le v nadvladi (ki jo je izgubila že v absolutističnih monarhijah), ampak tudi v svoji avtonomiji – da ne govorimo o izgubljenih fevdalnih pravicah oziroma privilegijih.

V tem boju z buržoazijo ni le ostajala solidarna z aristokracijo, ampak je skušala oblikovati tudi bazo v ljudskih slojih. Začela je oblikovati posebno celovito hierarhično strukturo, ki je segala od sakraliziranega in hkrati birokratiziranega papeškega in škofovskega vrha preko duhovščine do mreže posebnih katoliških gospodarskih, političnih, kulturnih, športnih organizacij. Tako bazo je v mnogih deželah uspela oblikovati med kmeti spričo skupnega nasprotnika, (buržoazije). Pri *zapoznelem* širjenju med delavci pa je zadela na socialistične organizacije, ki so si mimo nje prizadevale za isto: oblikovati delavsko bazo, ustvariti njeno gospodarsko, kulturno, politično in izobrazbeno povezanost, njeno zavest in samozavest. V vsakdanjem življenju so te organizacije hkrati večkrat uveljavljale načela in prakso, ki jih je Cerkev sicer zavračala kot liberalne (na primer žensko enakopravnost, drugačno spolno moralo).

Skratka *nov vir* konflikta: tokrat z vidika konkurence, s poznanimi medsebojnimi očitki.

V splošnem izhod za Cerkev ni bil pozitiven. Nezaupanje med delavci zaradi preočitne naslonitve na aristokracijo in kasnejšega odpiranja nasproti buržoaziji, fevdalno in hierarhično pogojena paternalistična drža itd., je privedlo do »največjega škandala 19. stoletja...«, da je Cerkev izgubila delavstvo« (Pij XI.), včasih pa tudi do eksplozivnih antiklerikalnih razpoloženj (kot npr. v Španiji že leta 1909). Ponekod pa je vendarle uspela izriniti ali enostavno prehiteti socialiste pri oblikovanju prve delavske organiziranosti in samozavesti (in s tem tudi osnove za kasnejši vpliv in pritisk tako organiziranega delavstva na cerkveno usmerjanje). Prve papeške socialne enciklike, zlasti »*Rerum novarum*,« so dokument teh razmer.

7. Taka dvojnost: avtoritarnost, hierarhičnost, povezanost s staro oblastjo in hkratna usmerjenost v ljudsko bazo, je poznana tudi v Sloveniji. Protiburžoazni stanovski interesi so Cerkev v naših razmerah – kjer je bila radikalna buržoazija *nemška* – usmerili zlasti med nižjo duhovščino protiburžoazno in protinemško: k slovenski kmečki bazi. S protimeščansko, protinemško, a tudi protimestno in protimoderno usmerjenostjo, je pridobivala točke in si zapirala možnosti pri slovenskem delavstvu v boju s takratno socialno demokracijo.

8. V socialističnih revolucijah in po njih so se razlogi za napetost le še stopnjevali. Cerkev se je znašla nasproti organiziranim socialističnim silam, ki so bile *hkrati*: nosilec še neuresničenih meščansko-demokratskih zahtev (ločitev cerkve od države, šole od cerkve, svoboda veroizpovedi, pa tudi razveza zakona itd.); plebejsko-socialističnih tradicionalnih teženj po enakosti, bratstvu, kraljestvu na zemlji«; modernega znanstvenega in materialističnega etosa; političnega ustroja, ki je bil za Cerkev težko sprejemljiv tako v svojih demokratičnih kot nedemokratičnih vidikih; ob vsem tem pa iz že omenjenih razlogov enostavno konkurenti.

Perspektive

Po eni strani vse v tej globalni skici – od kontinuitete do diskontinuitete – govori proti temu, da bi katoliška cerkev kot družbena institucija mogla postati »socialistična«, se opredeliti za socializem, ali celo postati del »organiziranih socialističnih sil«.

Od vsega začetka – začetka v polnem pomenu besede, o katerem je govoril Engels – je tudi jasno, da za *kristjana* socializem kot vizija, gibanje, stvarnost, ne more biti nekaj tujega, nekaj, za kar v svoji veri ne bi mogel najti izhodišč in spodbud. Toda kar zadeva katoliško cerkev kot *institucijo*, je po mojem največ (in najboje), kar lahko pričakujemo, da postaja *odprta do socializma*, da ima socializem za *sprejemljivo možnost*. Vsaj kar zadeva samoupravni socializem, je zadnja socialna enciklika v tej smeri dovolj spodbudna.

Torej: možna je *odprtost*; glede na lastne vernike (če jih noče potiskati v meje določenih slojev in konservativne usmerjenosti), je za Cerkev tudi *nujna*. Toda ne več kot to.

Da bi bili *verniki* v odnosu do socializma lahko več kot to (ne da bi zato nehali biti katoliški verniki), pa je predvsem pomembno pojmovanje razmerja med hierarhijo in verniki, »vero« in »politiko« znotraj Cerkve. Drugi vatikanski koncil je pomenil v tej smeri pomemben premik – toda to je že druga tema.

FRANC PRISTOVŠEK

Ali gre za vidik tretje poti?

Po tezah, ki smo jih dobili za ta pogovor, se zastavlja vprašanje odnosa katoliške cerkve do socializma, s posebnim ozirom na encikliko papeža Janeza Pavla II. »*Laborem exercens*«. Vsiljuje se primerjava za sto let nazaj, saj naj bi ta enciklika izšla kot proslavitev devetdesetletnice enci-

klike papeža Leona XIII. »Rerum novarum«, pa je zaradi nesrečne okoliščine – atentata na papeža Janeza Pavla II. – prišla v javnost z zamudo. Že sam jubilej nas navaja na razmišljanja o kontinuiteti: ali gre za dosledno spoštovanje te kontinuitete ali gre za nove pristope, za nove misli, ki so tudi morda v nasprotju s prejšnjimi. Od »Rerum novarum« iz leta 1891 dalje lahko naštejemo večje število papeških listin – vsaj dvanajst – ki so se ukvarjale s socialno problematiko v širšem smislu, s socialnim položajem sveta, v katerem cerkev živi. Kajti vse te enciklike niso religiozne v ožjem smislu, ampak obravnavajo, predvsem v znatnem delu z moralnega pa tudi dogmatskega vidika, odnos cerkve do sveta, v katerem živi. Zanimivo je, da se v zadnjem času takšne enciklike množijo. Najprej je med »Rerum novarum« in »Quadragesimo anno« štirideset let, takoj zatem izda papež Pij XI. še drugo encikliko (»Divini redemptoris«, 1937), kjer je odnos cerkve do socializma najbolj zaostren. Tu se govori o komunizmu, ki da je notranje zločest in ki predstavlja boj krščanski kulturi, ki da predstavlja zmotno idejo, blodni ideal, ki je znanstveno že davno premagan. Očita pa tudi gospodarskemu liberalizmu, da je privedel delavske množice pred prag komunizma. Potem pa pride velika cezura – obe okrožnici papeža Janeza XXIII. »Mater et magistra« iz leta 1961 in »Pacem in terris« iz leta 1963. Ne obravnavata sicer v ožjem smislu odnosa dela in kapitala, vendar zelo bistveno posegata v socialne razsežnosti, v socialno doktrino cerkve in predstavljata temelj, na katerem je zgrajen osrednji koncilski socialni dokument – »Pastoralna konstitucija o cerkvi v današnjem svetu« iz leta 1965. V svojem apostolskem pismu iz leta 1971 je potem papež Pavel VI. ta izhodišča še podčrtal.

Danes se novi papež po komaj dvajsetih letih, odkar je bila izdana »Mater et magistra«, ali po komaj šestnajstih letih po obsežni »Pastoralni konstituciji o cerkvi v današnjem svetu«, vrača k tem vprašanjem. To nosi določen pečat osebnosti, pečat želje in volje izraziti svoje posebne poglede na to področje. V večji meri je posvečena socialnemu problemu v ožjem smislu – problemom dela in kapitala in njunim odnosom. Postavlja se vprašanje, ali gre tu za kontinuiteto. V formalnem smislu se sicer kontinuiteta poudarja kot v vseh cerkvenih dokumentih, ker je to zelo spoštovano načelo katoliške cerkve. Tako na primer tudi v »Mater et magistra« posveti papež Janez XXIII. precej uvodnega dela, da bi povezal svoje ideje, kot jih izraža kasneje v encikliki, s pogledi papežev Leona XIII. v »Rerum novarum« in papeža Pija XI. v njegovih okrožnicah. V celoti pa gre tu vsebinsko za zelo velike spremembe. V »Rerum novarum« se sicer opisuje beda delavcev in potreba, da se jim pomaga, pri tem pa se dosledno brani privatna lastnina. Brani se kot dogma, kot so to poudarili raziskovalci, medtem ko so istočasne obsodbe kapitalizma in liberalizma podane le iz etičnega vidika. Vse rešitve, ki predlagajo odpravo zasebne lastnine, naj bi bile v očitnem nasprotju z božjo pravičnostjo, ker da je imeti stvari v zasebni lasti pravica, ki je človeku dana po naravi. V »Pacem in terris« in v sedanji encikliki »Laborem exercens« pa je načelo zasebne

lastnine podvrženo znatni utesnitvi z vidika obče blaginje, kot to imenuje cerkvena doktrina. Takšnih bistvenih razlik je še več.

Večkrat se zastavlja vprašanje, ali gre za vidik »tretje poti«. V določeni meri je v vseh socialnih enciklikah cerkve prisoten njen moralni nauk, ki vidi v krščanskih izhodiščih najboljšo in najbolj pravilno rešitev, tisto, ki lahko razreši tudi socialna vprašanja. Tudi enciklika »Laborem exercens« ne gre v takšne podrobnosti, ki bi to tretjo pot opredelile. Ta »tretja pot« pa je tudi v njej nakazana. Lahko bi rekli, da se tudi ta enciklika vključuje v določen proces, s katerim se cerkev približuje današnjemu svetu. To zajema tudi problem socializma in gibanj, ki se v sodobnem svetu pojavljajo. Eden od govornikov pred menoj je omenil zelo bistveno razsežnost enciklik Janeza XXIII., ko je samo gibanje ločil od ideje in ko so se našli temelji za dialog in sodelovanje z ateističnimi gibanji. Ravno ateizem, materializem, komunizem so še vedno glavni zadržki, zaradi katerih gleda cerkev z rezervo na socializem in na socialistična gibanja. V tej encikliki zavzema papež kritična stališča tudi do njegovega konkretnega razvoja, navaja, da v sistemih kolektivismu, kjer se zamenjajo socialni sistemi, prihaja do odtujenih centrov moči in navaja kot boljšo rešitev, kot boljšo alternativo, krščansko rešitev, ki jo nekateri tudi – oznaka ne prihaja od mene – označujejo kot neke vrste reformirani socialnodemokratski kapitalizem.

Tudi v Sloveniji je v letu 1979 izšel koncilski socialni dokument, neke vrste slovenska »Pastoralna konstitucija o cerkvi v današnjem svetu«, kot šesti zvezek prenovitvenih dokumentov slovenske cerkve pod imenom »Človek in kristjan v današnji slovenski družbi«, na katerega pa je bilo zelo malo odmeva tudi v sami cerkveni publicistiki, kljub temu da je v marsičem vseboval nova in zanimiva stališča in opredeljeval odnos cerkve in vernikov do samoupravne socialistične družbe. Ob tem molku mi prihaja v spomin, da je dr. Šuštar, današnji slovenski nadškof, v svoji knjigi o prenovi v Evropi navajal, da se je v Sloveniji koncilska prenova odvijala bolj počasi. Morda tudi neodmevnost tega zanimivega zvezka kaže na to.

ZDENKO ROTER

Katoliška cerkev in socializem

Bom nekoliko bolj osebno. V življenju je tako, da nihče ne more iz svoje kože. Vsakdo, ki trdi, da je strogo objektiven, lahko to verjame samo sebi, ker je v tistem, kar pojasnjuje, veliko subjektivnega. V tem smislu morate razumeti tudi moje besede.

Naj navzoče spomnim na to, da je ta pogovor za okroglo mizo med teologi in marksisti ali obratno v Sloveniji drugi pogovor. Prvi je bil leta

1969 v Idriji, v mali mladinski dvorani, in sicer na temo »Ali je bog mrtev?« To je bil zelo prijeten razgovor in imam nanj dobre spomine. Seveda pa se ob tem postavlja mnogo vprašanj, vprašanj te vrste, ali je res moralo preteči trinajst let od tega prvega srečanja, vprašanj o tem, zakaj je moralo preteči trinajst let, kakšni razlogi so vplivali na to – kar ni tako nepomembno tudi za razmišljanje o naši temi.

Za premislek o tej temi kaže izostriti nekatera teoretična in metodološka načela, ki jih moramo imeti pred seboj, ko presojava, preiskujemo ta razmerja. V tem smislu bom tudi nekoliko polemičen.

Najprej je tu problem pojma cerkve. Mislim, da za razpravo o tej temi ne zadošča teološki pojem cerkve niti v tisti inačici, po kateri se jo omejuje na hierarhično in profesionalno strukturo, niti v tisti inačici, ki jo opredeljuje kot božje ljudstvo. Za naš razgovor je po mojem mnenju veljaven sociološki pojem cerkve kot celote družbenih odnosov, ki se oblikujejo ob njenih aktivnostih – od obredov do socialno humanitarnih in celo političnih dejavnosti. V tem smislu je cerkev kompleksna struktura, v kateri je ključen pojem moči, pojem vpliva. Zlasti pod tem vidikom je zanimiva hierarhična struktura, ki pomeni, da je načeloma največja moč osredotočena prav na vrhu hierarhične lestvice, in da imajo na določen način profesionalci, poklicni delavci v cerkvi načeloma premoč nad neprofesionalci.

Druga stvar zadeva nujnost, da pri raziskovanju odnosa med cerkvijo in socializmom in obratno razlikujemo različne ravni analize. Najprej je tu raven analize temeljnih listin, ki so po samoopredelitvi cerkve viri cerkvenega socialnega nauka in objavljena stališča do socializma. Tu gre zlasti za papeške enciklike – od Leona XIII. »Rerum novarum« do zadnje enciklike Janeza Pavla II. »O človeškem delu«. Ob tem se postavlja zanimiva hipoteza, ki jo je pred leti postavil filozof dr. Andrija Krešič iz Beograda, namreč ali je res prišlo do evolucije tega nauka od protikomunizma do prokomunizma. Krešič poskuša v svojem delu, ki nosi naslov »Kraljestvo božje in kraljestvo komunizma«, na določen način verificirati to hipotezo. Seveda je stvar še vedno odprta in tudi njegova verifikacija problematična.

S tem v zvezi je drugo vprašanje – ali je zgodovinska izjava papeža Janeza XXIII., ki jo je citiral dr. Grmič, namreč izjava o nujnosti, da cerkev razlikuje med svetovnimi ali filozofskimi nazori in zgodovinskimi gibanji, nekakšno temeljno doktrinarno načelo, ki ga je cerkev v celoti sprejela v sistematiko svojega socialnega nauka.

Mislim, da sem dovolj pojasnil raven analize tako imenovane cerkvene teorije. Druga raven je analiza teoloških raziskovanj, ki se običajno gibljejo v krogu razlag cerkvenega nauka v našem primeru gre za razlago socializma. Nekatera pa gredo daleč od pričakovanih okvirov. Naj navedem tu samo dva eminentna primera. Teologija revolucije, ki jo je omenjal že dr. Grmič, pravzaprav uvaja v teologijo, kakor se to čudno sliši, kot ključni pojem pojem revolucije. Revolucija je udejanjenje

krščanske ljubezni. Mi vemo, da je gibanje kamilizma v Kolumbiji bilo vzporedno gibanju Che Guevare, in da je tako, kot je Che Guevara končal pod puškami imperialistične agenture, končal tudi don Camilo Torres, jezuit, duhovnik in sociolog, pod puškami kolumbijske teroristične policije.

Poleg te je tudi druga, v Latinski Ameriki mnogo bolj razširjena in tudi danes izrazito oporečna teorija, in sicer teologija osvoboditve, ki kot ključni pojem postavlja pojem osvoboditve, načelo udejanjenja krščanske ljubezni kot praktičnega spreminjanja družbenih razmer, v katerih so eni nadrejeni, drugi podrejeni, eni zlorabljeni, drugi pa to uporabijo v svoje osebne namene.

Lahko bi navedel še druge, tako imenovane politične teologije, ki gredo daleč prek okvirov cerkvene teorije. Kot marksistu mi je čast, da sodelujem za okroglo mizo z dr. Grmičem, ki se zavzema za teologijo samoupravnega socializma.

Tretja raven je raven prakse cerkvene teorije oziroma cerkve kot poklicne organizacije. Znotraj tega velja pozornost postopkom cerkvene diplomacije. V našem primeru gre za tako imenovano vatikansko vzhodno politiko, ki jo lahko preučujemo na podlagi odnosov svete stolice s socialističnimi državami, vključno z Jugoslavijo in glede katere je popolnoma jasno, da je po drugem vatikanskem konciliju prišlo do velikih premikov. Praksa trajnih diplomatskih razgovorov z vsemi državami realnega socializma se še vedno ohranja, ne glede na vojno stanje na Poljskem ali na druge peripetije, do katerih prihaja v državah realnega socializma.

V tem okviru moramo posebej upoštevati prakso tako imenovanih »nacionalnih«
cerkva v vseh državah sveta, ki se manifestira zlasti s politiko škofovskih konferenc in znotraj tega v razlikah med posameznimi skupinami škofov. Nobena skrivnost ali posebnost ni, da obstajajo v praksi cerkvene hierarhije tudi v Jugoslaviji različna pojmovanja, npr. v poudarkih slovenske na eni in hrvaške na drugi strani; tudi znotraj hrvaškega prostora so razlike med stališči škofa Oblaka in splitskega nadškofa dr. Franića. To vse priča o raznolikosti te prakse in o nujnosti, da v analizo vključujemo tudi to razlikujočo se prakso, ko gre za našo državo ali pa za druge države sveta, kjer je katoliška cerkev dominantna, ali pa ena od dominantnih cerkva.

Gre tudi za analize politične prakse vernikov, ki so cerkveni teoriji sledili ali pa ne. V tem smislu je bil danes že omenjen blesteč primer krščanskega socializma pri nas med drugo svetovno vojno, ki mu ni primere v Evropi in na katerega smo Slovenci kot narod lahko ponosni, ki pa po mojem mnenju – popolnoma brez lastne krivde – ni doživel pravega odmeva niti doma niti v evropskem, pa tudi ne v svetovnem prostoru.

Mislím, da je v okviru teh načel, ki naj bi veljala kot izhodišča za preučevanje naše teme, potrebno omeniti tudi to, da je pri preučevanju odnosa med cerkvijo in socializmom in obratno, nujno vključevati še

pojme marksizma, komunizma in ateizma, kajti to je med seboj nerazdružno, tako na ravni teoretičnega – kadar gre za cerkveno teorijo, kot seveda tudi na ravni praktičnega – kadar gre za cerkveno prakso. V tem smislu je lahko debata, ki bi bila omejena izključno na preučevanje odnosa med cerkvijo in socializmom in obratno, nekoliko dlakocepska ali sholastična v tem smislu, da vztraja pri določeni točki, ne da bi mislila tudi na druge točke, ki nujno sestavljajo samo podlago analize.

Sklenil bi s tremi vprašanji, ki me vznemirjajo in na katera, vsaj v celoti, ne bom odgovoril. Prvo vprašanje je vprašanje o tem, ali bi bilo obnašanje slovenske cerkve med NOB takšno, kot je bilo oziroma drugačno, če bi takrat veljali nauki papeža Janeza XXIII. – nauki o nujnosti dialoga med komunisti in verniki? Ali je praksa katoliške cerkve med drugo svetovno vojno na določen način posledica drugačne doktrine ali pa mora analiza, ki bi iskala odgovor na to vprašanje, vključiti tudi druge sestavine?

Drugo vprašanje je vprašanje o tem, ali dejstvo, da sedanji papež Janez Pavel II. izpušča iz svojih enciklik načelo razlikovanja med svetovnimi nazori in gibanji, pomeni, da se temu načelu odreka? Debata je lahko samo na ravni ugibanja, toda glede na sistematiko, ki velja v cerkveni teoriji, se zdi, da opuščanje te izjave ni naključno. Iščem odgovore, imam nekaj svojih možnih odgovorov, s sodelovanjem vseh bi lahko do zanesljivejših odgovorov morda le prišli.

Tretje vprašanje, ki me zanima, bi se glasilo takole: Ali je med cilje socialistične družbe res šteti tudi ateizacijo? In v tem smislu vprašanje o tem, ali je res žaljivo za vernike, če socialistični družbeni projekt vključuje tudi hipotezo, da naj z razvojem popolne pravične družbe odmorejo tudi socialni temelji religije? Ali drugače povedano, ker bo uresničeno kraljestvo komunizma, ljudem ne bo več potrebna utopija o božjem kraljestvu.

Svoje mnenje bi povedal samo v zvezi z zadnjim vprašanjem. Po mojem mnenju je problematično reči, da je žaljivo za vernike, in da jih degradira, če se razvoj socializma razume tudi kot gibanje k odmiranju religije. Po tej logiki bi namreč bilo žaljivo in ponižujoče tudi za neverujoče takšno razumevanje prihodnosti, ki je lahko humanistično le, če vključuje transcendentnost v smislu boga. Žaljivo je pojmovati vernika kot nesamostojno, nepopolno bitje, ker se veže na boga in obratno, žaljivo je tudi za neverujoče, če se trdi, da jim manjka razsežnost transcendentnega. Moje stališče s tem v zvezi je naslednje: prihodnost brez boga in z njim – to naj bo v načelu človekov zasebni projekt, projekt njegove osebne svobode, na ravni družbe pa je mogoč in združujoč samo projekt pravične družbe, do katere imajo pravico prav vsi – ljudje različnih nazorov, različnih predznakov, brez stereotipov in brez označevanj.

Poosebljujoči vidik dela

V svoji intervenciji se bom dotaknil dveh vprašanj, obe pa se dotikata etičnega (moralnega) vidika.

1. V začetku leta je bil v Parizu mednarodni kolokvij o ekonomski psihologiji. O njem je poročalo Delo v pogovoru s prof. Antonom Trstenjakom (sobotna priloga, 6. marca 1982, str. 21). Gre za ugotovitev, da tudi v „gospodarskih procesih in sistemih prevladujejo psihološki dejavniki“, da je ekonomika ne le „ekonomski, ampak predvsem antropološki problem“. Med ekonomijo in psihologijo obstaja tesna povezava in medsebojna vzročnost. O tem je že v preteklem stoletju razmišljal francoski mislec Gabriel Tarde, a je njegova misel ostala nekako v senci gledanj Emila Dürkheima, ki gleda na ta vprašanja predvsem s sociološkega stališča. Tako ekonomisti kot psihologi so potrebovali skoraj sto let, da so ponovno odkrili, da je delo predvsem „človekova dejavnost“, da je podlaga ekonomskih procesov motivacijski proces, da je človek ne le „homo oeconomicus“, bitje odzivanja na zunanje dražljaje in produkt napredka, ampak tudi bitje „želja in zaupanja“, pričakovanj in odločitev, torej tvorec svojega razvoja in življenjskih pogojev. »Človeški faktor pri delu je odločilnejši kot zgolj tehnološki ali inženirski« (A. Trstenjak, Psihologija dela in organizacije, Ljubljana 1979, 18).

Ugotovitve mednarodnega kolokvija navajam zaradi tega, ker je v njih mogoče najti mnoge vzporednice s tem, kar govori o delu, oziroma o človeku in njegovemu delu okrožnica »Laborem exercens«. Ne mislim razpravljati ne o ekonomiji ne o psihologiji. Želim predvsem poudariti tisto gledanje okrožnice, da je delo človekova dejavnost, da iz človeka, njegove misli, hotenj in prizadevanj izhaja in se vanj, svojega začetnika in tvorca na neki način vrača. Gre za etični vidik dela kot temeljno izhodišče in hkrati merilo vsakega dela.

Delo je nesporna etična vrednota. Njegova etična razsežnost izhaja iz dejstva, da ga opravlja človek kot misleče in svobodno bitje, ki odloča o samem sebi (»Laborem exercens« 6,3). Vendar delo ni edina in tudi ne najvišja etična vrednota. Kakor je le *ena temeljnih* razsežnosti človekovega bivanja (prim. »Laborem exercens« 4 in 11, kjer prevod ni izenačen), tako je tudi *ena temeljnih vrednot*. Kot vrednota pa je delo v službi človeka in njegove celostne rasti, ne morda cilj njegovih prizadevanj. To misel poudarja že svetopisemsko sporočilo, poudarjajo ga cerkveni očetje in vsa tradicija, socialne okrožnice – od »Rerum novarum« (1891) do »Laborem exercens« (1981) in koncil (»Pastoralna konstitucija o Cerkvi v sedanjem svetu«).

Delo kot etična vrednota je prostor uveljavljanja človeka kot etičnega bitja. More pa postati, žal, prostor človekovega razosebljanja in odtujeva-

nja, kar se je dogajalo v preteklosti na en, in v sedanjosti na drug način. Delo ima posebej vlogo, ki jo mora človek zavestno hoteti in uresničevati, sicer zgubi svoj etični pomen. Izvajanja okrožnice »Laborem exercens« so naslednja:

Prvi, neposredni vidik dela je razmerje do zunanjega sveta, se pravi oblikovanje in preoblikovanje sveta in razmer, v katerih živimo. Gre za gospostvo nad svetom, ki ga človeštvo uveljavlja v skladu s svetopisemskim naročilom, »naj si podvrže zemljo in ji gospoduje«. Seveda nima »gospostvo« prav nič opraviti s tem, kar imenujemo nerazumno izkoriščanje naravnih bogastev, neodgovorno ravnanje z naravo, porabniška miselnost in podobno, ki je usužnjevanje narave in s tem tudi človeka. Modrost je več kot le spoznanje, in resnična svoboda več kot le teženje po dobrinah.

Drugi vidik dela je človekovo razmerje do samega sebe, do tistega, kar z delom ustvarja navznoter. Gre za oblikovanje in vedno novo dopolnjevanje človeka kot osebe, ki presega materialni svet in je odprt v neskončnost. Ne gre pri tem le za dopolnjevanje intelektualnih ali drugih biopsihičnih sposobnosti, ampak za rast v najbolj osebnem, notranjem svetu – v zavesti lastnega bivanja in poslanstva, v spoznanju in svobodi. Gre torej za »gospostvo« nad samim seboj, kar je eminentno etično, moralno vprašanje. Ta subjektivni ali posebej vidični vidik dela je primarna naloga človeka in zato tudi vsake dejavnosti. Delo in napredek, ki nista v to usmerjena in tega ne dosejata, ni mogoče imenovati etična vrednota, kajti nobena vrednota se ne uresničuje sama v sebi, ampak samo po človeku in za človeka, kakor je tudi napredek vreden tega imena le tedaj, ko služi celostni rasti človeške osebe.

Tretji vidik, tesno povezan s prvima dvema, pa nam odkriva še nove razsežnosti. Ne gre le za človekovo razmerje do zunanjega sveta, tudi ne zgolj za rast posameznika in njegove osebnosti. Človek je razumno in svobodno bitje predvsem po tem, da stopa v razmerje z drugimi, kar se med drugim uresničuje tudi v delu, toda ne samo in tudi ne prvenstveno po delu. Človek je bitje, ki sebe spoznava v razmerju do drugih na vseh ravneh življenja, ki se drugim priobčuje in druge sprejema: razmerje jaz-ti je torej začetek in izhodišče njegovih hotenj, pa tudi smoter vedno popolnejšega in bolj človeškega bivanja. Prav ti medosebni odnosi pa so v sodobnem proizvodnem procesu na različne načine bolj ali manj zanemarejeni, zato nastajajo – poleg številnih drugih razlogov – v samem proizvodnem procesu tolika in tako zamotana vprašanja (odtujevanje drug drugemu, beg od dela, neproduktivnost in neodgovornost, odtujene oblike življenja in podobno).

Nikakor nočem zmanjševati prizadevanj različnih sistemov za napredek, tudi nočem zanemariti vprašanj, ki so nujno prisotna v sodobnem proizvodnem procesu. Če upoštevamo, da vsako delo in vsaka dejavnost na sploh izhaja iz človeka kot tvorca, in da je vse usmerjeno v človeka, z drugimi besedami, da je delo zaradi človeka in ne človek zaradi dela,

potem stopajo v ospredje vsega etična vprašanja in tudi merila, ki naj vodijo posameznika in družbo do resničnega napredka.

Poljski filozof J. Tischner pravi, da je prva etična zahteva dela pravilno umevanje dela, torej resnica o delu, ki je resnica o človeku. Delo ni najprej moč nad nečim ali nekom, je pravilno razumevanje ali umevanje, je, inteligenca, kar pomeni ,intus' – ,legere', od znotraj brati, da bi tudi na zunaj pravilno ravnali.

2. Drugo vprašanje, ki se ga bom dotaknil, je bolj splošno in načelno, zadeva pa sam naslov naše okrogle mize. Gre za posamezne primere razhajanj ali nasprotij zaradi različnih stališč do določenih moralnih načel. Seveda so ta razhajanja možna in se dejansko dogajajo tudi v razmerju Cerkve do drugih političnih sistemov. Mislim na moralna načela, ki so občečloveška, ki izhajajo iz človeka in njegove narave, zato tudi zadevajo vsakega človeka; so torej izraz naravnega moralnega zakona. Cerkev jih nikomur ne vsiljuje, zlasti ne drugače mislečim. Tudi vernikom jih posreduje in razlaga kot občečloveško vrednoto, kot izraz človekovega dostojanstva. Priznava, da do teh spoznanj prihaja skupaj z vsem človeštvom in kot del človeštva, torej z vsemi, ki si iskreno in dosledno prizadevajo za ta spoznanja. Gre za določena etična vprašanja, kot so npr. dostojanstvo človeka kot osebe, spoštovanje svobode in osebnega prepričanja, osebna poklicanost in odgovornost v družini in družbi, svoboda in hkrati dolžnost staršev do vzgoje otrok, obramba nerojenega življenja, zakonske zveze in podobno.

Te in druge etične vrednote izhajajo iz človeka, iz dostojanstva njegove osebe, niso izraz darežljivosti ali naklonjenosti posameznika ali nekega sistema. Cerkev se zaveda svoje primarne naloge, – poleg posredovanja verskih resnic, o katerih pa tu ne govorimo, – da te vrednote vedno globlje spoznava kot del človeške skupnosti, jih tudi posreduje in ohranja v korist vsega človeštva. V tem smislu je treba razumeti stališča Cerkve npr. do nerazveznosti zakona ali njeno nasprotovanje splavu ali kršitev temeljnih človečanskih pravic. Cerkev pri tem brani občečloveške vrednote, kajti razveze ali splava nihče ne more imeti za vrednoto in torej za nekaj naprednega. Seveda pa Cerkev upošteva odločanje po vesti in osebnem prepričanju, do katerega je kdo prišel po zrelem in odgovornem premisleku. Njeno delo za obrambo človekovih pravic in moralnih vrednot je treba torej razumeti v okviru drugih družbenih in mednarodnih prizadevanj, ki so v službi človeka in njegove resnične osvoboditve. Menim, da sta lahko ravno na tem področju Cerkev in socializem sodelavca za isto stvar, to je za človeka.

Zgledi iz preteklosti

Slišali smo ogromno teorije; teorijo je treba soočiti s prakso. Tukaj imamo predstavnike SZDL. Kot sem slišal, pa v tem teoretičnem razglabljanju ljudska fronta ni bila omenjena. Če govorimo o katoličanstvu, o socializmu ter o komunizmu, nedvomno v vseh državah obstaja neka praktična, življenjska nuja, na podlagi katere so se napredne sile združevale v okviru ljudske fronte. Maurice Thorez, bivši generalni sekretar KPF, je nekoč dejal: Katoličani, mi vam ponujamo roko. Iz pomembnega komunističnega predstavnika so torej prišle besede o »ponujeni roki«, ki so pomenile v določenem času določeno politiko; ta politika je pomenila ljudsko fronto v Franciji, Španiji in pomenila je OF in SZDL pri nas.

Leta 1922 so bile v Ljubljani volitve, na katerih je nastopala Zveza delovnega ljudstva, koalicija katoličanov, socialistov in komunistov, in so pravzaprav poleg komunistov tudi katoličani (celo škof Jeglič) šli na volitve. Tako je bila na tej podlagi, ob sodelovanju vseh naprednih sil, tudi komunistov, v Ljubljani dejansko dosežena združitev delovnega ljudstva, ki pa je trajala eno samo leto. Bila je živ, praktičen zgled za to, da je možno prijeti roko, ki so jo komunisti ponudili. V tisti eri je ta koalicija šla narazen zaradi tega, ker je bila predvsem taktičnega značaja, kasneje pa je družbeni položaj dejansko, vsebinsko približal in povezal komuniste in katolike v boju proti fašizmu, diktaturi, za obstoj slovenskega naroda in za razvoj socialno pravične družbe.

LEO ŠEŠERKO

Teoretska vprašanja se razrešujejo v praksi

Danes bi se bilo smiselno spomniti nekih besed Ivana Cankarja, ki jih bom navedel le približno. Ker je večina slovenskega naroda katoličanov, pravi, se izrekam tudi sam za katoličana. Za marksizem so danes te besede zelo aktualne. Ob tem je treba takoj postaviti vprašanje – kakšnega katoličana, če si marksist. Nujno se je ozreti v cerkev in katoliško gibanje, da lahko odgovorimo na takšno vprašanje.

Prej so bili upravičeno omenjeni tisti katoličani v Južni Ameriki, duhovniki in tudi škofje, ki se borijo skupaj z marksisti. Opozorjeno je bilo, da so skupaj z njimi padli pod puškami agentov vojaških in paramilitarističnih diktatur. Da pa ne zapademo naivni podobi idile, je v tej zvezi

smiselno omeniti še nekoga, namreč argentinskega kardinala in primasa Aramburja. Delo je 25. 11. 1982 v kratki notici poročalo, da je v pogovoru z novinarjem italijanskega dnevnika *Il Messaggero* Pinom Cinom dejal, da »mnogi pogrešani mirno živijo v Evropi« in da v »Argentini ni množičnih grobov«. Trije člani vojaške hunte so pohiteli z izjavo, da se s tem »popolnoma strinjajo« in poudarili, da je bila Argentina spet žrtev mednarodne kampanje, s katero naj bi omajali njeno vlado. Nadškofove izjave pa je ostro kritiziral bivši predsednik Arturo Frondisi, M. Conte Mac Donnel, krščanskodemokratski voditelj in podpredsednik CELS, ene najaktivnejših organizacij za varstvo človekovih pravic, pa je dejal: »Kako je mogoče, da kardinal Aramburu ne ve, da so varnostne sile metale ponoči trupla pred vrata pokopališč, preden so jih zakopale v skupne grobove?«

Ni pomembno, da je Aramburu pozneje zanikal, da bi to rekel in trdil, da Pina Cina sploh ni srečal, ampak govoril z njim le po telefonu. Kajti iz samega katoliškega gibanja je bila izrečena ocena, da »se kardinalove izjave popolnoma skladajo z njegovimi stališči v mesecih najhujše represije«. Stališča, ki jih zastopa Aramburu, pozivajo k odporu in k solidarnosti s katoličani, ki se borijo proti njim. Razredni boj, ki se bije tu, je odločilen nasproti doktrinarnim spopadom v teoretičnih iluzijah.

Da se teoretska vprašanja razrešujejo v praksi, priča tudi položaj cerkve na Poljskem. Vsi vemo, da so se delavski revolti tako že prej kot sedaj zatekli v zaščito religioznih emblemov. Nekaterim v tistem času ni bilo jasno, kaj pomeni, da delavska množica, ki kleči v upor, moli, itd. S tem se ni zatekla preprosto k temu, da se skrije za križem, kar da bi se dalo pojasniti iz posebnosti »poljske duše«, ampak se je zatekla k neki uporniški zgodovini poljske cerkve, ki je znana in ki je bila izpričana med drugo svetovno vojno, ko med duhovniki na Poljskem ni bilo izdajalcev.

Danes je situacija drugačna, pomembno pa si jo je ogledati zato, da bi bolje razumeli razmere v Sloveniji in Jugoslaviji. Pred vojaškim udarom je bil odnos cerkve, posebej kardinala Glempa, do Solidarnosti drugačen, kot je danes. Takrat kardinal ni pozival delavcev k temu, naj ne gredo na cesto, ni jih pozival k temu, naj se zatekajo zgolj k molitvi, imel je smisel tudi za socialno, razredno dimenzijo tega boja. Toda kakor je vojska brutalno obračunavala z delavskim uporom, tako je z vsem dolžnim spoštovanjem povzdignila cerkev in ji prepustila privilegiran položaj, o katerem pod vlado meščanskega maršala Pilsudskega med obema vojnama še sanjati ni mogla in je bila z njim v nepopustljivem sovraštvu. Tudi tukaj črpata cerkev in religija svojo moč iz nerazrešenih družbenih nasprotij in protislovij in iz bolj ali manj prikritega socialnega protesta. Tudi če se vzpostavi kot odtujena moč, ki hlasta za oblastjo oz. delitvijo oblasti na račun tega protesta, je v njej in njenih lastnih nasprotjih že iskra prihodnosti.

Za razumevanje razmerja cerkve in socializma zato ni bistvena nika-kršna citatomanija, kaj v določenem času papež izjavlja o socializmu. Bolj

bistveno je, kaj papež počne, in njegove izjave je mogoče razumeti le znotraj tega. Bistveno je, kakšna so dejanska razmerja tudi znotraj cerkve same, kakšen je odnos do vernih. Na tem je treba preverjati odnos cerkve do socializma.

Pozdravljam, da je tu dr. Roter, ki je povedal, da ga veseli, da lahko govori skupaj z dr. Vekoslavom Grmičem. Tega sem vesel tudi sam. Kajti ko bo pozneje kdo skušal orisati odnos cerkve do socializma v Sloveniji v času, v katerem živimo, bo lahko čisto na kratko storil to samo tako, da bo opozoril, da pred dvema letoma za polnoveljavnega škofa mariborske škofije ni bil imenovan on, ki je bil dotakratni tamkajšnji škof, ampak nekdo drug. S tem imenovanjem oziroma z opustitvijo tega imenovanja je bila vzpostavljena, ali bolj potrjena, neka konstelacija, ki nas vse zadeva. Ne v servilnosti, v državljanski pokorščini, ampak v sprejemanju drugačnega mišljenja in argumenta ter artikuliranega protesta proti zdajšnjemu stanju se lahko cerkev opredeli za socializem. Seveda je tudi v tem primeru odločala, kakor pri imenovanju Arambura ali Glempa, neka nezmotljivost, ki bolj nehote kot pošteno zapada v sozvočje s pendrekom in puškinim kopitom.

Da pa to ni nikakršna notranja zadeva cerkve, kaže dejstvo, da ni bilo o tem v njej nikakršne razprave, le dva kratka članka, ki sta se zelo lepo poslovila od neke prihodnosti slovenske katoliške cerkve, pač pa je iz ateističnih vrst prišel pravi zagovor tega žvižganja knute v cerkvi, namreč v podobi dolgega, žolčnega, arogantnega napada na Grmiča v imenu znanosti in marksizma, ki ga je objavila revija 2000. Toda celo v tej prostaški podobi mu proti svoji volji izreka priznanje in zadira v bolečino, ki jo hoče odpraviti.

Dr. Roter je lepo zaključil svojo diskusijo z apelom o prihodnji perspektivi. Vsak od nas naj bi javno eksistiral v neki družbi, kjer bo obstajala splošna toleranca, privatno pa naj stoji na kakršnem koli stališču. Naj bo veren ali neveren, naj zastopa takšna ali drugačna stališča. Toda ali je mogoča resnična javna toleranca in privatna ekskluzivnost; ali ni zasebnost, tudi kadar gre za najbolj intimno zasebnost, družbena, povezana z družbo in javnostjo?

ZDENKO ROTER

Raznolikost skušenj

Mislím, da primeri, ki jih je navedel dr. Šešerko, samo potrjujejo mojo tezo, da je potrebno stvari zelo dobro razlikovati. Ni mogoče raziskovati odnosa cerkev – socializem ali obratno doktrinarno. S primerom poljske cerkve ni mogoče zanikati primera dona Camila Torresa, niti ni mogoče s primerom argentinskega kardinala zanikati brazilskega škofa, ki nastopa

drugače. Vsi ti primeri govorijo o raznolikosti, ki jo je potrebno upoštevati, izhajajoč iz strogo metodično-teoretičnih postavk, ki sem jih dovolj jasno ekspliciral.

Tudi vsaka zasebnost je družbeno določena, čeprav se zdi, da je vprašanje dr. Šešerka o tem nekoliko retorično.

BOŽIDAR JEZERNIK

Vrednote v zgodovinskem kontekstu

Pri razpravljanju o odnosu katoliške cerkve do socializma danes se je treba ves čas zavedati, da cerkev v nobenem pogledu ni nekakšna enovita brezkonfliktna skupnost, ampak je skupnost ljudi, ki živijo v določenem prostoru in času in imajo določeno vlogo v produkcijskih odnosih. Vsakršna skupnost lahko obstaja le v določenem zgodovinskem prostoru, v vsaki skupnosti pa tudi na tak ali drugačen način odsevajo protislovja tega prostora. (Iz zgodovine katoliške cerkve na Slovenskem vemo, npr., da je knezoškof Gregorij Rožman imel za tajnika Metoda Mikuža.) Na razlike in nasprotja med posameznimi pripadniki katoliške cerkve imajo zelo pomemben vpliv – kakor pač pri pripadnikih vseh družbenih skupnosti – njihove različne pozicije v družbenem svetu: če vidijo nekateri v krščanskih naukah zlasti orodje dominacije, vidijo drugi v njih program za izboljšanje stvarnosti.

Iz svoje raziskovalne prakse lahko navedem primer slovenskih internirancev v taborišču na Rabu v letih 1942/43. Tam so v prvih mesecih internacije mnogi sami prosili za »duhovno oskrbo«. Ščasoma pa so vedno bolj opuščali sodelovanje pri verskih obredih, ker so jih vodili italijanski kurati, in ker je bilo ravnanje italijanskih oblasti v kričečem nasprotju s (krščanskimi) proklamiranimi načeli. Interes za udeležbo pri cerkvenih obredih se je zelo zmanjšal, med interniranci je prevladalo »brezversko razpoloženje«. Ko so po kapitulaciji Italije nekdanji interniranci razorožili italijanski posadki na Rabu in Cresu in ustanovili Rabsko brigado, pa so – z velikim navdušenjem – zaprisegli po verskem obredu, ki ga je vodil Jože Lampret, kurat XIV. divizije. To se pravi, da so množice sprejemale tistikrat krščanske nauke predvsem zategadelj, ker so si od njihovega uresničevanja obetale boljšega življenja že na zemlji, ne samo v nebeškem kraljestvu.

V zvezi z uvodno besedo Rafka Valenčiča pa želim dodati še, da nobena stvar ali pojem ni vrednota sama po sebi, ampak je to zgolj v odnosu do nečesa. Tako sta splav in razveza *pozitivni* vrednoti v odnosu do nezaželene nosečnosti in neskladnega zakona in *negativni* vrednoti v odnosu do zaželene nosečnosti in skladnega zakona.

Med drugo svetovno vojno ni šlo samo za Mikuža in nekatere posameznike, temveč tudi za vrsto izgnanih župnikov iz okupirane Štajerske in za veliko zavednih primorskih duhovnikov. Vsekakor tega ne bi mogli omejevati samo na nekaj imen.

FRANC PERKO

Katoliško etično stališče do dela in lastnine

Dotaknil bi se treh vprašanj. Najprej izjave tovariša Jana, ki je ob koncu dejal, da vidi radikalni razloček med stališči katoliške cerkve in okrožnico v primerjavi z marksističnimi, socialističnimi stališči glede humanizacije človeške družbe (če sem ga prav razumel) v tem, da se marksizem zavzema za tako osvoboditev dela, da delavec postane resnični gospodar svojega dela in proizvodnih sredstev; medtem ko se katoliški nauk ne zavzema za tako osvoboditev, ker dopušča tudi možnost zasebne lastnine, ki (vsaj po marksizmu) nujno vodi v določeno zasužnjenost in nesvobodo.

Zdi se mi, da ta razlika le ni tako temeljita in globoka, če upoštevamo celotno katoliško etično stališče do dela in lastnine. Naj citiram tu papeževu okrožnico »O človeškem delu«, ki pravi: »O socializaciji moremo govoriti šele tedaj, če je zajamčena subjektiviteta, to je osebna narava družbe, z drugimi besedami, če lahko na osnovi svojega dela vsak s polno upravičenostjo gleda nase kot na solastnika velikega delovnega prostora, v katerem je zaposlen z vsemi drugimi.« (Okrožnica »O človekovem delu«, 14, 7.)

Tudi papeževa okrožnica se torej zavzema za tako osvoboditev dela, v kateri delo ni več mezdnó delo in delavec ni podrejen, ampak mora gledati nase kot na solastnika, to je gospodarja delovnega prostora. Pri tem je še vprašanje, ali sta res edino marksistična analiza in marksistični pojem svobode pravilna. Mislim, da od cerkvenega vodstva ne moremo pričakovati, da bo sprejelo, marksistično pojmovanje svobode. Tudi sicer menim, da moramo tako v teoriji kot v praksi priznati možnost pluralizma v pojmovanju in gledanju na svobodo.

Drugo vprašanje je v zvezi z opombo tovariša Kerševana, da je v odnosu socializma do cerkve kot institucije možna samo odprtost. S tem bi se v glavnem strinjal, vendar moramo upoštevati v ozadju cerkve celotni krščanski potencial. Ne smemo prezreti velikega etičnega prispevka, ki ga dajeta socializmu krščanstvo in cerkev. Moremo reči, da so socialistični ideali in socialistične vrednote, ki jih zastopa današnji marksizem v svetu, zelo blizu, v marsičem pa celo identični z evangelijskimi ideali krščanstva.

Zato je v medsebojnih odnosih možno najbrž nekaj več kot samo odprtost. Seveda je treba upoštevati, da so možni in danes že realizirani socializmi različnih vrst. Jasno je, da je cerkev manj naklonjena, čeprav ne popolnoma nasprotna socializmu, ki ima za podlago ateistični marksizem, bolj pa je naklonjena socializmu z drugačnimi izhodišči.

Končno bi rad rekel nekaj besed na vprašanje tovariša Roterja, namreč ali bi bilo obnašanje slovenske cerkve drugačno, če bi tedaj veljali nauki Janeza XXIII. Odgovoril bi: da, skoraj gotovo bi bilo drugačno; upoštevati pa je treba, da so tudi nauki Janeza XXIII. povezani s spremembami v komunističnem svetu. V času druge svetovne vojne je bila edina konkretna oblika komunizma stalinistični komunizem s strahotnim preganjanjem vere v Sovjetski zvezi, s popolnim neupoštevanjem osnovnih človeških pravic. S tem je bil neposredno povezan oster protikomunizem katoliške cerkve. V času Janeza XXIII. je prišlo v tem pogledu že do bistvenih sprememb, ki se jih moramo zavedati. Če bi bil takrat komunizem v konkretni obliki drugačen, bi bila tudi stališča dela slovenske cerkve drugačna.

ANDREJ KIRN

Odtujeno delo in »stvariteljsko božje delovanje«

Dve leti po izidu Leonove okrožnice »Rerum novarum« (1891) je Engels, še živeči starosta delavskega gibanja, potoval po Nemčiji, Avstroogrski in Švici. Povsod je naletel na triumfalni sprejem pri delavcih. Engels je izrazil obžalovanje, da ni bilo dano tudi Marxu, da bi videl novo Nemčijo, Nemčijo delavcev. Seveda pa je bil obema, tako Marxu kot Engeltu, prihranjen pogled na nacistično Nemčijo in na dejstvo, da je II. internacionala opustila revolucionarni program. Okrožnica Leona XIII. je bila odgovor tako na razviti liberalni kapitalizem kot tudi na moč in zrelost delavskega gibanja. S socialno doktrino Leona XIII. je kapitalizem teoretsko potrjen in sprejet, hkrati pa tudi kritiziran zaradi svojih nehumanih posledic. V tej točki je bil odnos do kapitalizma v marsičem podoben utopičnemu socializmu a là Proudhon, ki je hotel ohraniti »dobre« strani kapitalizma brez slabih, ne da bi videl, da so slabe strani nujna posledica dobrih.

Okrožnica Pija XI., ob 40. obletnici »Rerum novarum«, je stala v senci zgodovinskega dejstva obstoja prve socialistične države, preobrazbe liberalnega kapitalizma v monopolnega, nastopajočega fašizma in nacizma, globokega pretresa vsega kapitalističnega sistema z gospodarsko

krizo 1929 in razcepa delavskega gibanja na komunističnega in socialdemokratskega. Okrožnica Leona XIII. je le mimogrede in v zelo blagi obliki omenjala zmote socialistov, jezik Pija XI. pa je postal bolj bojevit, ko je šlo za odnos do marksizma in socializma. Pij XI. točno oceni revizionistično vsebino socialdemokracije, da namreč ta pomirja in omejuje razredni boj in ne napada posesti proizvodjalnih sredstev, temveč le nekakšno socialno gospodstvo, ki si ga je posest zoper vso pravico ugrabila in prisvojila. Okrožnica Pija XI. je pomagala oslabiti skupno ljudsko fronto proti fašizmu in nacizmu ter prenesla na napačni teren idejno polarizacijo znotraj katoliških krogov in verujočih sploh. V prvi vrsti sta bila na zatožno klop postavljena brezbožni marksizem in razredni boj poleg monopolnega kapitalizma.

Dejansko revolucionarno stopnjo v katoliški socialni filozofiji pomenijo papeževe okrožnice v času popuščanja mednarodnih napetosti in prenehanja hladne vojne med obema blokoma. V okrožnicah »Mati učiteljica«, »Mir na zemlji« in »Razvoj narodov« doživlja preobrazbo stara simpatija do privatne lastnine produkcijskih sredstev, ohranjena pa sta distanca do razrednega boja in utopizem o pravični plači in socialni rabi lastnine. Izoblikovano je bilo tudi široko politično in občečloveško izhodišče, ki omogoča praktično sožitje in skupni nastop vseh naprednih sil, ki naj bi omogočil preseganje blokovske razcepljenosti sveta, neenakopravnosti in podrejenosti narodov. Pometle so z najbolj okorelimi predsodki do marksizma in socializma in v religioznem jeziku priznale določeno upravičenost razrednega boja ter narodnoosvobodilnih in socialnih gibanj.

To priznanje pa je seveda bilo izsiljeno tudi z dejanskimi uspehi nacionalnih in razrednih gibanj v tretjem svetu. Ne glede na vse praktične razloge je bil s tem storjen korak, ki je marksizmu neskončno bližji kot vsa splošna teoretska razglabljanja o pomenu človekovega dela, ki jih najdemo tudi v idejnih usmeritvah, ki pa so na družbenopolitični ravni ostale zelo oddaljene od marksizma.

Ne bi mogel reči, da je z okrožnico Pavla II. »O človeškem delu« storjeno največje možno zblížanje katoliškega nauka z marksizmom. Veliko je še možnosti, kar zadeva pogled na privatno lastnino, razredni boj in drugo postavke. Ne vidim nobene načelne ovire za še radikalnejši »uradni« razvoj katoliške socialne doktrine. Ne mislim podcenjevati pomena okrožnice »O človeškem delu«, toda njene vrednosti ne vidim v splošni hvalnici človekovemu delu, saj tega tudi v preteklosti ni manjkalo. Njen velik politično-človeški pomen je v tem, da v sedanjem zgodovinskem trenutku, ko »reaganovska« smer ob raznih priložnostih oznanja skorajšnji zgodovinski propad socializma in komunizma, ki se bo bojda izkazal kot velika zabloda, zmota, stranpot v človeški zgodovini, in ko doživlja globoko krizo določena podoba socializma in ko je le malo ostalo od obdobja »detanta«, najvišji poglavar katoliške cerkve ni zaigral na to

modno struno ideološko-političnega soočenja, ampak je ohranil tiste besede in slog, ki ne prilivajo olja na ogenj blokovske polarizacije, obnovitve hladne vojne in nezaupanja med ljudmi. Potrebno je visoko oceniti takšno idejno-teoretsko samostojnost in zaželeno bi bilo, da bi se potrjevala tudi v praktični politiki Vatikana. Če bi bil zmožen takšne idejne samostojnosti nekdanji Pij XI. v svojih okrožnicah »Quadragesimo anno« in »Divini redemptoris« pred grozečo drugo svetovno vojno, bi se verjetno mnogi kristjani drugače, bolj človeško napredno opredelili in bilo bi manj gorja in žrtev in zmaga nad nacizmom hitrejša.

V okrožnici »O človeškem delu« se kapital še vedno pojmuje kot skupek proizvodnih sredstev in orodij. Globoka ločnica med Marxom in klasično meščansko politično ekonomijo je potekala ravno v tem, da je presegel takšno razumevanje kapitala in ga opredelil kot družbeni odnos. Šele na temelju družbenega odnosa kot kapitalskega odnosa dobivajo denarna in delovna sredstva lastnost kapitala. Iz gornjega ideološkega razumevanja kapitala je potem mogoče razvijati teorijo o nujni soodvisnosti kapitala in dela in o prehodni naključni sovražnosti med kapitalom in delom. Materialno snovno razumevanje kapitala spreminja kapital v nadzgodovinsko bivanje, ki je lastno vsem družbam in vsaki proizvodnji. Za takšno izhodišče je kapital že kamnita sekira v rokah prvobitnega človeka.

V okrožnici Pavla II. pogrešam načelno kritiko sedanjih oblik odtujenega dela tako v kapitalizmu kot v socializmu. Odprt je prostor za ovekovečenje vse mizerije obstoječe odtujene družbene in predmetno-tehnološke vsebine delitve dela, če se razglaša, da je za »... človeka zavest, da z delom sodeluje pri stvariteljskem božjem delovanju, najgloblji nagib za to, da sprejema delo na raznih področjih« (»O človeškem delu«). Težko si zamišljam, pri kakšnem stvariteljskem božjem delovanju naj bi sodelovale delavke, ki dan za dnem, v skrajnem dolgočasju režejo piščancem vratove v mesni industriji. Oprostite mi za takšen surov primer, toda sama stvarnost je banalna in surova. V stvariteljsko božje delovanje je človeštvo položilo resnično globoko podobo ustvarjalnega dela. Če bi božjo ustvarjalnost »iz nič« prevedel v sodobno razumevanje človekove ustvarjalnosti, bi se lahko reklo, da je človek toliko bolj ustvarjalen, kolikor je v njegovih ustvarjalnih rezultatih vse manj sledu o preteklih doseženih rezultatih in spoznanjih, torej kolikor je novo vse manj opredeljeno po starem, oziroma teološko rečeno, kolikor se vse bolj približuje idealu ustvarjalnosti »iz nič«. Ne ponižajmo tega vzora s tem, da ga spreminjamo v upravičevanje in nagib za obstoječo delitev dela, v katerem ni nikakršne ustvarjalnosti. Vzor božje ustvarjalnosti naj ne bo nagib, po katerem naj bi človek vdano in pomirjeno sprejemal obstoječe delo, ampak naj bo navdih za spremembo obstoječe odtujene zgodovinske podobe dela. Slabo uslugo delajo teologi bogu in še slabšo človeku, če delavce indoktrinirajo, da pri odtujenem delu sodelujejo pri stvariteljskem božjem delovanju.

Tuja mi je ideja o uresničevanju božjega načrta v zgodovini, ker vsi takšni veliki načrti – ne samo božji, ampak tudi marsikateri posvetni – prisiljujejo ljudi, da jih izpolnjujejo. Ljudje so vstopili v zgodovino in jo začeli brez kakršnegakoli načrta. Če uresničujemo kakšne načrte, potem uresničujemo kvečjemu človeške, marsikaj pa se tako in tako zgodi brez načrta.

Okrožnica uveljavlja razliko med podržavljanjem in podružbljanjem proizvodnih sredstev. Dva različna družbena socialistična projekta in praksi izhajata iz te kardinalne razlike. Papeževo poudarjanje osebnostnega vidika socializacije proizvodnih sredstev ima nedvomno velik pomen. Ko bodo vsi delali z družbenimi sredstvi, kot se dela na svojem in za svojo stvar, bo podružbljena raba proizvodnih sredstev dosegla visoko raven. To potem dejansko ne bo samo formalna ekonomskopolitična socializacija, ampak tudi najbolj intimna, psihološko-kulturna, osebna. Seveda pa se okrožnica ne sprašuje in ne nakazuje poti, po katerih naj bi to dosegli.

Kapitalizem je na življenje in smrt branil privatno lastnino, takšno obrambo in globoko poistovetenje zahteva tudi družbena lastnina. Pogosto pa so pri nas na vodilna mesta v gospodarstvu, bankah, zunanji trgovini in drugje prišli ljudje, ki so pokazali najbolj kriminalen privatiziran odnos do družbene lastnine.

Začudil me je v encikliki nekritičen slavospev gospodstvu človekovega dela nad naravo, in to v času, ko se je sodobna teoretska naravoslovna, kot tudi filozofska in družbena misel v vsem svetu v zadnjih 15 letih izredno kritično lotila prevrednotenja človekovega gospodstva nad naravo tako v kapitalistični kot v socialistični podobi.

Za našo stopnjo enakopravnih odnosov v družini ter vloge obeh zakoncev v družbenem življenju pa v encikliki zazvenijo staromodni izrazi, kot je »družinski poglavar« in prizadevanja, naj bi bila plača »družinskega poglavarja« tako velika, da ženi ne bi bilo treba iskati zasluzka zunaj doma. V naši skupnosti je splošno znano, da si ženske ne želijo ostati privezane zgolj na gospodinjsko in materinsko delo. Mnoge ženske bi se čutile strašno utesnjene, če bi se njihova družbena vloga končala med štirimi stenami, v kuhinji in spalnici. Seveda pa širša družbena vloga in zaposlitev žensk zahteva vsaj zadovoljivo rešeno otroško varstvo.

Ob koncu bi dejal, da zблиžanje med marksizmom in katoliškim socialnim naukom ni pomembno samo v teoriji, ampak predvsem v praksi, v vsakodnevem življenju, v neposrednih bojih tako pri nas kot v svetu.

Spogledovanje ali tudi srečevanje z marksizmom?

Podpiram to, kar je dejal pred menoj tovariš Kirn. Nasprotje med delom in kapitalom je v encikliki obravnavano na ravni običajne zavesti, namreč kot nasprotje med osebnostjo delavca oziroma njegovega dela in odtujenosti stvari, ki jih dela ali s katerimi dela. Na tej podlagi je dejansko zelo lahko skonstruirati tezo, da si lastnina in delo nista nasprotna, in da so samo napačni nauki materialistov (meščanskih ali marksističnih) povzročili razredni boj oziroma njegove zaostrene politične oblike. To ni le teoretska zmota, kajti posledica takšnih prepričanj je v praktični politiki cerkve ta, da mora cerkev slediti dejanskim interesom kapitala, torej tistega momenta proizvodnje, ki živi od odtujitve dela in od zgodovinsko razcepljenega dela v razmerah industrijske proizvodnje in blagovne družbe. Tu niso negativni le pretirano materialno bogastvo in pretirane socialne razlike ljudi, temveč je negativno tudi to, da si lastniki kapitala in njihovi menežerski in tehnobirokratski oprode parcialno prilasčajo družbene in duhovne komponente dela.

Zato se nam zastavlja vprašanje, zakaj si cerkev še danes zapira oči pred dejansko celoto dogajanj v razredni družbi, zakaj, na primer, odnos med delom in kapitalom pavšalno in površno personalizira in teži k rešitvi njunega konflikta na podlagi nekakšnih socialnih pogodb (med delavci in kapitalom) in ne vidi, da je v bistvu vsega družbeni proces, ki obenem nujno proizvaja tako proletariat kot kapital in njuno nasprotje, nasprotje, ki dobiva v trenutkih kriz rušilne oblike. Ali ni to zapiranje oči nemara posledica dejstva, da je cerkev kot družbena sila sama močno vpletena v razredne odnose in v razredni boj, ker je sama neposredno ali posredno lastnik kapitalov in proizvodjalnih sredstev, ali pa vidi svoj obstoj povezan z obstojem trenutno vladajočih razredov v različnih družbah?

Imam še eno pripombo k pojmovanju dela v encikliki. Na njenem koncu se govori o delu kot muki in ne zgolj radosti, da, celo poudarja se to neizogibno mučno in naporno stran dela, ki naj bi jo kristjan razumel kot usodno nujnost, ki je posledica izvirnega greha in tudi kot analogijo Kristusovega trpljenja. Delo nastopa razpeto med stvarjenje in prekletstvo. S tem se posredno dá upravičiti sleherno mučno delo in odtujitev dela, kajti to naj bi bilo končno sredstvo odrešenja, element križa, ki naj ga nosi kristjan s seboj skozi svoje življenje, s čimer posnema Kristusa. Vendar se mi zdi to upravičevanje zelo tendenčno, ker se končno zoži na tolažbo trpečih, naj mirno prenašajo svoje mučno breme in naj ne poskušajo z radikalnim uporom zvreči tega bremena s sebe, čeprav velikokrat pomeni skrajno stopnjo pritiska in poniževanja človeka. Zdi se mi, da, na primer, delo ob tekočem traku, na primer v avtomatizirani

klavnici, kot ga je omenil Kirn, nima nobene zveze z žrtvijo Jezusa na križu, kajti Jezusova žrtev in trpljenje sta bila polna smisla in kljub muki izvor potencialnega odrešenja, medtem ko delo ob tekočem traku, na primer avtomatsko obglavljanje kokoši, toda prav tako neskončno ponavljanje enih in istih gibov in dejanj, ki jim ne vidimo povezave s celoto proizvoda (kot se godi dostikrat v sodobni industriji), nima smisla in nima potencialov kakšne emancipacije ali odrešenja v samem sebi.

Mislím, da se tudi v sedanjem uradnem katoliškem pojmovanju dela opaža elemente konservativizma, in sicer kljub nedvomnim pozitivnim premikom ravno v smislu približevanja marksistični koncepciji dela. Mislím, da pri tem ne bo ostalo, toda za nadaljnji premik v doktrini bo treba verjetno počakati na naslednje zgodovinsko obdobje, ko se bodo razvili novi revolucionarni procesi, ki bodo zastavljali nova vprašanja tako marksistom kot kristjanom. Takrat bo morda cerkev storila še naslednji korak k priznavanju dejanske globine objektivnega položaja sodobnih družb, predvsem k priznanju objektivnega položaja človeka-proizvajalca in k razredni naravi konflikta med delom in kapitalom.

ANTON BEBLER

Pledoaje za nadaljevanje razprave

Ko sem odhajal na to javno tribuno, sem si dejal, da ne bom razpravljal; podal bi le konstruktiven predlog. Do sedaj se je razprava odvijala predvsem na ravni teorije, dogmatike, normative, filozofije itn. Premalo pa se je dotaknila vprašanj prakse v odnosih med katoliško cerkvijo, katoliško vero in katoličani na eni strani – ter socializmom kot prakso in teorijo na drugi strani. Ker danes ne bo časa za takšno razpravljanje, bi predlagal Marksističnemu centru, da organizira nadaljevanje razprave; morda drugi del razprave, na katerem bi govorili predvsem o praksi, o politiki katoliške cerkve in drugih organizacij, ki so s katoliško cerkvijo v našem prostoru povezane; o družbenopolitičnem vedenju katoličanov pri nas v odnosu do socialistične družbe, o problemih, ki se pojavljajo v tem odnosu med katoličani in socializmom, socialistično državo oz. segmenti te države. Ni namreč vse socialistično, kar je v socialističnih družbah. Teh vprašanj je veliko, in vseh se ne bomo mogli niti dotakniti.

O širšem pojmu duhovnosti

Dodal bi še nekaj misli k Perkovemu izvajanju. Gre za vprašanje, ali bi se Cerkev, del Cerkve v Sloveniji, drugače opredelila v času NOB, če bi poznala drugačen model socializma, kakor je bil ruski pod Stalinom. Mislim namreč, da moramo upoštevati še eno stvar in to je zgodovina. Naša zgodovina od protireformacije dalje pove, da smo na prvo mesto vedno postavljali idejno opredelitev, ne pa vprašanje narodne pripadnosti. Zato so korenine tistega, kar se je zgodilo v času NOB, že v zgodovinski preteklosti in je treba tudi to upoštevati. Sicer pa so se krščanski socialisti kljub poznavanju ruskega socializma, komunizma opredelili za sodelovanje s komunisti v narodnoosvobodilnem boju.

Tov. Rotar je omenjal prepričanje nekaterih, da je popoln humanizem nemogoč, če človek ne priznava transcendence. Tudi jaz sem že podobne misli zapisal. Mislim pa še vedno, da je to v nekem pogledu res. Seveda priznavanje transcendence ni istovetno z vero v osebnega Boga. Mislim namreč le na tisto, kar je izrazil Pascal, ko je dejal, da človek brezmejno presega človeka. Mislim na tisti nemir, ustvarjalni nemir v človeku, ki se pokaže recimo v umetniškem ustvarjanju in vtisne umetnini trajno vrednost. Gre za »postavo«, ki jo človek nosi v sebi in jo mora v življenju spoštovati. Gre tedaj za širši pojem duhovnosti, kakršno najdemo tudi pri ateistih. O duhovnosti ateistov sem ponovno pisal. V tem pogledu bi se lahko spomnili tov. Vidmarja in njegovih Meditacij. Te Meditacije so me nekoč spodbudile, da sem začel razmišljati o ateistični duhovnosti. Spoznal sem, kako Josip Vidmar spoštuje človekovo vest. Po njegovem prepričanju mora človek vest tudi takrat poslušati, ko se razmere tako spremenijo kakor npr., ko se ljudje znajdejo v ujetništvu. Nekateri so takrat mislili, kakor pravi Vidmar, da ne veljajo nobeni zakoni več, da lahko delajo, kar hočejo. Vidmar pa je sodil drugače, da namreč tudi v takšnih okoliščinah vest ohrani svojo veljavo. Če tako vzamemo transcendenco, si upam trditi, da je resničen humanizem brez takega priznavanja transcendence nemogoč. Razlikovati pa moramo seveda med teorijo in prakso.

MARKO KERŠEVAN

(Ne)verski pluralizem v Sloveniji

Znano je, da lahko velja obratno. Lahko govorim, da verujem v boga, ravnam pa, kot da boga zame ne bi bilo. Ernst Bloch je zapisal: »Le kristjan je lahko dober ateist, le ateist je lahko dober kristjan.« To nam

potrjuje misel, da je krščanski potencial širši od Cerkve in širši tudi od vernikov; krščanska dediščina je širša od vere in verske pripadnosti. Ta krščanska dediščina je tudi v marksizmu: *določena* krščanska dediščina v *določenih* plasteh, razsežnostih marksizma.

Pozitivno v encikliki se mi zdi to, da se tokrat papež ne zavzema za sicer tako priljubljeno »tretjo pot« med kapitalizmom in socializmom, ki je v zgodovinskih konkretnih inačicah in praksah prišla zelo blizu raznim oblikam fašizma (zlasti Portugalske in frankistične Španije). V tej encikliki je v ospredju drugačna pozicija: 1. v bistvu so sprejemljivi vsi obstoječi sistemi, 2. prednost je sicer dana kapitalističnemu, vrata pa niso zaprta niti »realnemu«, etatističnemu socializmu, 3. postavljen je kriterij ravnanja in odnosa kristijanov znotraj teh sistemov. Znotraj njih naj si torej prizadevajo za uveljavljanje človeka kot osebe in subjekta dela, ne pa, da koketirajo z nekakšno tretjo potjo.

Omenjen je bil Cankar: »Ker so Slovenci katoličani, sem tudi jaz katoličan.« Mislim, da smo danes v položaju, ki je za Slovence nov ali skorajda nov: prvič smo versko ali verskoneversko pluralistična družba. Skorajda nov zato, ker bi morda nastal že, če ne bi bil pri nas protestantizem bolj ali manj nasilno izkoreninjen. Če smo takrat padli na preizkušnji, da je mogoče živeti z dvema verama znotraj ene države in naroda (ki so jo številni drugi narodi uspešno prestali, čeprav ne brez težav in žrtev), imamo danes drugo tako priložnost, da dokažemo, da smo s to možnostjo sposobni živeti.

MILAN ŠTANTE

Tragični opomini zadnje vojne

Slovenci si prav gotovo zelo prizadevamo, da bi postali resnično sekularna družba. To dokazujejo tudi današnje razprave o vprašanih odnosov med cerkvijo in državo. O tej problematiki ne razpravljajo ljudje, ki o tem ne bi bili poučeni. Nasprotno, v tem razgovoru sodelujejo v glavnem strokovnjaki za vprašanja odnosov med katoliško cerkvijo in socializmom. Zato se sprašujem, če kot nestrokovnjak na tem področju imam sploh pravico razpravljati o tem. Prepričan sem, da so današnje diskusije, analize plod večletnega študija teh problemov, večletne specializacije o teh vprašanih, pa najsi gre za teologe in doktorje teologije, ali pa sociologe in politologe, ki so specializirani za to področje. In vendar bi si kot laik upal pripomniti naslednje.

Dosti je bilo govora v odnosih katoliške cerkve do socializma nasploh in še posebej do našega samoupravnega socializma, vendar se mi zdi, da so vsi problemi, ki jih je razprava načela, bili preveč splošni, preveč globalni,

preveč so se tikali ljudi nasploh, premalo pa naše ožje specifične slovenske problematike. Ali naj to pomeni, da kljub institucijam, ki so specializirane za ta področja pri nas, niso še dovolj znanstveno obdelana in racionalno razjasnjena vprašanja, ki se tičejo dialoga med vernimi in nevernimi, med komunisti in katoličani, dialoga, ki nastaja tudi kot posledica tragičnih dogodkov med zadnjo vojno.

Nekdo se je dramatično vprašal, zakaj si komunisti in katoličani ne sežejo v roke, kot so si pred vojno. Vprašanje je zelo umestno, odgovor nanj pa zelo enostaven. Med vojno sta se ta nasprotna tabora neusmiljeno pobijala v imenu popolnoma izključujočih se načel in idealov. Kdo je kriv za to, da je ta bratomorna vojna bila tako neusmiljena; ali ne morda tudi verski fanatizem, velik vpliv določenega klera na naše ljudstvo, ali se te krivde slovenska katoliška cerkev dovolj zaveda, ali se po teh ideologijah še ravna, mislim še naprej, kot je dejal nek poljski kardinal, da komunizem ni katoliška kategorija, kar bi lahko pomenilo tudi, da se je treba proti njemu boriti še naprej. Gre za to, da cerkev na Slovenskem dokončno spozna, da ne more biti več politična ali religiozna stranka.

Čas je že tudi, da Slovenci razjasnimo svoje odnose z Rimom. Med mnogimi, ki so padli v kontrarevoluciji, so bili tudi taki, ki so iz prepričanja umirali za vero, ki so se na strani Rima borili proti tako imenovanemu »azijatskemu brezbožništvu«, kot so katoliki komunizem takrat imenovali, ki so umirali iz čistih religioznih prepričanj, in za katere ni nujno, da so imeli socialno zaveščene interese. Vemo, da je med njimi bilo mnogo revnih, katerih zgodovinski interes je bil nedvomno na strani revolucije, če ne bi tako vehementno posegla vmes katoliška cerkev. In vendar, ali smo zaradi teh zmotnih žrtev, ki očitno niso bile potrebne niti Rimu, saj je Rim po nekaj desetletjih po zadnji svetovni vojni bil prisiljen sprejeti socializem in ga priznati, v Rimu kaj bolje zapisani?

Slovenci bi se že morali enkrat zavedati, da v Rimu ni koncentrirana vsa verska resnica, in da smo mi ravno tako poklicani, da odkrijemo samostojno svobodo resnice, ki lahko pomeni tudi korekcijo rimskega verskega centralizma. Predvsem pa bi se morala slovenska cerkev bolj zavedati, da njeno poslanstvo niso tostranske začasne zadeve, da je to stvar politike, in da se, kolikor se je proti temu pregrešila med vojno, tega zaveda, ne pa da vzgaja morda nove verske fanatike, ki bi mogoče hoteli regresivno ponoviti razmere, kakršne so bile pred vojno. Če ne drugo, nas vsi, ki so umrli na strani cerkve, vsaj opominjajo, da ne bi smelo biti nikoli več bratomorne borbe med vernimi in nevernimi in da bi naša družba morala v bodoče postati čimbolj sekularistična.

Pogoji za dialog

Izrečeni sta bili besedi množica in laiki. Sem eden od množice ali eden od laikov. Omizje, ki se je zbralo in načelo številna zanimiva vprašanja, sicer ne premore laika. Zakaj je tako, ne vem. Mogoče so bili vabljeni, pa se niso udeležili. Menim, da bi morala biti ta največja skupina naše družbe v takih razgovorih navzoča. Razgovora v Idriji se spominjam. Vesel sem, da je prišlo do današnjega srečanja in žalosten, da je prišlo do tega šele trinajst let po Idriji.

V tej zvezi bi se rad navezal na dr. Roterja, ki se je vprašal, zakaj je preteklo toliko časa brez pogovorov. Mislim, da to vprašanje v bistvu zadeva razmerja med vernimi in nevernimi oziroma med silnicami, ki oblikujejo teistični ali ateistični del naše družbe.

Večkrat smo slišali trditve, da so verniki v naši družbi enakopravni, in da živijo pod enakimi pogoji kot drugi. Toda enaki pogoji so po svoje vprašljiv pojem.

Govorilo se je o toleranci. Strinjam se, da je treba tolerantno živeti. Vsak bi moral iz svojih duhovnih izhodišč preiskovati stalnice svoje duhovnosti. Kristjani se moramo neprestano spraševati, kaj je ljubezen – aktualizirati zapoved ljubezni, kot bi se morali marksisti spraševati o vprašanju izkoriščanja oziroma alienacije.

Mislim, da je naloga tega srečanja predvsem pogovor o naših razmerah. Sprašujem se, ali so dani v naši družbi vsi pogoji za enakopravnost različno mislečih občanov in za tovrstne pogovore sploh. Sam sem bil tudi soorganizator podobnega pogovora (pogovor o dialogu pri reviji 2000 leta 1981), na katerega smo nekaj časa čakali.

Mislim, da bi se podobno, kot se danes pogovarjamo o Cerkvii, lahko pogovarjali tudi o ZK, o vprašanjih, ki zadevajo vse. Vesel sem bil Šešerkove izjave, da ga zanima, kaj je s to Cerkvijo in krščanstvom, tako tudi mene zanima, kaj je z ZK in njenim komunizmom ali z njeno mislijo in prakso.

Glede na maloštevilnost takih srečanj mislim, da še ni pravih možnosti zanje. Pogoj za dialog med različno mislečimi je v tem, da je res vsak suveren subjekt; vsak, ki se pogovarja, mora imeti tak občutek o sebi – ne sme zvedeti o njem šele s televizije; imeti mora dostop do vseh informacij, ki so potrebne za dialogiziranje.

Konkreten bi bil vsaj z enim primerom. Mislim, da naše šolstvo še vedno ne jemlje oziroma ne uči o človeku kot vrednoti na tak način, da bi se ljudje različnih duhovnih izhodišč počutili enakovredne. Pregledal sem še vedno veljavni učbenik o morali za osnovno šolo. V njem so stvari tendenčno, protiversko postavljene. Z majhnimi korekturami bi se dalo zadevo urediti. Vprašanje je sicer, če se res uči tako, kot je zapisano v

učbeniku. Oprostite, ker nisem poiskal tudi primera na strani Cerkve: moral bi pregledati katekizme in bi mogoče tudi tam kaj našel.

Predlagam, da bi si vsak pri sebi poiskali tisto, kar ta dialog ovira in bi se o tem iskreno ter odkrito pogovorili.

PETER ZIDAR

Skupne so nam človeške vrednote

Mislím, da je socializem kot vsota človeških vrednot že sam po sebi lahko podmnožica krščanski veri. Tista druga podmnožica pa naj bo nekakšna prisebnost, ki pa je stvar diskusij med filozofi, ateisti. Stvar se zapleta, če pogledamo, kakšen je realen socializem, kakšen je odnos do vernika. Kakršenkoli je, naj vernika, laika ne moti. Verniki smo lahko zadovoljni, da cerkev nima več oblasti, in da v tem trenutku lahko pride do določenega očiščenja in pomlajenja v notranjosti cerkve s tem, da se poudarja moralne vrednote, ki naj bi bile eno izmed izhodišč, drugo pa je ateistično. Odnos med verniki in komunisti naj bi bil pomemben samo z vidika realnosti; tukaj pa bi morali spet pogledati sami vase. Mislím, da bi lahko rekli, dajmo vladajočim ateistom pač tisto, kar je njihovega, sebi pa, kar je našega – naš pa je tudi socializem.

JANEZ JELEN

Nekateri dogodki še niso zadosti raziskani

Najprej bi rad razložil, zakaj se oglašam k tej razpravi. En moj stric je bil pri partizanih, eden pri Nemcih in eden pri domobrancih. Vedno sem se spraševal, kako je do tega prišlo in si nisem prišel na jasno – in najbrž oni tudi ne. Sklepam pa lahko – seveda o tem lahko sodi samo vsevedni Bog –, da so se pač našli v različnih razmerah, in da je vprašanje, koliko so se res svobodno opredeljevali; če bi bile danes podobne razmere, ne vem, kako bi se odločali.

Jaz kot duhovnik svojevoljno ne bi šel na nobeno vojskujočo se stran. Duhovnik je poslan, da pomaga vsem ljudem; menim namreč, da ni stvar duhovščine neposredno vmešavanje v dnevno politiko, ampak je naloga Cerkve v tem, da izhaja iz pravih načel in daje smernice o tem, kako naj človek v določenih trenutkih ravna.

Menim, da ravno to, ker nekateri dogodki še niso pojasnjeni in zadosti raziskani, najbolj otežuje razmerje med kristjani in nevernimi na Slovenskem. Če se hočemo res odkrito in sproščeno pogovarjati, je treba najprej od vseh strani osvetliti nekatere stvari. Meni in mojim vrstnikom namreč sami dogodki še niso zadosti znani. Videti je, kakor da so nekatere stvari tabu – tj. o njih se ne sme govoriti. Prvi pogoj za odkrit dialog je torej, da se stvari postavijo na svoje mesto takšne, kot so, z vsemi niansami in vsemi okoliščinami – ker šele tedaj lahko dobimo popolno podobo.

»Resnica vas bo osvobodila« (Jan 8, 32), je rekel Jezus. To pomeni, da se resnice ne smemo bati, pa najsi bo takšna ali drugačna. Škof dr. Anton Mahnič je pred skoraj sto leti dejal: »Vse stvari odpustimo našim nasprotnikom, le grehov zoper resnico jim ne odpustimo nikoli.« Latinci pa pravijo: »Contra factum non est argumentum – proti dejstvu ni dokazov«; dejstva sama so namreč že zadosti zgovorna.

Prav iz tega razloga je veliki pesnik in učenjak papež Leon XIII. odprl vatikanske arhive vsem zgodovinarjem, ne glede na njihovo prepričanje, češ, resnica se bo že sama branila. Tako bi morali biti odprti arhivi z vsemi pristnimi dokumenti tudi pri nas – zgodovinarjem to moramo omogočiti, če res želimo zvedeti celotno resnico.

Dejanja pa ni mogoče soditi le po zunanosti, ampak tudi po notranjem namenu. Namen je pri dejanjih sploh zelo pomemben. Malo prejle je nekdo v pogovoru dejal, da ne ve, na kak način bi bilo, npr., neko dolgočasno avtomatično delo v tovarni sodelovanje z Bogom Stvarnikom, kot pojmuje delo papež Janez Pavel II. v svoji okrožnici o človeškem delu (t. 25). Brez pravega smisla je lahko pusto vsakdanje delo samo za tistega, ki ne vidi globljega smisla svojemu življenju nasploh. Za vernega človeka, ki se zaveda, da prihaja od Boga, in da potuje k Bogu, kateremu bo dajal strog odgovor o vsakem svojem dejanju in namenu, pa ima vsako dobro delo velik pomen, zlasti še, če je storjeno iz ljubezni do Boga.

Tudi za tako zapleteno obdobje, kot je bilo obdobje druge svetovne vojne, velja, da ga ne smemo soditi le po zunanosti ali ga slikati kar črno-belo, ker utegnemo priti do napačnih sklepov. Sveto pismo pravi: »Če nas naše srce obsoja, je vendar Bog večji od našega srca in ve vse«. (1 Jan 3, 20) To pomeni, da je človek še vedno lahko v resnici nedolžen, četudi ga obsoja lastno preobčutljivo srce ali mu ljudje podtikajo slab namen. Kdor sodi le po zunanosti, bi lahko zanj kmalu veljalo opozorilo: »Ne sodite in ne boste sojeni; ne obsojajte in ne boste obsojeni« (Lk 6, 37).

Štirideset let poteka od tega, odkar je nasilne smrti umrl Tone Tomšič. Od nekega visokega cerkvenega predstavnika sem slišal praviti: »Nihče drug ni šel prosit Lahov za zaprtega Toneta Tomšiča, da bi ga spustili iz zapora, kot tedanji ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman. On je šel prosit na željo Tonetove matere. Ko so odbili njegovo prošnjo, je na zaporskem hodniku jokal. Toneta ni mogel rešiti, rešil je pa več drugih, ne glede na prepričanje.« Pri teh in podobnih dogodkih je treba torej upoštevati tudi

ugodnosti oz. namen, ki lahko celotno dejanje in dogodek pravilno osvetli.*

V zgodovini Cerkve so bile tudi temne strani, vendar niso bile samo temne: svetlih je bilo veliko več. Kar se tiče napak, je tudi nadškof dr. Alojzij Šuštar dejal, da Cerkev obžaluje to, kar so njeni člani storili narobe. Mi verni priznavamo to tudi danes. Tudi duhovniki vsak dan molimo in tudi sam papež to moli na začetku svete maše: »Vsemogočnemu Bogu in vam, bratje in sestre, priznam, da sem grešil... Žal mi je, zelo mi je žal...« (Skupno kesanje). Že celo med dvanajstimi apostoli je bil eden tudi izdajalec – ampak s tem Cerkev ni propadla. Tako tudi danes Cerkev ne bo propadla zaradi človeške grešnosti, ker kljub človeški slabosti v njej deluje božja moč.

(Voditelj srečanja me je po mikrofону opozoril: »Končajte že enkrat to vašo mašo! Če imate kakšno vprašanje, ga zdaj postavite, da še drugi pridejo na vrsto.«)

Nimam trenutno nobenega vprašanja, s tem bi končal. Mislim pa, da ni primerno, če se mojim besedam reče, da je to maša. Če smo namreč kristjani in neverni pri nas enakopravni, potem lahko tudi kristjani s svojega stališča gledamo na stvari in jih tako tudi javno povemo. Vsem pa hvala lepa za potrpežljivo poslušanje.

* Op. ur.: Ker se J. Jelen v svoji razpravi sklicuje na pravico, »zvedeti celotno resnico« in navaja izjavo »nekega visokega cerkvenega predstavnika«, kako je dr. Gregorij Rožman interveniral pri italijanskih okupacijskih oblasteh za zaprtega Toneta Tomšiča, ki je bil obsojen na smrt, naj navedemo še odlomek iz reportaže pisateljice Branke Jurca, ki jo je napisala ob 91. letnici Bernotove mame (matere Vide Tomšič) za revijo »Naša žena« (št. 6, junij 1979, str. 39). Takole je zapisala:

»Osvobodilno gibanje je poskušalo Toneta nekajkrat rešiti iz zaporov, toda vsi poskusi so se izjalovili.

Italijansko sodišče je potem obsodilo Toneta Tomšiča, bilo je 19. maja leta 1942, na smrt, Vido na petindvajset let zapora, Pepco in Miha pa tudi na dolge zaporne kazni.

Še preden so ustrelili Toneta, sta odšli Bernotova mama in Ivica, Tonetova sestra – v soglasju z osvobodilnim gibanjem – prosit škofa Rožmana, naj bi pri papežu posredovali, da Toneta ne bi ustrelili.

Ivica je celo pokleknila pred škofa in ga prosila, naj se zavzame za njenega brata, za Toneta, saj se je bojeval proti okupatorju kot zaveden Slovenec. Škof pa se je zasmel in rekel: Ne, Ivica, lagali pa ne bomo...

Zanimivo je, da tisti, ki hočejo sprati s škofa Rožmana madež sodelovanja s fašisti in okupatorji, poskušajo dokazovati škofovo plemenitost prav ob Tomšičevem primeru. Trdijo namreč, da je interveniral pri papežu za življenje Toneta Tomšiča, pa čeprav je vedel, da je med vodilnimi komunisti.

21. maja leta 1942. so fašisti ustrelili Toneta Tomšiča v Gramozni jami. Italijani so takrat Ljubljano blokiral, bali so se Ljubljanec, kot da bi vedeli, da streljajo v srca tisočev zavednih Slovencev.«

Med splošno usmeritvijo in dragocenimi osebnostnimi odločitvami

Rad bi povedal nekaj pripomb k misli, ki jo je izrekel g. rektor dr. Perko, da so tudi spremembe v komunističnem gibanju vplivale na stališča Janeza XXIII. in da bi se najbrž slovenska cerkev med vojno obnašala drugače, če takrat ne bi vladal stalinizem. Ta misel se ne sliši prvič in na raznih straneh vzbuja tudi emocionalne reakcije. Kajti slovenski komunisti niso šli v NOB za to, da bi se borili za tip stalinskega komunizma, tudi se niso zanj borili krščanski socialisti. Ko sem pred kratkim ponovno bral encikliko »Divini redemptoris« Pija XI. iz leta 1937, so me obšle iste misli, kot jih je prej navajal profesor dr. Roter, kako moramo odločitev krščanskih socialistov za sodelovanje s komunisti vrednotiti tudi kot dragoceno etično osebnostno odločitev, saj je bila ob tako strogo postavljenih papeževih dogmatičnih omejitvah takšna odločitev povezana že kar z vprašanjem, ali je takšen vernik še zvest cerkvi ali ne.

Torej moramo vzroke za takšno usmeritev iskati v sami cerkvi, v njeni splošni usmeritvi. Vse 19. stoletje, ali pa bi lahko segli kar nazaj v čas po tridentinskem koncilu – je uradna katoliška cerkev v sporu z naprednimi težnjami in gibanji v svetu. Papež Pij VI. se sooči s francosko revolucijo, Gregor XVI. izdaja encikliko, v kateri polemizira s takratnim liberalizmom, Pij IX. se sooča z raznimi pojavi v kulturi. Iz zgodovine pa vemo, da so bile v cerkvenem okviru vedno tudi napredno usmerjene sile, da je obstojala tudi npr. v Sloveniji »ločitev duhov« od dobe narodnega prebujenja naprej. Zanimivo je, kako knjiga »Človek in kristjan v slovenski družbi in cerkvi«, torej 6. zvezek preнове slovenske cerkve, ki sem jo prej že omenil, obravnava to obdobje slovenske zgodovine vendarle kritično in drugače, kot je zgoraj navedena teza:

6. Narodno prebujenje in »klerikalizem«¹

60. Devetnajsto stoletje je doba narodnega prebujanja pri Slovencih. Pri tem smo imeli odločilno vlogo duhovniki. Imenujmo nekatere: Valentin Vodnik, Matija Majar Ziljski, Božidar Raič, predvsem pa škof Slomšek. Pa še mnogo drugih slovenskih duhovnikov, ki so ljubili svoj narod in so se zanj žrtvovali, ki so ga vzgajali v evangeljskem duhu in se trudili, da bi iz slovenskega človeka naredili dobrega in poštenega kristjana. Skušali so mu pomagati pri umnejšem gospodarstvu in pri izobraževanju na sploh.

¹ Prenova 6. zvezek, izdal Nadškofjski ordinariat, Ljubljana 1979.

Vse to je močnejše uveljavilo Cerkev na Slovenskem, hkrati pa je bila v tej vodilni vlogi pri narodnem prebujenju že nevarnost prihodnjega klerikalizma.

61. Idejni boji 19. stoletja so obstajali tudi pri nas. Privedli so do ločitve duhov, kjer so bolj poudarjali, kar ločuje, kakor pa, kar druží.

S tem si je Cerkev odtujila del slovenskega naroda. Ker se je prek svojih duhovnikov neposredno udeleževala strankarskih bojev, se ni mogla izogniti spodrslijajem, ki navadno spremljajo politično delovanje.

62. Težko je ocenjevati vlogo slovenskega »klerikalizma«. Tudi slovenska duhovščina se ni znala in morda tudi ni mogla v pravem trenutku umakniti iz neposredne politike. Če je bilo dobro, da je prevzela vodilno vlogo v narodnem prebujenju, ker je bila edini izobraženi sloj v narodu, če je kasneje uvajala ljudi v umnejše gospodarjenje, če ga je politično dramila v boju za narodne pravice in za socialno pravičnost, bi se morala v pravem trenutku umakniti s političnega odra in se vrniti na versko področje.

Tako je morala Cerkev v novejši dobi skozi vrsto preizkušenj in ponižanj. Iz njih bi morala priti treznejša, navzven revnejša, navznoter pa čistejša in sposobnejša za svoje duhovno poslanstvo v duhu Jezusa Kristusa. V prizadevanju za to je smisel in cilj prenove.«

Pred kratkim sem bral knjigo, ki je obravnavala reakcije na dramo nemškega dramatika Rolfa Hochutha »Nemestnik«.² Padlo mi je v oči, s kakšno ostrino so na primer politiko papeža Pija XI. objavljali tudi ugledni katoliki, kot npr. dunajski zgodovinar Friderich Heer ali nemško-ameriška publicistka Hannah Arendt. In na drugi strani bi navedel kot primer, kakšen odmev je imela enciklika *Pacem In Terris* na marksiste, tudi slovenske, zanimivo oceno, ki jo je v reviji »Revue of International affairs«³ zapisala Vida Tomšič – kjer je to encikliko označila, če se poslužim njenih lastnih besed, kot »močan znak časa, ki zahteva, da se vsi mednarodni in vsi medčloveški odnosi postavijo na nove temelje, če hoče človeštvo preživeti svoja lastna odkritja«. Takšen poseg v svetovne razsežnosti je bil več kot samo trenutna vatikanska taktika v odnosu na en ali drugi tabor. Želeli bi, da bi se takšna stališča nadaljevala. V zadnjem času je nedvomno zanimivo protioborožitveno gibanje med škofi v ZDA. Spominjamo se, da so bili še v času vatikanskega drugega koncila, torej pred komaj dvajsetimi leti, ameriški škofje med najbolj reakcionarnimi. Danes pa so ti škofje sprejeli tekst, ki v bistvu iz neuvršenih pozicij obsoja vse vrste nuklearnega orožja in že same grožnje z njim. To odraža zanimive moralno-etične reakcije v okviru cerkve, ki jih bo, kot ocenjujejo komentatorji, podprl tudi papež.

² Rolf Hochuth: *Dokumente zur politischen Wirkung*, izdal Reinhart Hofmeister, Kindler-Verlag München 1980.

³ Izhaja v Beogradu, št. 3–5–9 z dne 20. 3. 1965, naslov članka »Peace on earth' international conferences«.

Skušnje latinsko-ameriške Cerkve

Zavedam se kompleksnosti teme, o kateri se danes pogovarjamo. V času, ki nam je na razpolago, jo lahko samo fragmentarno osvetlimo. Čeprav so bile v nocojšnjem pogovoru že nekajkrat omenjene razmere v Latinski Ameriki, bi rad še jaz nekaj dodal. Ne, ker bi bežal pred domačimi razmerami in problemi: želim si, namreč, posebne okrogle mize, ki bi obravnavala le naše odnose – predvsem iz treh razlogov: prvič zato, ker je že sam naslov tribune širok in obetajoč, obljubljal je razgovor o Cerkvi in o socializmu v svetu; drugič zato, ker je Latinska Amerika danes tisti kontinent žive vere, ki prinaša v Cerkev novo upanje, ki s svojo radikalno prakso izziva katoliški center in ves razviti svet ter vnaša dinamiko in nemir v katoliško socialno doktrino; ter, tretjič, zato, ker teologija osvoboditve, ki se je razvila v zadnjih dveh desetletjih v Latinski Ameriki, lahko da nove vspodbude tudi našemu mišljenju in dejanju.

Teologija osvoboditve je najprej teologija, ki se jo živi in doživlja, teologija, porojena iz prakse in – šele drugotno – nov teološki sistem. Zlasti po škofovski konferenci v Medellinu, leta 1968, je uradna Cerkev v Latinski Ameriki naredila odločilen zgodovinski obrat: obsodila je krivične, asimetrične družbene razmere in jih označila kot socialni greh; oblasti so izgubile svojo zvesto prijateljico, večji del Cerkve pa se je prednostno opredelil za uboge, za integralno osvoboditev in temeljna občestva. Cerkev solidarizira z malimi, s tistimi, ki jim je človekovo dostojanstvo najbolj krateno, ki so praktično brez pravic in glasu. Za to opredelitev je plačala že visoko ceno. Teologija osvoboditve, ki se ni udomačila le na intersubjektivni ravni, temveč tudi in predvsem na družbeni, uporablja marksistične družbene analize in kritike, vendar njeno prakso navdihuje evangelij; vera postaja gonilna sila v gibanju. Radikalnost in kompleksnost sta pojava, ki zaslužita posebno okroglo mizo.

RUDI KONCILJA

O Janezu Ev. Kreku in krščanskem socializmu

Sodelavci pri okrogli mizi o Cerkvi in socializmu so posegali tudi precej v zgodovino. Zato ni prav, da je krščanski socializem samo dr. Grmič bežno omenil zgolj samo v zvezi z drugo svetovno vojno.

Popolnoma so se izognili njegovi prejšnji zgodovini in niso prav nič omenili dr. Janeza Evangelista Kreka z vsem njegovim uspehom. Saj vemo, da je izpodrezal slovenski kapitalizem ter družbeno in gospodarsko izredno dvignil slovenskega kmeta in delavca. Tudi ljubljanski škof Jeglič bi moral imeti mesto tukaj. Odločno je stopil na stran krščanskega socializma proti katoliškemu konservativizmu in katoliškemu liberalizmu in bil duša deklaracijskega gibanja za nastanek Jugoslavije.

Radikalno odklonilna ocena odnosa papeža Leona XIII. do privatne lastnine, kakor jo je podal Franc Pristovšek, ne odgovarja resnici. Saj je ravno ta papež po že opravljeni obsodbi liberalizma prebujal in podpiral krščanski socializem. Tudi slovenskega je uradno potrdil, s čimer je pomagal škofu Jegliču v boju s katoliškimi konservativci in katoliškimi liberalci. Na podlagi nauka tega papeža o odnosu do lastnine je na Slovenskem Krek zagovarjal in uveljavljal duhovno razlastitev z geslom: Nič ni tako tvoje, da ne bi bilo hkrati od vseh drugih. Krek pa je zagovarjal tudi praktično razlastitev, kolikor jo zahtevajo družbene potrebe. Zagovarjal pa je nujnost tiste privatne lastnine, ki je potrebna posamezni družini za njeno normalno življenje.

PRIMOŽ HAINZ

Najpomembnejše pri delu začetnika krščanskega socializma na Slovenskem Janeza E. Kreka je bilo, da je ekonomsko reševal slovenskega kmeta koncem 19. stoletja.

RADO JAN

Še eno dopolnilo k vlogi Janeza Ev. Kreka

Z vidika pozitivistične analize je Krekova zasluga predvsem v tem, da je zavrl (glej: Črne bukve kmečkega stanu) razpad slovenske vasi, z vidika marksizma pa v tem, da je odložil in začasno omilil tista družbena nasprotja med delom in kapitalom, ki so pozneje še močnejše plusknila na dan. Ta nasprotja pa je lahko razrešila le socialistična revolucija: Njegova največja zasluga (ki je nihče ne negira) je v tem, da je z oblikovanjem združenega in posojilničnega sistema onemogočil vaškega oderuha, in razvil osrednje zadružne in finančne ustanove z osrednjo Zadružno šolo.

Na začetku poti (1894) sta se njegovega gibanja zbali obe krili narodnega gibanja – liberalno in klerikalno. Pozneje pa si je rezultate Krekovega dela med množicami prisvojila vse bolj poburžoazena klerikalna stranka, katere vrhovi so odločali tudi o usodi od ljudstva zbranega

in od kmetov, obrtnikov in delavcev odtujenega kapitala. Krek zatorej ni »spodrezal nemškega kapitala« (ker ga ni mogel), pač pa je omogočil s svojo akcijo nastanek slovenskega klerikalnega kapitala. Ta kapital (ne J. E. Krek!) je odločilno vplival v letih pred drugo vojno tudi na politične odločitve, med NOB pa na nastanek belogardizma.

In, naposled, je bil Janez Ev. Krek pobudnik tako imenovane majske deklaracije (1917) in prvi katoliški politik, ki se je sploh upal razmišljati o »samoodločbi narodov«, kot je razvidno iz dnevnika ljubljanskega škofa Jegliča z dne 16. oktobra 1917, kjer o Kreku meni tole: »V soboto, 13. X. smo dr. Kreka pokopali . . . Listi vseh strank pišejo o Kreku izredno lepo in pohvalno. Priznavajo njegov talent, njegovo delo in njegovo nesebičnost. Seveda mnogo pretiravajo. Povzdiguje se njegovo politično in socialno delo: res, vse dotično gibanje pri nas in sploh na jugu je on začel; za narod je storil prav mnogo; toda za cerkev? Za versko življenje? O tem životopisi molče. Res, pri Mohorjevi družbi je dovršil posnetek sv. pisma, včasih je pridigoval in spovedoval. V tem oziru je njegovo življenje bolj žalostno. Tudi svetih zakramentov za umirajoče ni prejel . . . Zato sem jaz žalosten in se mi nenavadno slavlje kar zoprno zdi . . . Mislim, da ga je Bog o pravem času poklical iz sveta. Dogódko so se tako razvijali, da je bil v veliki nevarnosti nekorektnega mišljenja o izvoru državne oblasti in samoodločbi narodov. RIP.« (Requiescat In Pace – Naj počiva v miru!)

Tudi to njegovo delo si je prisvojila strankina desnica s Koroščem na čelu. Krekovo delo je z vidika marksistične teorije in analize mojstrsko razčlenil Edvard Kardelj v Speransu in ovrednotila Zgodovina Slovencev (1979).

SLAVKO GAVRANOVIĆ

Samo beseda o meščanskem individualizmu

Bog je mrtev, Marx je mrtev, pa tudi meni ni dobro. Ne more mi biti dobro v tej »umazani židovski praksi« (Marx), ki sem ji priča. Med nami v tej dvorani se nekateri prištevajo med kristjane, drugi med komuniste, mnenja pa sem, da ni nihč ne drugih, ampak so sami pogani. Če bi bil med nami kakšen kristjan ali komunist, bi ga zbolela diskvalifikacija na račun mladega duhovnika, ki mu je očitano, da mašuje. Ali je morda maša sama po sebi kaj slabega? Konec koncev lahko z mašo označimo tudi druge razprave.

Podobno kot Henri Lefebvre, ki priznava tri celovite poglede na svet: krščanstvo, socializem in individualizem – tudi jaz iz tega zornega kota delim ljudi na kristjane, socialiste in pogane. Zame je svet meščanskega individualizma do konca speljana poganska miselnost. V primerjavi s

pogansko modrostjo, ki je individualistična, pa krščanstvo in socializem nista osamljeni avanturi. Nasproti verniku ne stoji ateist, temveč ireligiozen človek. »Ateistični ‚upor‘ proti bogu je možen samo v imenu zadnje in najvišje realitete, se pravi duhá oz. boga samega« (N. A. Berdjajev, Poskus duhovne avtobiografije).

Današnji svet umira, ker je ločil antropologijo od teologije, znanost o človeku od spoznanja boga. Komunisti verujejo, da vedo, verniki pa vedo, da verujejo.

Mi smo bolj ali manj meščanski individui, kot je dejal prof. Roter. Sam nisem ne kristjan ne komunist, nimam se niti za socialista, pa vendar trpim in čutim, da si ljudje sami sebi kopljejo grob, ko mislijo, da izločajo svojega nasprotnika; kajti če bo prišlo do družbenega konflikta, bo ta duhovnik potencialni sovražnik, ki se bo maščeval zaradi ponižanja. Že Nietzsche je v svoji geanalogiji morale opozarjal, da so bili v zgodovini največji maščevalci pretežno prav duhovniki.

TONE REMC

Vloga kristjana v družbi

V »Smereh razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«, kot v svojem programskem sporočilu, ki ga nekateri upravičeno smatrajo za oporoko, je tovariš Edvard Kardelj med drugim zapisal tudi tole misel: »Če je verski interes zadeva osebne svobode človeka, ne pa sredstvo politične diferenciacije v družbi, potem ne obstoji nikakršna potreba, da se ta interes politizira in da kot takšen postane orožje v boju za politično oblast.« Pred tem govori o verskem interesu kot enem od specifičnih človeških interesov, ki naj se v socialistični zvezi in delegatskem sistemu usklajuje z drugimi družbenimi interesi.

Pa se danes vprašajmo o naši socialistični zvezi. Koliko se ona razlikuje od svoje predhodnice – OF, v številnih, med drugim tudi v kadrovskem pogledu; koliko ljudi, ki se javno deklarirajo za kristjane, je danes v jedru politične akcije, v središču dela frontne organizacije socialistične zveze? Malo, zagotovo pa vem, da ni nobenega v njenem republiškem in verjetno tudi ne v zveznem predsedstvu, čeprav so imela vodstva v težjih vojnih razmerah drugačno sestavo. Kako torej nepolitizirati verski interes, če komunisti sami ne ustvarimo vseh družbenih možnosti za to, da se verni ljudje počutijo med nami dejansko enakopravni, ne pa kot drugorazredni državljani. Ali obratno vprašanje: koliko človek-samoupravljaec v cerkvi kot laik stori, da se cerkev znotraj sebe spremeni v avtentično skupnost vernih ljudi, obrne od odtujene, hierarhične, dogmatizirane institucije nad

človekom. Ena in druga bitka teče vzporedno. Eno in drugo bitko bomo lažje dobili, če se večkrat dobimo pri takih okroglih mizah.

Naše teoretske razprave morajo prispevati k temu, da se vsi, ki se opredeljujemo za temeljne vrednote te družbe, za takšno Jugoslavijo (samoupravno, socialistično, neuvrščeno), ne glede na to, ali »verujemo« v Marxa ali v boga, najdemo v skupni bitki takrat, kadar je najhuje. V tem smislu nas zavezuje sporočilo OF in v tem smislu bi morala tudi njena naslednica socialistična zveza, z vrsto svojih praktičnih akcij, ne samo z deklaracijami in nekimi formalnimi spremembami, spodbujati in aktivirati celoten potencial slovenskega naroda, tudi tistih 70% (kot pravi cerkvena statistika) – vernih.

Vsako leto se pobira podpise za to, da bi na RTV uvedli »verske« oddaje; vsako leto se enako nestrpno in za mene neprepričljivo odgovarja, da je to preprosto nemogoče. Zakaj se ne bi o tem resno pogovorili in resno razmislili: ali ni to ena od neizrabljenih možnosti, ki jo lahko skupaj, verni in neverni, uporabimo za to, da bi se jutri, v praktičnem življenju, bolje razumeli? Če se bo za te oddaje socialistična zveza odločila, se bodo vendarle morale oblikovati znotraj njenega programskega koncepta, torej na način, ki bo usklajen s temeljnimi ustavnimi in drugimi osnovami socialistične družbe, vendar tako, da bodo verni aktivno navzoči pri oblikovanju tega odgovornega družbenega dejanja, kot tudi v vseh drugih aktivnostih skupnega življenja.

VEKOSLAV GRMIČ

Razmerje med realnim socializmom in realnim krščanstvom

Odgovoril bi na vrsto vprašanj, ki so se v razgovoru pojavila. Omenjene so bile šolske knjige, v katerih naj bi bile žaljive besede, kar se tiče vere in vernih ljudi. Nedvomno je to najbrž res, da so v nekaterih učbenikih takšne sodbe o veri in verujočih. Vendar bi se morali tudi verni vprašati, kako je z veroučnimi knjigami v tem pogledu. Še pred kratkim so bile težave z neko veroučno knjigo, ki je bila v načrtu, prav zaradi tega. Sploh ne smemo verni vedno misliti, da smo lahko samo mi zapostavljeni in »drugorazredni«, kakor nekateri pravijo. Tudi verni imamo kdaj neverujoče za »drugorazredne ljudi«. Poslušal sem pred leti radijsko oddajo iz Vatikana, ko je predstavnik slovenske Cerkve tako govoril o neverujočih, da so bili ti lahko upravičeno užaljeni, saj jih je naravnost prikazal kot manjvredne ljudi.

Govor je bil tudi o realnem socializmu. Res je, da realni socializem marsikje močno odstopa od humanističnega socializma. Postavil pa bi zopet vprašanje realnega krščanstva in potegnil vzporedno realni socializem – realno krščanstvo. Dotaknil bi se zgodovine in se vprašal, kako je bilo takrat s krščanskimi ideali, ko je Cerkev imela oblast, ko je bila najtesneje povezana s svetovno oblastjo in je imela odločilen vpliv na vseh področjih javnega življenja, življenja in delovanja človeške družbe. Vprašal bi se, kako bi se verni obnašali v odnosu do neverujočih, če bi imeli oblast v svojih rokah. Menda moramo biti veseli, da te oblasti nimamo. In res sem vesel, da slovenska Cerkev nima več tiste oblasti, kakor jo je imela nekoč. To bo slovensko Cerkev lahko samo prečistilo, če jo bo sploh kaj prečistilo.

Glede Mahničeve izjave o resnici, ki je bila omenjena, postavljam vprašanje: Kaj je resnica? Prav glede na svetovnonazorske poglede smemo vedno znova postavljati to vprašanje, da, moramo ga postavljati. Drugi vatikanski cerkveni zbor ne bi nikdar sprejel dokumenta o verski svobodi, če ne bi razlikoval med resnico samo na sebi in prepričanjem, ki ga kdo lahko ima o neki stvari, čeprav se moti. A kakor že rečeno, svetovnonazorska spoznanja niso takšna, da bi bilo mogoče z lahkoto ugotoviti, koliko so resnična in koliko so zmotna.

Mislím, da bo nekoč prišlo tudi do »verskih oddaj« na RTV. Seveda pa se v zvezi z njimi zastavlja več vprašanj. Tako je npr. vprašanje različnih veroizpovedi, verskih skupnosti, ki imajo vse enake pravice. Dalje gre za vprašanje sploh, kdo naj te oddaje oblikuje in kako naj jih oblikuje. Če jih bo oblikovalo vodstvo verskih institucij, bodo nastopali le tisti, ki bodo zagovarjali misel tega vodstva, čeprav vemo, da nobena verska institucija danes ni povsem monolitna. Duh demokracije si še ni utrl poti v verske institucije v tisti meri, da bi se sprijaznile z nekim pluralizmom glede verskih oddaj. Naposled bi se morali verni sprijazniti tudi z »ateističnimi oddajami«. Zato mislim, da je dobro, če pustimo, da čas za verske oddaje dozori in se za sedaj zadovoljimo z informacijami o pomembnejših dogodkih s področja verskega življenja in delovanja verskih skupnosti.

BORKA KUCLER

Od enakopravnosti k enakovrednosti

Če smo resnično enakovredni, ne zgolj enakopravni – na tem področju smo kar uredili stvari, ampak če smo resnično enakovredni državljani – in samo v tem smislu je dialog možen, potem ne razumem dobro tega vprašanja, po katerem se menda v okviru SZDL vsako leto odločamo o

tem, da bi zbirali podpise za verske oddaje. Ne mislim, da je bistvo emancipacije vernega človeka v tem, da poskrbimo za radijske in televizijske verske oddaje, vendar: zakaj je potrebno v tem primeru pobirati podpise, če pa smo ta večer že nekajkrat poudarili, da je vera moja osebna zadeva, prav tako kot je uživanje ob glasbi moja osebna zadeva. Da bi poslušala po radiu ali televiziji glasbene oddaje, ali moram zato zbirati podpise? Kot vemo, je to a priori urejeno. Ker je potreba po glasbi človekova potreba, smo deležni tudi radijskih in televizijskih glasbenih oddaj. Če temu enakovredno priznamo, da je potreba po transcendenci (naj bo njena oblika taka ali drugačna, se pravi tudi verska, religiozna oblika transcendence) prav tako človekova potreba, če priznamo, da je to ena od človekovih razsežnosti, potem je v demokratični družbi povsem samoumevno, da obstajajo tudi oddaje z religiozno vsebino, in da jih oblikujejo ljudje, ki so za to pristojni, torej strokovnjaki na religioznem področju.

RAFKO VALENČIČ

O medsebojnem zaupanju

Glede verskih oddaj na RTV se popolnoma strinjam z Borko Kucler. Menim pa, da ima sama družba nalogo, da zadovolji različne potrebe občanov. Verskega programa na RTV si nujno ne predstavljam tako, da bi posamezne verske skupnosti imele na voljo odmerjen čas, ki bi ga oblikovale ne glede na določena razmerja oziroma pravila. Verske oddaje naj bi postale sestavni del programske politike, pri kateri bodo sodelovali tudi strokovni sodelavci, v tem primeru verni občani. Kakor si je nemogoče zamisliti oddajo o zdravstvu ali šolstvu brez sodelovanja zdravstvenega oziroma prosvetnega osebja, tako tudi ni mogoča verska oddaja brez sodelovanja verskih občanov.

Glede vprašanja, ki ga je postavil dr. Zdenko Roter ob koncu svojega uvodnega referata in je o njem tudi posređoval osebno mnenje, menim tole: vključevanje vernih v socialistično zvezo oziroma v socialistični sistem je vprašljivo vse dotelej, dokler je v ozadju bolj ali manj prikrito gledanje ali celo težnja in načrt o izginotju vere. V tem primeru bi verni sami sebi izpodkopavali korenine oziroma žagali vejo lastnega obstoja. Ni torej še rešeno vprašanje medsebojnega zaupanja, da namreč vsi marksisti resnično mislijo dobronamerno, in da zato verni lahko popolnoma zaupajo, da nimajo drugi z njimi slabih namenov.

Na čem graditi?

Mislim, da je vprašanje zaupanja res osrednje vprašanje. Pravice imamo enake, vprašanje pa je, ali imajo pri nas res vsi enake možnosti, in ali je verska ali nevervska opredelitev nekaj, kar povzroča neenake možnosti. Kaj storiti, kako ravnati, da bomo ob enakih pravicah imeli tudi enake možnosti?

Navedena so bila razna področja – šola, RTV itd., kjer se lahko pokaže, da vernik nima enakih možnosti kot ateist. Naše ravnanje v zvezi s tem je tako, da ne ustvarja dobre podlage za zaupanje. Dokler se bomo gibali znotraj poenostavljenih shem – pri nas imamo dve veri, sedaj je ateistična vera na oblasti, mi pa se borimo, da bomo postali enakopravni ali prišli na oblast – zaupanja ne bomo ustvarili. Tudi ravnanje komunistov je včasih tako, da ga ne pomaga ustvarjati: takrat namreč, kadar tudi komunisti mislijo in ravnajo na enak način – *mi smo na oblasti, mi smo kot ateisti na oblasti in moramo ustvarjati določene prednosti za ateizem in za komuniste kot ateiste*. Če se tako ravna in misli, se pozablja na temeljno resnico, da so pri nas komunisti kot sestavni del in vodilna sila ljudske fronte sicer res konstituirali socialistično oblast, toda ne kot ateisti, ne v tistem, kar je v marksizmu in socializmu ateističnega, in tudi ne zato, da bi s tem sistemom uveljavljali ateizem. Konstituirali so oblast, ker so v kritičnem zgodovinskem obdobju nudili rešitve, se zanje borili in žrtvovali, pridobili zaupanje in podporo tudi vernih ljudi, ne glede na to, kako se je takrat vodstvo Cerkve obnašalo. Na to komunisti ne smemo pozabljati. Dejstvo namreč je, da se včasih v nekaterih okoljih pozablja na naše temeljno zgodovinsko izkustvo novejšega obdobja.

Govor je bil o zgodovinskih raziskavah. Te bodo osvetlile dogajanje z novimi dokumenti, toda ne bodo mogle spremeniti temeljnega izkustva, ki živi v ljudeh: izkustva v zvezi s tem, kam je slovenski narod sililo določeno izenačevanje vere in politike v kritičnem obdobju – namreč v nevzdržno dilemo, da se odločaš ali v imenu vere v bistvu za kolaboracijo in za narodno izdajstvo, ali pa se sam prisiljeno razglašáš za nevernega ali ne dovolj vernega in greš tako ali drugače z OF. Večina Slovencev je takrat odklonilo to dilemo: del se je opredeljeval ali-ali, toda večina je dilemo odklonila, tako da je vzpostavila razliko med verskim izkustvom, verskimi vrednotami in političnimi »kažipoti«, ki so jih postavljali v cerkveni hierarhiji ali pa vsaj v njenem imenu in z njeno privolitvijo.

Leta 1953, le nekaj let po vojni, se je pri ljudskem štetju 85% Slovencev opredelilo za religiozne. Če bi verni ljudje pristali na dilemo, ki jo je med vojno vsiljevalo del cerkvenega vodstva, potem NOB in revolucije ne bi bilo ali pa bi večina Slovencev med vojno zavrgla vero in Cerkev kot versko ustanovo. Iz te drago plačane izkušnje moramo izhajati

in od tu iskati poti dalje v zvezi s tem: kako oblikovati, zlasti pa uresničevati že zdaj izoblikovane »modele oblasti«, da jih nihče ne bi mogel šteti in občutiti kot oblast komunistov, ateistov nasproti veri in vernikom.

V ZK se ne sprejema vernih ljudi, kar gotovo pomeni določeno neustrezno politiziranje vere. Na kongresu ZKS aprila letos je bilo rečeno, da slovenski komunisti tega ne razumejo kot dogmo, ampak kot rezultat specifičnih zgodovinskih okoliščin boja za socializem v Jugoslaviji. Med te okoliščine (in pogoje!) sodi tudi dejanska možnost za aktivno vključevanje vernih v družbenopolitično življenje ne glede na članstvo v ZK.

Verske oddaje bodo po mojem mnenju slej ali prej prišle na radio in televizijo in prav je, da pridejo. Mislim pa, da ni dobro, če pridejo kot zmagoslaven rezultat določenega pritiska, kajti če bodo prišle tako, bodo zbudile reakcijo, zahteve po protiverskih, »ateističnih« oddajah ipd., zastrupljale bodo vzdušje, namesto da bi bile izraz normalnega sožitja in prispevek k temu. Ne vem, kdaj in kako bo do tega prišlo, toda temeljno izhodišče in usmeritev nam mora biti, da pri tem že doseženo soglasje in razumevanje ne smeta trpeti, temveč da se morata poglobljati; logika dveh polov, dveh front in medsebojnih razmerij k temu ne vodi.

Še nekaj pripomb k diskusiji. Mislim, da Krek ni spodrezal slovenskega kapitalizma, ne glede na vse, kar je pozitivnega naredil. Prej bi lahko rekli, da je slovenski kapitalizem spodrezal njega oziroma tisto pri njem, kar je bilo socialistično, tako da je šele druga generacija predvojnih krščanskih socialistov (iz intelektualnih ali delavskih vrst) v navezavi na krščanstvo ponovno reafirmirala tudi socialistična načela. Naši krščanski socialisti so že takrat z marksistično metodologijo analizirali družbo ter na tej podlagi kritizirali takratne papeške socialne enciklike na ravni, ki prav gotovo ni zaostajala za sedanjimi analizami sedanjih papeških enciklik.

Treba je, kar zadeva distanciranje in obsojanje ravnanja dela Cerkve med NOB, upoštevati logiko odnosov znotraj Cerkve. Noben škof ali papež se ne bo javno distanciral od svojih predhodnikov ali jih celo obsodil. Sedanji nadškof Šuštar je v svojem, na določen način pragmatškem predavanju »Cerkev v 21. stoletju«, vendarle dovolj jasno zapisal, da Cerkev in kristjani v Sloveniji obžalujejo, da je »bilo marsikaj v cerkveni zgodovini slovenskega naroda, kar je bilo napačno in slabo, kar je škodovalo Cerkvi in narodu, za kar bi želeli, da se nikdar ne bi tako zgodilo«.

O cerkveni hierarhiji med drugo svetovno vojno

Nimam kaj dodati, vprašanja, ki jih je odprl tov. Kerševan, ostajajo tudi zame odprta. Potek stvari me je prepričal o tem, da tudi praktičnih vprašanj, ki se nam javljajo v našem vsakdanjem življenju, ni mogoče uspešno razreševati brez poprejšnjih teoretičnih razjasnjevanj. V tem smislu je kritika tako imenovane akademskosti, teoretičnosti tega pogovora vprašljiva. Ko smo prešli na praktična vprašanja, se je pokazalo, da so mnogi nespোরazumi posledica tega, da stvari niso pred tem teoretično jasne. Zavzemam se za nadaljevanje tega pogovora o praktičnih stvareh, apeliram pa na to, da ne smemo pozabiti na nekatera morebitna teoretična spoznanja, do katerih smo danes prišli.

Kar zadeva drugo svetovno vojno in moje vprašanje, ali bi prišlo med drugo svetovno vojno, če bi veljali drugačni papeški nauki, pri nas do večje diferenciacije v cerkvi, pa ne smemo pozabiti, da je del slovenske cerkve, zlasti mislim na hierarhijo, tisto, ki je bila včlenjena v kapitalne strukture, bil z vsemi nitmi vezan na sestave meščanske družbe. Potemtakem bi prej ali slej prišlo do konflikta med realnimi posvetnimi interesi dela cerkvene strukture na eni strani in cilji NOB na drugi strani. V tem smislu zagotovo ne bi bilo tako, kot je bilo, bilo bi verjetno bolj razlikujoče, a še vedno konfliktno. Kar pa zadeva Rožmana, ki da je prosil za milost za Toneta Tomšiča, jaz o tem ne vem dovolj. Mislim, da je ta argument podoben tistemu, ki ga navajajo sedaj nekateri Hrvatje o Stepincu; pravijo namreč, da je tudi interveniral za nekaj Židov. Kaj pa je storil zoper pogrome nad Židi? Drugi citirajo Stepinčeva pisma Paveliču, v katerih da je svetoval, naj ustaška vojska, ko odhaja v srbske kraje, ne dela nasilno. Potemtakem je vedel, da ustaška vojska odhaja v srbske kraje. Svetoval je določeno omilitev postopkov, zaradi česar je njegova moralna krivda še večja. Mislim predvsem na moralno krivdo, ne segam v problematiko kazenske sodbe in odgovornosti. Obstaja tudi velika moralna krivda škofa Rožmana za razmere med drugo svetovno vojno.

PRIMOŽ HAINZ

Javno tribuno bi za danes sklenili z ugotovitvijo, da nismo izčrpali vseh dimenzij teme, ki jih nudi naslov. Ugotovimo lahko, da je bilo to javno razmišljanje nadaljevanje pogovora pri reviji 2000, pri Družini in razgovora na FSPN, da se torej vse več pogovarjamo o odprtih vprašanjih našega vsakodnevnega življenja.

Etični vidik okrožnice »o človeškem delu«

Najbrže je čisto normalno, da vsakdo stvari gleda najprej s svojega cehovskega stališča. Če torej okrožnico »O človeškem delu« motrim najprej z antropološko-etičnega vidika, potem se pokaže, da je za Janeza Pavla II. delo:*

- dolžnost (uvod, 16/1),
- pogoj človekovega obstoja (16/2),
- ustvarjalec uporabne vrednosti (12/2)
- vir pravic človeka (16/1),
- ustvarja tehniko (5/5; 12/5),
- razvija človeka, ga učlovečuje (9/4,3; 10/1; 16/2),
- z njim človek zagospodari nad svetom (4/2; 5/1),
- delo je prvenstveno, torej kriterij človeka in družbenega sistema (11/1; 13/1; 14/4; 17/4),
- je bistvo človeka (4/1; 6/2),
- cilj dela je človek (6/6).

Na tej osnovi lahko rečem – navkljub nekaterim nejasnostim v tekstu – da so ti antropološki nazori na ravni sodobne znanosti. Lahko bi celo dejal, da je Janez Pavel II. pri etičnih dimenzijah pojmovanja dela nad večino jugoslovanskih sociologov (ki jim je morala le oblika družbene zavesti). Pri tem – spet za razliko od mnogih etikov, psihologov itn., ki se imajo za marksiste – razume delo dialektično, tj. vredno mu je le tisto delo (in družbeni sistem), ki gradi človekovo celovitost. (9/4)

Papež se pri vsem tem sklicuje na razodetje in znanost. Citat iz prve Mojzesove knjige (»Rodita in se množita ter napolnita zemljo; podvrzita si jo.«) s katerim utemeljuje svoje nazore Janez Pavel II., dejansko čisto nič ne govori o tem, kako naj podvržeta zemljo, čisto nič torej ne govori o delu. Sklicevanje na to svetopisemsko misel je zato neutemeljeno. Toda to ni le očitek, ampak hkrati kaže na veličino avtorja okrožnice, na veličino zato, ker je navkljub temu ta stavek razumel kot temelj svojih nazorov o delu.

Skratka: *tako jasnega, revolucionarnega, marksističnega pojmovanja človeka in dela s cerkvenega vrha še nismo slišali.*

Z vidika naše družbe – ki gradi nove odnose prav na delu kot najvišji posamezni vrednoti – je zato ta okrožnica še posebej pomembna, saj tako pri kristjanih kot neverujočih odstranjuje mnoge ovire, zadržke, strah itn. S tem odpira vrata za še plodnejše sodelovanje verujočih in neverujočih, za enoten boj za iste cilje.

* Tekst je bil napisan kot prispevek za javno tribuno v domu Ivana Cankarja; čeprav avtor ni imel priložnosti, da bi ga predstavil v razpravi, ga objavljamo kot zanimivo razmišljanje o antropološko-etičnem vidiku enciklike papeža Pavla II.

To ne bo lahko, kot kaže primer škofa Grmiča. On je po mojem že dolgo zastopal linijo teh stališč, ki jih zdaj beremo v okrožnici, a so ga prignali do odstopa – kar je pri cerkvenih funkcionarjih prav tako velika redkost kot pri naših politikih.

Sicer pa na težave kaže že sama okrožnica. Ko je treba ta antropološko-etična stališča uporabiti kot merila za ceno obstoječih družbenih odnosov, papež *klecne*: zasebna lastnina proizvodjalnih sredstev ima prednost, socializacija je dopustna le izjemoma (15/2). To je v nevzdržnem protislovju z antropološkimi stališči in hkrati potrdilo, da gre v tem vidiku res predvsem za *kontinuiteto* cerkvenih stališč.

To papežovo protislovje me spominja na angleško klasično politično ekonomijo, ki je odkrila delo kot tvorca nove vrednosti. To je pomenilo – prevedeno v politični jezik – naj oblast pripada delu. Smith in Ricardo sta seveda trdno zagovarjala kapitalizem. Ali ne počne podobno Janez Pavel II.?!

To protislovje okrožnice tudi kaže, da njeno pojmovanje dela ni etično, ampak antropološko-utopično-socialistično, torej, da je *moralistično*. Kajti: gibalno zgodovine ni resnica in zmota, niso abstraktne vrednote in njihovo umevanje; ni mogoče poljubno kombinirati posameznih elementov družbene strukture; utopično je govoriti o preseganju nasprotja kapital-delo, oziroma o prvenstvu dela nasproti kapitalu in rečem, če istočasno vztrajaš na privatni lastnini proizvodjalnih sredstev.

No, če je zgodovinsko utopičnemu socializmu sledil znanstveni socializem, potem lahko upamo, da bo utopičnemu evangeliju o delu sledil znanstveni evangelij o delu.

ADAM FRANKO

Kratek zapis »H kriterijem objavljavanja prispevkov«

(*Teorija in praksa*, št. 9–10/1982)

Najprej nekaj pojasnil. Navedba tov. Hvale, da sem predčasno pohitel z objavo prispevka v Novi reviji (Sociološko proučevanje položaja znanosti, še posebej družboslovja in sociologije, Nova revija 3–4, 1982) morda samo zato, da bi diskreditiral uredništvo Teorije in prakse (češ da je cenzorsko, zaprto etc.), je netočno. Svoj članek sem hotel na vsak način objaviti v Teoriji in praksi; navsezadnje je to edina družboslovna revija v Sloveniji, v kateri še nisem objavljaval. V opombi k članku sem verodostojno opisal usodo svojega rokopisa in nimam k temu kaj dodati. V razgovoru s tovarišem Hvalo mi je bilo rečeno, da prvi del članka ni objavljen, da pa bi bil drugi del članka, če bi ga ustrezno korigiral, lahko moj prispevek k diskusiji o položaju sociologije pri nas, ki da jo bo odprlo uredništvo Teorije in prakse (te diskusije še sedaj ni, čeprav bo kmalu eno leto tega, kar sva se s tovarišem Hvalo pogovarjala). Tovarišu Hvali sem tudi omenil, da ne odklanjam svoje udeležbe pri taki diskusiji (seveda, če bom povabljen tako kot drugi). S tovarišem Hvalo se tudi nisva domenila za kak drug sestanek oz. pogovor v zvezi z mojim tekstom.*

To, da »stvari« in ljudi skušam obravnavati diferencirano, je za Hvalo znak zmedenosti. Na primer: če Kirna v »globalu« kritiziram, pa mu vseeno priznam za relevantne nekatere njegove ugotovitve, če rečem, da za stagnacijo družbene znanosti (posebno sociologije) v zadnjih desetih letih niso krivi samo »ideološki pritiski«, temveč tudi konformizem in premajhna zavest etc. Mislim, da je vsakemu, ki bere moj članek, jasno,

* Z uredništvom Teorije in prakse res nimam dobrih izkušenj. Tovariša Hvalo naj opomnim, da je bil pred leti en moj članek že zavrnjen. Leta 1979 sem Teoriji in praksi poslal članek o akcijskem raziskovanju, vendar tov. Maca Jogan (ki je bila tedaj odgovorna urednica) ni bila čisto zadovoljna z njim. Predlagala mi je nekatere popravke. Določene sugestije sem upošteval (vsaj tiste glede referenc so bile na mestu); tekst sem korigiral in ga ponovno poslal uredništvu, vendar kljub temu ni bil objavljen. Kmalu za tem sem ga predal v objavo Časopisu za kritiko znanosti, kjer so ga natisnili (Navzkrižja v sodobni sociološki metodologiji – uvod v akcijsko raziskovanje, Časopis za kritiko znanosti, št. 32, 1979). Prijetno pa sem bil zato presenečen, ko sem decembra 1982 dobil povabilo uredništva Teorije in prakse, da ob 100-letnici Marxove smrti napišem prispevek. Na žalost mi zaradi službenih obveznosti (oddaje elaborata) in kratkega roka tega ni uspelo narediti.

da Kirnu v prvi vrsti očitam sprenevedanje in nojevsko zarivanje glave v pesek – ko gre za vprašanje dejanskega položaja in statusa znanosti oz. družboslovja pri nas.

Kar se tiče moje »samohvale«, da sem se več let ukvarjal s t. i. interakcijskim efektom, naj skromno pripomnim, da je rezultat tega ukvarjanja doktorska disertacija (ki je izšla v številki 53–54 Časopisa za kritiko znanosti).

Z drugimi diskvalifikacijami na moj račun se niti nimam namena ukvarjati. V majhno zadoščenje tovarišu Hvali naj povem, da članka, ki ga niso hoteli objaviti v Teoriji in praksi, niti nimam za kakšno mojstrovino ali »remek delo«, vztrajam pa pri tem, da je dobra podlaga za diskusijo.

Zdaj pa še k stvari sami. Očitno tudi tovariš Hvala spada k skupini »sprenevedajočih se« družboslovcev. Zakaj toliko prisarije? Zakaj tovariš Hvala preprosto ne reče: znanost (še posebej sociologija) ni marginalizirana, ni res, da se je suboptimalno razvijala le v zadnjih desetih letih, ni res, da so ideološko-politične intervencije moteče vplivale na razvoj znanosti etc.

Novinar B. Nešović pa nas v svojem zapisku v Delu (15. 1. 1983 – sobotna priloga) pouči, kdo so ti sprenevedajoči se, in kakšna je njihova logika in percepcija stanja. Potem ko resignirano ugotovi, »da je naša družboslovna teorija nasploh precej odpovedala«, pravi, da je »družboslovcem moč zameriti, da še vedno debatirajo o tem, ali se pri nas soočamo z družbeno krizo« (po mnenju udeležencev okrogle mize, o kateri novinar poroča, naj bi šlo kvečjemu za parcialne krizne pojave). Istočasno pravi, da gre za »najvidnejše« slovenske družboslovce (škoda, da ni objavil imen udeležencev okrogle mize, na katero se nanaša njegov članek). Podobno (npr. kot »najvidnejši« družboslovci) reagira tovariš Hvala, ko sprašuje o raziskavah, ki naj bi potrjevale ocene o razvojnem nazadovanju jugoslovanske sociologije, in podobno kot nekateri drugi skuša debate o družboslovju speljati na teren kvantitativnih indikatorjev (število raziskovalnih institucij, povečanje kadra, število izdanih knjig, povečanje obsega posebnih sociologij etc.), ne da bi se seveda vprašal po vsebinskem repertoarju in kvalitativnem napredku. Če bi se vprašal na ta način, se ne bi mogel izogniti naslednjim dejstvom:

1. da je sociološko raziskovanje izredno razdrobljeno, tako v organizacijsko-institucionalnem kot vsebinsko-metodološkem pogledu. Zlasti pa je tovrstno dezintegracijo zaznati na področju celotne Jugoslavije. Podobno je z vključevanjem v mednarodni prostor, saj je le-ta čedalje bolj zaprt ne samo za sociologe, temveč za jugoslovansko znanost sploh.

2. Kljub temu, da je v zadnjem letu prišlo do oživitve profesionalnega oz. strokovnega združenja (JUS), pa se bodo še nekaj časa čutile škodljive – če ne že destruktivne – posledice skoraj desetletne nepovezanosti in avtarkij. Več kot enajst let je moralo preteči, da se bodo vsi jugoslovanski sociologi lahko zbrali na strokovnem posvetu (ta bo v oktobru 1983).

3. Zelo slabo spremljamo (ali celo zanemarjamo) svetovno sociološko produkcijo. Pri tem nočem reči, da posamezniki v tem oziru niso informirani in celo intenzivno vključeni v to produkcijo; rad bi le opozoril na škandalozno dejstvo, da skorajda nimamo krajših prevodov ali vsaj recenzij sodobnih socioloških avtorjev, ki pomembno vplivajo na razvoj sociologije (tako teorije kot metodologije in posebnih sociologij), in ki predpostavljajo srčiko sodobnih socioloških iskanj in kontroverz. Konkretno imam v mislih zbornike prevodne literature, hrestomatije, redno publiciranje recenzij. Ne plediram torej toliko za to, da bi v slovenščino prevajali knjige oz. večja dela posameznih avtorjev, čeprav mislim, da bi tudi tu morali nekaj začeti – saj nimamo v slovenščino prevedenih skoraj nobenih del socioloških klasikov, razen Marxa seveda, nekaterih pa ni prevedenih niti v srbohrvaščino (npr. Webra, Schütza, Durkheima itd.); pa tudi prevodov sodobnih avtorjev nimamo. Menim pa, da to ne bi bilo realno – ne samo zaradi stabilizacijskih restrikcij, založniške politike, premajhnega jezikovnega področja, temveč tudi zaradi tega, ker ne obstajajo druge možnosti (in da ne obstajajo, je vzrok iskati pod zgoraj navedenima tčk. 1 in tčk. 2). Predvsem zahtevajo taki prevodi poprejšnje priprave, dobro organizacijo in sistematično delo. Ogrevam se torej za izbor krajših tekstov (npr. nosilnih poglavij iz knjig, revialnih člankov itd.), ki bi nudili orientacijo za morebitni nadaljnji intenzivnejši študij. Z drugimi besedami: takšni zborniki, hrestomatije, recenzije bi bili temeljne informacije o sodobnih socioloških dogajanjih.

Upam, da sem bil tu dovolj »konstruktiven«. Pa še celo »zgod« sem že dal: skupaj z objavo svoje disertacije sem organiziral prevode štirih oz. petih avtorjev (dveh ameriških, francoskega, nemškega in kolumbijskega) na temo kvalitativna obravnava v empiričnem raziskovanju ter akcijskem raziskovanju (skupaj približno 100 tipkanih strani teksta). Skrajno resno opozarjamo, da je sociologija od vseh družbenih ved na tem področju najbolj prikrajšana in se nahaja v najmanj zavidljivem položaju. Ne samo iz mojih lastnih izkušenj in iz prepričevanj številnih drugih kolegov, temveč iz bolj objektivnega gradiva (virov) jasno sledi, da politično-ideološko razpoloženje sedemdesetih let ni bilo naklonjeno razvoju sociologije (in znanosti sploh). Posledice so evidentne in sem jih skušal povzeti v treh točkah.

Toda, kaj bi zdaj s temi resigniranimi konstatacijami in jadikovanji? In ne nazadnje: se bo Teorija in praksa kot »revija za družbena vprašanja« – kot glasilo FSPN – bolj odprla sociologiji, bo redno objavljala prevode, recenzije itd.? Do zdaj je bilo tega odločno premalo, še zlasti, če upoštevamo, da so med vsemi humanističnimi družboslovnimi revijami za Teorijo in prakso angažirana največja družbena sredstva.

Katera politika in katera in kakšna znanost sta si v sporu

(še pristavek k zapisu Adama Franka)

Polemični odziv A. Franka objavljamo predvsem zaradi tega, da ustrezemo avtorjevemu osebnemu zadoščenju, ne pa zaradi tega, ker bi k dosedanji razpravi prispeval kakšno bistveno novo dejstvo ali misel. Avtor se očitno ravna po načelu, da je ponavljanje mati učiteljica, kar morda še velja za določeno stopnjo šolanja, manj pa je primerno za znanstveno razpravo in (tudi sociološko akcijsko) raziskovanje.

Razen tega menim, da bi moral pisec nauke o sprenevedanju in nojevskem tiščanju glave v pesek, ki jih tako radodarno deli sodelavcem Teorije in prakse, najprej uporabiti pri lastnem razmišljanju in sklepanju. Npr., glede tega, da si ob vsem jadikovanju o nezadovoljivem stanju sociologije ne zastavi vprašanja: katera politika in katera in kakšna znanost sta si oz. sta si bili v sporu. Prav na tem primeru bi moral avtor dokazati svojo gorečo privrženost konkretnosti.

1. Tokrat bi želel opozoriti samo na en značilen odnos, ki svojstveno negativno vpliva na razvoj in uveljavljanje znanosti ter na družbeni proces odločanja. Mislim, da je za to odločilno, kako in koliko razvijamo in tudi širimo prostor za uveljavljanje znanstvenih kriterijev raziskovanja in znanstvene kritike. Mnenja sem, da je prihajalo in da tudi danes prihaja do sporov zaradi posameznih »španovij« med znanostjo in politiko, kar je v zadnjem času najbolj razvidno na gospodarskem področju, pri načrtovanju razvoja ter pri vrednotenju dela in nalog subjektivnih dejavnikov. Postavlja se vprašanje, kako se in kako naj bi se družbena znanost oziroma posamezni deli te znanosti navezovali na konkretno politično strukturo, da bi se izognili tveganju za širjenje prostora za (hoteno ali nehoteno) opuščanje znanstvenih kriterijev raziskovanja in znanstvene kritike. Močno je razvidna tendenca, da nekaterim raziskovalcem naravnost ugaja, da igrajo vlogo znanstvenega partnerja »politiki«, čeprav hkrati celo zagovarjajo družboslovno idejno nevtralnost znanosti. Vzdržujejo pristne odnose s konkretno politično strukturo in se ji prilagajajo, tudi za ceno odstopanja od dolgoročne načelne znanstvene usmeritve. Hkrati niso pripravljeni sprejemati dejanskih in mnogokrat neprijetnih posledic takega partnerstva. Neprijetne posledice si prizadevajo – kot kukavica svoja jajca – podtikati samo »politiki«. Ugaja jim družbenopolitični ugled in vpliv, hkrati pa si prizadevajo svoje politično obnašanje zavarovati s svetim, nedotakljivim zidom avtonomije znanosti. Če se s pomočjo znanosti igra politiko, je treba računati tudi s pozitivnimi in

negativnimi posledicami – tako z vidika širših družbenih odnosov kot tudi z vidika konkretnih nosilcev. Zato bi lahko ponovno zapisali, da je znanost sestavina družbenih pogojev in vrednotenj življenja. Odločilno je, s kakšno politiko se povezuje in jo tudi sama zastopa. Iluzija, da nobene ne zastopa, slabi tudi njen lastni položaj.

Pri tem ne mislim, da je bil spor med znanostjo in politiko v vseh primerih koristen za večjo uporabo družbene znanosti v praksi, kot tudi za znanost samo. Vendar pa bi spor slabo razumeli, če bi ga razlagali s tragičnim nesporazumom ali s topoumno in dogmatsko politiko nasproti nedolžni znanosti; če bi ga motrili le z vidika osebne »škode« za posamične akterje. Spori med znanostjo in politiko obstajajo, odkar sta se politika in znanost pojavili. S tem pa seveda ne mislim trditi, da je treba tudi v naših razmerah pristajati na neizogibnost družbenih nasprotij, ki porajajo take konflikte. Možnost takih sporov ni odvisna le od politike, ampak tudi od vsebine politizacije družbenih znanosti, odmiranja klasične politike in njene naravnosti k podružbljanju. To vse bolj onemogoča dialog znanost-politika in vse bolj uveljavlja dialog: znanost-družba, znanost-samoupravljanje, znanost-delavski razred, znanost-združeno delo. Treba je težiti k načelnemu preseganju tega spora, vendar ne tako, da bi bilo bistvo spora zamegljeno!

V »politiki« se še vedno ohranja dokajšnja ravnodušnost do znanstvenih rezultatov, kar seveda ustvarja ugodna tla za konflikt z znanostjo. S takšno tendenco del »politike« zlahka prikriva svojo nestrokovnost, nesposobnost, značilno pa je, da jo najuspešneje prikriva s svojim birokratskim, normativističnim obnašanjem in delovanjem ter z voluntaristično »fantazijo«. Birokratsko voluntaristično odločanje praviloma ne potrebuje resnične znanosti – tako kot velike potrebe po znanosti doslej ni pokazalo tudi samoupravno odločanje. Prosvetljeni birokratizem in tehnokratizem seveda lahko na široko uporabljata »znanost«, čeprav s tem prav v ničemer ne izgubita svoje identitete.

V naših razmerah se mora znanost obračati k novemu družbenemu subjektu, ki noče in ne sme sprejeti sprivatizirane družbene vloge – ne pa pretežno h klasičnim in državno-upravnim strukturam. Seveda pa se mora tudi samoupravi subjekt odpreti k znanosti. Le tako je moč preseči klasično apologetsko partnerstvo ali celo sovražnost med znanostjo in politiko. K boljšim odnosom med znanostjo in politiko tudi ne morejo prispevati razna enostranska obtoževanja, ki očitajo politiki ideološke pritiske na znanost, sama pa hote ali nehote uporablja metodo ideološke diskvalifikacije za vsakogar, ki se ne strinja s takšnim ali drugačnim teoretičnim stališčem ali ki drugače ocenjuje stvari.

Mnenja sem, da so kriteriji napredka ali nazadovanja posamezne znanstvene discipline mnogo bolj kompleksni, kot jih ponuja avtor. Ni se mogoče strinjati z njegovim podcenjevanjem kvantitativnih elementov kot kazalcev te ocene. Na čem temelji kvalitativna ocena F. Adama? Na tem, da ponavlja že z mahom porasle in seveda pravilne ugotovitve o

razdrobljenosti sociološkega raziskovanja, o čemer tožijo tudi druga področja znanosti: naravoslovna in tehnična, čeprav na teh področjih ni prišlo do posebnega zaostrenega spora med znanostjo in politiko. Avtorja pa moram spomniti, da tudi nekdanji mamutski makroprojekti družboslovnega raziskovanja niso prinesli opaznejših rezultatov. Verjetno bo treba iskati drugačne oblike.

2. Z avtorjem se je mogoče strinjati glede tega, da pri nas, zlasti v Sloveniji, premalo prevajamo tuje sociološke tekste. Vprašati se moramo, kako je z načrtnim delom na tem področju. Katera so tista klasična ali sodobna svetovno uveljavljena dela, ki bi jih kljub omejenim možnostim kazalo prevesti. Kot pravi avtor sam, je potrebno za to veliko pripravljalnega dela in zavzetosti, ki jo morajo v prvi vrsti izkazati strokovnjaki na tem področju. Rekel pa bi, da so tudi druga področja družbenih ved, ki bi jim bilo potrebno posvetiti enako pozornost, od zgodovine, ekonomije, prava in politologije do antropologije in filozofije, do lingvistike. Res je, poleg ekonomskih so potrebni tudi ustrezni kadrovske pogoji za to, da Slovenci dobimo ustrezna dela v prevodu na vseh temeljnih družboslovnih področjih. Marsikdaj pa si bomo še vedno morali pomagati kar z originalom ali s prevodom v kakšen drug dostopen jezik, zlasti srbohrvaščino.

Kakorkoli smo lahko zmerom kritični do vsake revije, ko gre za prevajanje tujih tekstov, pa moramo hkrati biti objektivni v oceni možnosti in tudi v pravičnem priznavanju vsega, kar je bilo pozitivno opravljeno. Teorija in praksa je med revijami, ki je ohranila odprtost do tujine, o čemer pričajo podatki, da je objavljala tekste iz številnih dežel in z različnih družboslovnih področij.

Želja uredništva je, da bi po strogi selekciji objavljalo čim več recenzij jugoslovanske in svetovne družboslovne literature. Pri tem nas bodo – kot izgleda – v prihodnje ovirale težave materialne narave, saj sredstva, ki nam jih A. Franko nekako krivično očita, niso tolikšna, da bi lahko posamezne rubrike bistveno razširili. Upamo pa, da bomo v zaželeni smeri storili korak naprej; pri tem bomo seveda veseli vsake strokovne pobude, ki bi nam pomagala, da revijo obogatimo tudi z informativnega gledišča. Upoštevati pa moramo, da bo za prevode še vedno le omejen prostor, s katerim bomo morali preudarno ravnati. Pa vendar smo kljub temu tudi pri prevajanju tujih socioloških tekstov nekaj storili in upamo, da bomo še več. Seveda v skladu z naravo revije, ki mora biti odprta predvsem izvornim tekstom in ki je kot revija za družbena vprašanja namenjena množici bralcev, ne pa zgolj ozkemu krogu interesentov. Pri vsej odprtosti se bo revija tudi poslej ravnala po kriterijih uredniške politike, ki ne presoja prispevke po piscih, ki so jih poslali. Dokaz za to je tudi vabilo, ki smo ga poslali A. Franku, da sodeluje v anketi o Marxu in družboslovju, na katero pa se, žal, ni mogel odzvati. Če mu tega ne moremo zameriti, naj tudi on ne zameri uredništvu, če ima svojo metodo dela, svoje kriterije in če ne more objaviti vseh prispevkov, ki so mu poslani.

Po načelih svoje uredniške politike se želi revija še bolj odpreti raziskovalnemu delu na vseh področjih. V njej bodo imele ustrezen prostor vse stroke, tudi sociologija, ki je tudi doslej imela v reviji dostojno mesto. Zato A. Franko razbija po odprtih vratih, če pledira, da naj bomo naklonjeni tudi tej stroki, katere iniciativ smo bili vedno veseli.

Ob zaključku še naslednje: na Zahodu je za mnoge sociološke kroge v šestdesetih in sedemdesetih letih pomenil marksizem nekaj izvirno novega. K sreči je ravno pri prevajanju marksistične – zlasti klasične literature – na Slovenskem v zadnjem času nekaj več storjenega. Še bolj kot zaostajanje pri prevajanju sodobne družboslovne in naravoslovne literature pa me skrbi zoževanje možnosti za objavljanje tovrstnih del domačih avtorjev ter popolna ustavitev nabave tuje knjižne literature v naših knjižnicah; v zadnjem času pa je ogrožen celo periodični strokovni tisk. To pa je resna grožnja za vzdrževanje strokovne ravni na kateremkoli področju – in tega si z nobenim izgovorom ne bi smeli privoščiti.

Glede povoda najinega spora o objavljenosti prispevka pa menim, da je bilo na straneh revije dovolj besedi, in da bi nadaljnja razprava začela bralce verjetno utrujati.

Madridski sestanek Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi (KEVS)

Madridskega sestanka Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi najverjetneje sploh ne bi bilo – vsaj ne doslej –, če ne bi bilo določila iz sklepnega dokumenta v Helsinkih in sklepa na vmesnem sestanku v Beogradu, ki sta obvezovala časovno in določila kraj sestanka v skladu s predvideno kontinuiteto konference. Evropsko in svetovno razpoloženje se je po Helsinkih nevarno poslabšalo, pred madridskim sestankom in tudi med njim je grozilo z novimi ohladitvami in zamrznitvami. Taki krizni pojavi in žarišča so tako zunajevropska kot evropska značilnost (Bližnji in Daljni vzhod, Afganistan, Irak–Iran, Afrika in Latinska Amerika, posebno pa še Poljska). Zategadelj ni tako presenetljivo, če traja madridski sestanek 35 udeleženk iz evropskih držav (z izjemo Albanije), ZDA in Kanade že od 11. novembra 1980.

Po uvedbi vojnega stanja v Poljski je hotel predstavnik ZDA Kampelman prekiniti sestanek in predlagati odložitev za dve leti. Vse je namreč kazalo, da se ZDA niso hotele z ZSSR dogovarjati na multilateralni konferenci, dokler ne bi »uredili« poglobitnih spornih vprašanj v dvostranskih pogovorih. Pogovori pa so bili tudi drugod omrtvičeni (Ženeva, Dunaj). Končno so le upoštevali sugestije zahodnoevropskih partnerjev in sestanek se je nadaljeval, četudi pogosto brez vsake besede in s številnimi vmesnimi pavzami. Posebno nevaren je bil položaj spomladi l. 1982, ko so tudi vsi maloštevilni optimisti na konferenci ugotovili, da so vse možnosti za sporazum oba bloka in še posebej vodilne velesile v njih – blokirali, in da je boljša prekinitev in odložitev nadaljnjih razprav, kot pa ugotovitev neuspeha in prekinitev dogovorjene kontinuitete.

Madridski sestanek pa se je kljub vsemu zavlačevanju razvijal na dveh vzporednih tirih: na prvem se je le počasi, z večjimi ali manjšimi presledki napredovalo pri pojasnjevanju različnih vprašanj in ugotavljalo stališča nasprotnikov, kar je bilo skoraj identično obema blokoma. V tem smislu so bile dejavne predvsem nevtralne in nevrščene dežele, ki so dajale svoje predloge in pri tem dosledno upoštevala načela helsinške listine.

Dejavnost je bila ne toliko na plenutih, temveč predvsem v različnih delovnih skupinah in med neformalnimi kontakti. Skupina evropskih neuvrščenih in nevtralnih držav je imela ves čas tesne in organizirane sestanke. Njenim prizadevanjem so pomagali tudi sestanki in dogovori šefov njihovih diplomacij zunaj Madrida, pa tudi sami šefi držav v svojih stikih z drugimi šefi neuvrščenih in nevtralnih držav ali obeh blokov. Po drugem tiru, kjer se je zdelo, da vozijo najelitnejši in najbolj oficialni vlaki, pa je prihajalo do kratkih stikov, ko je vse zastalo, grozila so iztirjenja, zmanjkalo je toka, tako da je vlak obstal v temnem predoru, ki mu konca, izhoda ni bilo videti.

Neuvrščene in nevtralne države so sicer vztrajno nadaljevale z dopolnjevanjem in utrjevanjem teksta sporazuma, ki bi bil »optimalen« in sprejemljiv za oba bloka, hkrati pa bi spoštoval in nadaljeval uresničevanje sklepnega dokumenta iz Helsinkov. Bili pa so dnevi, ko se je tudi med predstavniki neuvrščenih in nevtralnih držav govorilo o »najkrajši varianti«, o besedilu, ki bi bilo krajše in bolj negativno kot beograjsko, saj bi vsebovalo le kratko »mrtvaško obvestilo« o tem, da je madridski sestanek izdihnil, in da se ne ve, če je na koncu le kaj zapustil.

Taka dvotirnost je bila značilna za najmanj pet faz madridskega sestanka. Negotovost pa je ostala na sestanku vse do konca, kljub premikom v šesti fazi konference in kljub podpori, ki jo je nekako načelno dobil osnutek besedila neuvrščenih in nevtralnih držav za končni dokument.

V šesti fazi konference, ki je trajala od 9. novembra do 17. decembra lani, je bilo končno sklenjeno, da je treba pripraviti vse potrebno za naslednji, odločujoč krog konference. Ta končna faza naj bi se po sklepu poprejšnje začela po novoletni pavzi letos in končala do 27. aprila. Kot smo videli, se je začela po dogovoru in po presledkih, traja še vedno in informacije o njenem poteku – kljub vsem prizadevanjem in napredovanju v dogovorih – še vedno zbujaajo zaskrbljenost in pesimizem.

Šesta faza je bila sicer – kljub temu, da ni prinesla nobenih končnih rešitev – vendarle uspešna v tem, da je v precejšnji meri pojasnila pozicije nasprotnih strani. Bila je resnična priprava za končno odločitev, čeprav noben od njenih rezultatov ni bil tak, da bi lahko izključil že popoln neuspeh konference. Vendar pa je bila v tej fazi odstranjena popolna konfrontacija obeh blokov in je popustila tudi popolna blokada za iskanje rešitev, značilna za prejšnjo fazo (od februarja do marca 1982). Začeli so se pogovori o odprtih vprašanjih, ki naj bi v sedanji, končni fazi, pripeljali do sprejemanja sklepnega dokumenta.

Šesta faza pa je bila še vedno v znamenju slabih odnosov med velesilama. Med zahodnimi deželami je prevladovalo mnenje, da je sprememba v sovjetskem vrhu (smrt Brežnjeva) razlog za to, da se še čaka in upa na morebitno popuščanje ZSSR. Zahodni blok je dal prej celo vrsto amandmajev na prejšnji načrt sklepnega dokumenta neuvrščenih in nevtralnih držav. Med njimi številne, ki so za njih vedeli od samega začetka, da jih nasprotna stran ne bo sprejela, vendar so hoteli še dalje

izvajati pritisk. Bilo je tudi mnenje, da se na vzhodni strani ne bo ničesar spremenilo do sestanka Varšavskega pakta, ki je bil predviden za januar 1983.

Delo je bilo v največji meri omejeno na razprave o amandmajih zahodnih držav na predlog neuvrščenih in nevtralnih držav o sklepnem dokumentu. Zahodni so na široko obrazlagali svoja stališča, Vzhod pa občasno ostro reagiral na same amandmaje in na njihove obrazložitve. Postalo je jasno, da so razprave in polemike postale same sebi cilj, kot dopolnila so bili ostri napadi ZDA na SZ, pri čemer so uporabili Afganistan, Poljsko, vprašanje izseljevanja Židov, disidente (predvsem Saharova). O samem predlogu neuvrščenih in nevtralnih držav se sploh ni razpravljalo. Delo je potekalo na plenarnih (formalnih in neformalnih) sejah in v redakcijskih skupinah. Bili so celo neformalni sestanki, čeprav niso imeli prave vsebine.

Ker je pomembno za končni sporazum na konferenci, naj omenim vsebino zahodnih amandmajev. Bilo jih je najprej 14 in končno so dodali še enega. Med njimi so taki, za katere predlagatelji od samega začetka niso verjeli, da jih bo vzhodni blok v taki obliki sprejel: predlog o t. i. monitorskih skupinah za nadzor nad uresničevanjem sklepnega dokumenta, dalje o sindikatih, izgonu novinarjev, informiranju novinarjev pri posameznikih, o verskih organizacijah, o stiku državljanov z diplomatskimi predstavniki, o pogojih za sestanke strokovnjakov za človekove pravice. Bili so še različni predlogi, med drugim na tekst o območju uporabe ukrepov zaupanja v mandatu o sklicu konference za evropsko razorožitev. Bilo je nekaj amandmajev tudi z druge strani.

Za celotno fazo velja, da je razprava potekala predvsem med dvema blokoma, ki sta imela največji vpliv na potek konference, vplivala pa sta tudi na nekatere neuvrščene in nevtralne države. Razprave in obnašanja predstavnikov pa so izpričali tudi razlike v stališčih in interesih zahodnoevropskih držav in ZDA. Slednje so skušale na sestankih nadaljevati s pritiskom na ZSSR in socialistične države in niso kazale interesa za uspeh konference. Bile pa so po formalni plati bolj pazljive zaradi interesa zahodnoevropskih držav, saj bi se sicer od njih preveč oddaljile. Posebno nordijske države so poudarjale svoj interes za detant. Države, v katerih naj bi postavili nove ameriške rakete, so hotele nadaljevanje razgovorov, da bi pomirile domačo javnost, vznemirjeno zaradi te nevarnosti. Na koncu faze so se zahodnoevropske države obnašale vse bolj pasivno in je ZDA podpirala le Velika Britanija in deloma Nizozemska. Države Varšavske zveze so po pravilu nastopale disciplinirano in enotno.

Neuvrščene in nevtralne države so dosegle soglasnost na sestankih ministrov v Stockholmu (29. in 30. avgusta 1982) in Helsinkih (11. in 12. oktobra). V fazi pred to pa je le prišlo do različnosti v poudarkih; vzrok zanje so značilne razlike med njimi – večinoma politične in ideološke (del Zahoda) in še specifični odnosi posameznih držav. Ne glede na to, da solidarnost skupine nikoli ni bila v nevarnosti, so se kmalu spet znašle in

dogovarjale na prejšnjih, skupno dogovorjenih temeljih. Med neuvrščeni-
nimi je bil Ciper dosledno neuvrščen, Malta pa si je prizadevala zadovo-
ljiti svoje posebne interese (zagotovilo nevtralnosti, sklic sestanka stro-
kovnjakov za vprašanja varnosti in sodelovanja na Sredozemlju).

Naša delegacija je ob podpori Švice dala pobudo nevtralnih in neuvr-
ščenih držav, naj se ne zavlačuje s konferenco, in naj se ta konča v
naslednji fazi (do konca marca 1983) s sprejemanjem realno najboljšega
možnega sklepnega dokumenta, temelječega na predlogu neuvrščenih in
nevtralnih držav.

Po oceni neuvrščenih in nevtralnih držav je prejšnja faza konference
izpolnila svojo funkcijo, torej funkcijo prehodne, pripravljalne etape.
Kljub več ali manj doseženem soglasju z gornjim predlogom neuvrščenih
in nevtralnih držav se je tudi ta faza končala z nevarnostjo enakega
rezultata konference, kot je bilo to pred letom in pol, čeprav so ustvarjene
možnosti za sklepna pogajanja. Stanje v mednarodnih odnosih in proti-
slovja med velesilama in njunimi bloki še ne zagotavljajo nikakršnega
optimizma. Še vedno je ostala dilema: krajši sklepni dokument ali več ali
manj nespremenjen tekst, ki so ga predložile neuvrščene in nevtralne
države.

Kakšno je bilo razpoloženje udeleženk na sedanji, zaključni fazi
madriidske konference?

Kljub vsem težavam je moč ugotoviti, da je bilo v prejšnjih pogajanjih
doseženo soglasje glede nekaterih odprtih, čeprav manj spornih vprašanj:
stališča so se približala ali se vsaj ve, kje se lahko realno pričakuje, da bo
prišlo do soglasja in kaj bo treba iz sklepnega dokumenta izločiti. Neuvr-
ščene in nevtralne države so imele še dodatni sestanek, revidirale so svoj
prejšnji predlog sklepnega dokumenta, čeprav je doživel le manjše spre-
membe in dopolnitve. Če si glavni nasprotniki resnično želijo sporazuma,
ga je moč na podlagi teksta neuvrščenih in nevtralnih držav takoj doseči.
Med ZDA in zahodnoevropskimi državami so bile vidne razlike glede cilja
konference oziroma tega, kako konferenco skleniti. V sedanji fazi konfe-
rence so bile ZDA bolj zadržane. Prišlo je do ostrejšje konfrontacije z
ZSSR zaradi romunskega zakona o izseljevanju, kar je predstavnik ZDA
izrabil za to, da je ZSSR ponovno obtožil za tlačenje svobode. Drugi
(razen V. Britanije) so svojo kritiko omejili na Romunijo.

Neuvrščene in nevtralne države so se držale temeljne smeri, za katero
so se dogovorile na sestanku 27. in 28. januarja t. l. v Bernu. Že po prvih
sejah so prevzele vlogo aktivnega posredovalca in vlogo koordinatorja v
pogajanjih. Posebej so poskušale doseči soglasje pri vprašanjih, ki so v
prejšnjih fazah ostala odprta. Potem so izdelale revidirani kompromisni
predlog sklepnega dokumenta in ga ponudile kot izhodišče za končni
sprejem.

Razlike med zahodnoevropskimi državami in ZDA so okrepile tudi
kritičnost nevtralnih dežel do ZDA, posebno Avstrije in Švedske, deloma
pa tudi do nekaterih pretiranih zahtev posameznih zahodnoevropskih

držav. Neuvrščene in nevtralne države so ocenjevale, da bodo zahodnoevropske države in Kanada vplivale na ZDA, naj sprejme aktivno in konstruktivno delo na konferenci. Začetek in nadaljnji potek pogajanj pa je ves čas – kljub vsem prizadevanjem – spremljala dilema (predvsem zaradi stališč ZDA), da če do sporazuma glede teksta (sicer nekoliko revidiranega) neuvrščenih in nevtralnih držav ne bi prišlo, se bo konferenca končala s sprejemom krajšega sklepnega dokumenta, ki se v bistvu ne bo veliko razlikoval od beograjskega dokumenta.

ZSSR še vedno poudarja pomembnost madridskega sestanka v tem smislu, kot ga je označila konferenca zunanjih ministrov Varšavskega pakta lanskega oktobra, namreč, »da v sedanjih razmerah prispeva k boljšem političnem razpoloženju v Evropi«. Pri tem ZSSR in dežele Varšavskega pakta poudarjajo sklic razorožitvene konference kot svoj glavni cilj, vprašanja človekovih pravic pa naj bi v končnem tekstu precej zbledela. Zahodne države obtožujejo ZSSR, da želi s lepimi besedami in s sklepi o razorožitveni konferenci prekriti nezaupanje, povzročeno v svetu zaradi vdora v Afganistan, vojaške diktature v Poljski, odnosa do Židov, ki želijo emigrirati, disidentov. Tem so se v zadnjih dneh pridružile še obtožbe o podmornicah v skandinavskih lukah. ZDA hočejo na ta način minirati sklep o sestanku v Stockholmu, ki naj bi razpravljal o »ukrepih, ki naj bi zbudili zaupanje« med evrpskimi državami. Obtožujejo Moskvo, da želi z uspehom v Madridu razvijati pritisk na pogajanja v Ženevi (Moskva–Washington). Zahtevajo konkretne ukrepe, ki bi pomenili spoštovanje helsinških sklepov. Predvsem naj to velja za področje človekovih pravic.

Vse boj je jasno, da so stališča ZDA v Madridu povezana s stanjem pogajanj v Ženevi. ZDA želijo doseči redukcijo raket, ki so jih Sovjeti postavili po l. 1975. To so tudi razlogi za zavlačevanje konference, kjer so ZDA imele doslej pomoč Velike Britanije in Nizozemske. Druge zahodnoevropske države in Kanada pa občutijo tudi notranjepolitične pritiske, posebno pritiske mirovnih gibanj proti dodatnemu oboroževanju in nevarni oborožitveni tekmi. Želijo, da bi vsekakor prišlo do razorožitvene konference že 15. novembra in so sprejemljive tudi za manjša popuščanja pri formulacijah sklepov, ki jih sprejemajo države vzhodnega bloka. Doslej so se za tako politiko zavzemali posebno v ZRN, kjer so izjavili, da besedilo neuvrščenih in nevtralnih držav brezpogojno podpirajo. Tudi po mnenju zahodnih dežel je predlog sklepov, ki so ga dale neuvrščene in nevtralne države, izboljšal nekatere skupne formulacije v Helsinkih. Res pa je tudi, da so predstavniki neuvrščenih in nevtralnih držav v svojih ponovnih redakcijah teksta upoštevali predloge zahodnih in vzhodnih blokovskih držav in obeh velesil še posebej.

Sedaj na konferenci prevladuje občutek, da veliko ni mogoče spremeniti, da je trenutek odločitve blizu. Neuvrščene in nevtralne države so mnenja, da je v predloženem dokumentu upoštevanih 80 do 90% zahodnih želja, in da je resnično »uravnotežen«. Vzhodni predstavniki so kljub vsem svojim kritičnim pripombam sprejeli predlog kot temelj za sklep

konference. Na koncu so ZDA izvajale še pritiske na področju človekovih pravic, posebno glede združevanja družin – to verjetno s posebnim ozirom na ZRN, ki je tu še posebej zainteresirana, vendar pa je bila glede na svoj interes za razorožitveno konferenco od ameriških stališč precej oddaljena. Gre pa tudi za družine židovskih emigrantov.

Vsi analitiki dosedanjega poteka konferenca pa opozarjajo na dejstvo, da je bila madridska konferenca dolgo časa edino mesto, kjer sta obe velesili še razpravljali med seboj, ko so bili vsi drugi pogajalski kanali zablokirani. Ameriški predstavnik Kampelman je izjavil, da je imel več kot 300 ur privatnih razgovorov s sovjetskimi predstavniki (najprej Iljičev, potem Kovaljov – Andropov ml.). O celotnem predlogu dokumenta nevrščenih in nevtralnih držav bomo govorili posebej. Predlog nosi datum 15. marec 1983. Izboljšave, o katerih so tekle dolge debate v plenumih, na delovnih in neformalnih sestankih in v kavarnah, prinašajo predvsem naslednje spremembe helsinških sklepov:

1. evropska konferenca se bo po Beogradu in Madridu sestala še na tretjem nadaljevanju, novembra 1986 na Dunaju (predloga obeh blokov za Bukarešto in Bruxelles se sama izločujeta);

2. maja 1985 se bodo sestali na konferenci v Ottawi strokovnjaki za vprašanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Evropi; s tem je sprejet poseben forum, na katerem bo moč razpravljati o temeljnih vprašanjih, ki so bila predmet najostrejših razprtij med obema blokoma;

3. udeleženske so podkrepile pravico človeka (individualno ali v skupnostih) izpovedovati in neposredno uresničevati potrebe po religijah;

4. obljubile so, da morajo ambasade in druge misije biti odprte za obiskovalce;

5. potrjujejo upravičenost namena zagotoviti delavcem pravico ustanovljati sindikalne organizacije in se vanj včlanjevati;

6. sklenile so, da se bo 15. novembra letos začela v Stockholmu razorožitvena konferenca za Evropo (KRE).

Največjega nasprotovanja Zahoda oziroma predvsem ZDA je bila deležna razorožitvena konferenca, čeprav so v njej vsi videli koristno institucijo. Sovjeti so bili zainteresirani za to, da poteka v času, ko se bo odločalo o postavitvi raket srednje dosegljivosti v Zahodni Evropi. Zahodni predstavniki so zainteresirani za to, da tak sestanek omogoči razgovore in pogajanja prav v času največje napetosti (to je postavljanja zahodnih raket). Zanje je posebno pomembno, da je SZ pristala na celotno evropsko ozemlje kot na področje uveljavljanja ukrepov zaupanja, kjer bo napovedala manevre in kjer je predvidela opazovanje.

Vse bolj pa se končna rešitev povezuje z odgovorom iz Washingtona; menijo, da bo izid odvisen od vplivnih vojaško-strateških odločitev ameriških jastrebov.

Nihče od udeležencev ne pričakuje od madridskega sestanka posebno spektakularnih sprememb in ne rešitve perečih problemov, ki tarejo medsebojne odnose med evropskimi državami in med obema velesilama

še posebej. Velja pa dejstvo, da je bil madridski sestanek dolgo časa edini, ves čas pa izredno važen forum za pogajanje, v katerem se je vendarle obširno razpravljalo o vprašanih razorožitve, varnosti in sodelovanja. S širšim instrumentarijem je moč posegati na področja kriznih spopadov, razširjena je tudi možnost dialoga in sodelovanja na vseh področjih. Sklepni dokument v Helsinkih je prinesel olajšave v odnosih med državami udeleženkami v korist ljudi, daje okvirne možnosti za nadaljnji razvoj in liberalizacijo v nekaterih državah udeleženkah. Sestanek v Madridu je bil pomembno nadaljevanje in dopolnjevanje sklepnega dokumenta iz Helsinkov.

Kot sem že omenil, je bil kompromisni predlog neuvrščenih in nevtralnih držav od 15. marca 1983 dopolnjen s sugestijami predvsem zahodnih držav.

Sestanek v Madridu je bil nedvomno za mnoge že primer brezplodnega dogovarjanja diplomatov, neodgovornega zavlačevanja pogajanj. Bili so dnevi, ko se v plenemih, pa tudi v neformalnih plenemih in na delovnih skupinah nihče ni oglasil k besedi. Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da je konferenca svojevrsten, zelo občutljiv barometer stanja v Evropi in v svetu. Bilo bi popolnoma napačno, če bi barometer obtoževali za slabo vreme. Kot sem že navedel, so bili zategadelj številni zadovoljni, da se je sploh še moč pogovarjati, saj so tokrat bili zaostreni odnosi v svetu prav na vseh področjih, celo na gospodarskem in tehnološkem (kar se prej ni dogajalo). Spomnimo se samo na Reaganove poskuse gospodarskih sankcij in pritiska na Evropo zaradi sovjetskega plina. Kljub vsem poskusom pritiskov in zaostrovanja pa je tudi madridski sestanek le pokazal, da nobeden od velikih noče prevzeti krivde za polom pogovorov, in da tudi nočeta pretrgati stikov, kar bi lahko pripeljalo v katastrofo.

Predlog neuvrščenih in nevtralnih držav (Avstrije, Cipra, Finske, Lichtensteina, San Marina, Švedske, Švice in Jugoslavije).

Osnutek sklepnega dokumenta madridskega sestanka 1980 predstavnikov držav udeleženk konference o varnosti in sodelovanju v Evropi, ki je bil pripravljen na temelju določil sklepnega dokumenta o kontinuiteti konference.

Na začetku v štirinajstih točkah ponovno poudarjajo pomen procesa popuščanja in sodelovanja v Evropi in nujnost, da vsaka država uresničuje vsa načela sklepnega dokumenta. Izrazili so obžalovanje, da se je po beograjskem sestanku mednarodni položaj poslabšal (1977). V prihodnjem razvoju KEVS je potrebno uravnoteženo napredovanje v odnosu do vseh delov sklepnega dokumenta. 8.: »Pri izmenjavi mnenj so prišla do izraza različna, včasih tudi kontradiktorna mnenja držav udeleženk o doseženi stopnji uporabe sklepnega dokumenta. Čeprav je ugotovljen napredek, je bila izražena tudi zaskrbljenost zaradi resnih pomanjkljivosti pri uporabi tega dokumenta.« Ugotavlja tudi, da je prišlo do kršitve različnih načel. Izražajo mnenje, da je potrebno v različnih fazah sestanka

ugotoviti, da je za izboljšanje medsebojnih odnosov držav-udeleženk nujno striktno uporabljati in spoštovati ta načela v vseh njihovih aspektih.

»Natančno se je opazovalo uporabo določil sklepnega dokumenta o ukrepih za okrepitev zaupanja, sodelovanja na področju gospodarstva, znanosti, tehnologije in človekovega okolja, kakor tudi o sodelovanju na humanitarnem in drugih področjih. Izraženo je bilo mnenje, da številne možnosti, ki jih daje sklepni dokument, niso dovolj izrabljene. Obravnavalo se je tudi vprašanja varnosti in sodelovanja v Sredozemlju, upoštevalo poročila strokovnjakov in ‚znanstvenega foruma‘ ter rezultate teh sestankov.«

Sledi skupina »vprašanj o varnosti Evrope«, kjer je zapisano:

»Države udeleženke

se ponovno trudijo, da bi postal detant ploden, trajen, vse bolj vitalen in vseobsežen proces, univerzalen po svoji razsežnosti, kot to nalaga obveza v sklepnem dokumentu;

iščejo se rešitve za nerešene probleme po mirni poti;

dosledno se uporablja vsa določila sklepnega dokumenta, predvsem pa to, da je treba striktno in brezpogojno spoštovati in uporabljati vseh deset načel, vsebovanih v Deklaraciji o načelih, po katerih se ravnaajo države, udeleženke v medsebojnih odnosih, ne glede na svoje politične, ekonomske ali družbene sisteme, kot tudi velikost, geografski položaj ali stopnjo gospodarskega razvoja; pri tem vključujejo tudi obveznost, da se bodo v medsebojnih odnosih z drugimi državami ravnale v skladu z duhom teh načel;

razvijajo odnose medsebojnega sodelovanja, prijateljstva in zaupanja, vzdržujejo pa se vsake dejavnosti, ki bi mogla škodovati tem odnosom, kar bi bilo v nasprotju s sklepnim dokumentom;

spodbujajo resnično pozitivna prizadevanja za uresničevanje sklepnega dokumenta;

dejansko se trudijo za zaustavitev vse večjega kopičenja orožja in za okrepitev zaupanja in varnosti ter razorožitve.«

V devetnajstih točkah so navedena načela. V teh načelih poudarjajo potrebo po večji učinkovitosti načel in zato naj ta odsevajo v zakonodaji – na način, ki ustreza praksi in proceduram, specifičnim za vsako državo. Gre za deset načel v sklepnem dokumentu.

Poudarjajo tudi načelo neuporabe grožnje s silo ali njene dejanske uporabe. Za boj proti terorizmu pomembno besedilo se glasi:

»Države udeleženke obsojajo terorizem, vključno s tem tudi terorizem v mednarodnih odnosih, ki ogroža ali odvzema nedolžna človeška življenja ali na drugačen način grozi človeškim pravicam in temeljnim svoboščinam; poudarjajo potrebo po tem, da se sprejme odločne ukrepe proti terorizmu. Izrazile so pripravljenost za uporabo učinkovitih ukrepov za preprečevanje in onemogočanje terorističnih aktov na nacionalni ravni ter s pomočjo mednarodnega sodelovanja; pri tem bodo uveljavljale ustrezne bilateralne in multilateralne dogovore. V skladu s temi bodo

urejale in okrepile medsebojno sodelovanje v boju proti takšnim dejanjem. Sporazumne so, da bodo ravnale v skladu z Listino Združenih narodov, z Deklaracijo Združenih narodov o načelih mednarodnega prava, ki zadevajo prijateljske odnose in sodelovanje med državami, kot tudi s sklepnim dokumentom iz Helsinkov.

5. V kontekstu boja proti terorističnim aktom bodo uveljavile vse potrebne ukrepe, da bi na svojem ozemlju preprečile pripravo, organiziranje ali izvajanje terorističnih aktivnosti, pri čemer vključujejo tudi take, ki so namenjene drugim državam udeleženkam ter njihovim državljanom. To velja prav tako za prepovedi ilegalnih aktivnosti oseb, skupin in organizacij na njihovih ozemljih, ki teroristična dejanja spodbujajo, jih organizirajo ali sodelujejo pri njih.

6. Države udeleženke zagotavljajo, da se bodo vzdržale dejanja neposredne ali posredne pomoči terorističnim aktivnostim, subverzivnim ali drugim aktivnostim, katerih cilj je nasilna odstranitev režima druge države udeleženke. V skladu s tem se bodo, inter alia, vzdrževale financiranja, spodbujanja ali toleriranja takšnih aktivnosti.

7. Pripravljene so s kar največjimi prizadevanji zagotoviti nujno varnost vsem uradnim predstavnikom in osebam, ki na njihovih ozemljih delujejo v zvezi z vzpostavljanjem diplomatskih, konzularnih ali drugih uradnih odnosov.«

Enajst naslednjih točk vsebuje različna določila o človekovih pravicah. Med njimi so določila, ki so bila do zadnjega časa predmet ostrih polemik med obema blokoma. Med univerzalnimi človekovimi pravicami je posebna podtočka o »zagotovitvi svobodne odločitve posameznika, da sam ali v skupnosti z drugimi izpoveduje vero ali prepričanje, delujoč v skladu s svojo vestjo. – V tem kontekstu se bodo (države udeleženke) – kadarkoli bo potrebno – posvetovala z verskimi skupnostmi, institucijami in organizacijami, ki delujejo v ustavnih okvirih v njihovih državah. Z naklonjenostjo bodo pretresle prošnje verskih skupnosti, katerih pripadniki izpovedujejo ali so pripravljeni izpovedovati svojo vero v ustavnih okvirih svojih držav, da se jim dá status, ki je v njihovih državah predviden za verske skupnosti, institucije in organizacije.«

Sledi za nas posebno pomembna točka:

»Prav tako poudarjajo pomen stalnega napredka s tem, da se zagotovi spoštovanje in resnično uveljavljanje pravic pripadnikov narodnostnih manjšin, pa tudi zaščito njihovih legitimnih interesov, kot je to predvideno v sklepnem dokumentu.«

Med načeli so formulacije o enakopravnosti moških in žensk in učinkoviti dejavnosti v političnem, gospodarskem, družbenem in kulturnem življenju.

Naslednja, 13. točka, je bila predmet ostrih razprav do zadnjega časa:

»13. Državne udeleženke bodo zagotovile pravico delavcev, da svobodno ustanavljajo sindikate in da se včlanjujejo v sindikate, pravico sindikatov za svobodno delovanje, pa tudi druge pravice v skladu z odgovarja-

jočimi mednarodnimi instrumenti. Ugotovile so, da se bodo te pravice uresničevale skladno z zakonodajo posamezne države in skladno z obveznostmi te države na temelju mednarodnega prava. Po potrebi bodo spodbujale vzpostavljanje neposrednih stikov in zvez med sindikati in njihovimi predstavniki.«

Dalje govorijo o posebnem pomenu Splošne deklaracije o človekovih pravicah in o drugih relevantnih mednarodnih instrumentih, ki izhajajo iz njihovih skupnih in posameznih prizadevanj za spodbujanje in razvoj splošnega spoštovanja človeka in temeljnih svoboščin. Izjavljajo podporo uporabi bilateralnih sestankov za okroglo mizo, ki naj bi jih med delegacijami držav udeleženk organizirali na prostovoljni podlagi in na njih v skladu z duhom sklepnega dokumenta pretresali vprašanja o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah. Sklenile so, da bodo sklicale sestanek izvedencev držav udeleženk, na katerem bodo ti razpravljali o vprašanjih spoštovanja pravic in temeljnih svoboščin človeka v njihovih državah iz vseh vidikov, kot je to predvideno v sklepnem dokumentu. Na povabilo kanadske vlade bo strokovni sestanek 7. maja 1985 v Ottawi. Sklepe in priporočila bodo predložili vsem državam udeleženkam. Pripravljalni sestanek v Ottawi se bo začel 23. aprila 1985.

Na temelju priporočil sestanka v Montreuxu bo grška vlada sklicala strokovni sestanek, ki se bo začel 21. marca 1984 in obravnaval splošno sprejemljivo metodo za miroljubno urejanje sporov ter tako izpopolnil sedanje metode.

Udeleženke vzamejo na znanje deklaracijo vlade Republike Malte o nevtralnosti in privrženosti politiki neuvrščenosti in pozivajo vse države, naj to deklaracijo spoštujejo.

Med določili, ki so najpomembnejša, o katerih so veliko diskutirali, je 8. točka poglavja »Konferenca o ukrepih za krepitev zaupanja in varnosti ter o razorožitvi v Evropi«. Pri tem se sklicujejo na sklepní dokument. »Cilj konference je, da se kot bistveni in integralni del multilateralnega procesa, začetega na konferenci o varnosti in sodelovanju v Evropi, s sodelovanjem vseh držav – podpisnic sklepnega dokumenta, po fazah sprejme ukrepe za učinkovito in konkretno akcijo, s katero naj bi dosegli napredek pri krepitvi zaupanja in varnosti, pa tudi pri uresničevanju razorožitve, da bi s tem uveljavili in izrazili obvezanost držav, da ne grozijo s silo in ne uporabljajo sile v medsebojnih odnosih.«

Predviden je tudi proces, katerega prva faza bodo pogajanja in sprejetje komplementarnih ukrepov za krepitev zaupanja in varnosti in tako zmanjšana nevarnost za vojaške spopade v Evropi. Ta prva faza konference se bo začela 15. novembra letos v Stockholmu. »Na temelju enakih pravic, ravnotežja in reciprocitete, enakega spoštovanja varnosti vseh držav – udeleženk KEVS, kot tudi njihovih obveznosti glede ukrepov za povečanje zaupanja, varnosti in razorožitve v Evropi, bodo ti ukrepi zajeli celotno Evropo, pa tudi sosednje morsko področje (mišljeno je tudi področje oceana, ki obkroža Evropo) ter zračni prostor. Ukrepi bodo

vojaškega pomena ter politično obvezni, predvidevajo načine verifikacije, ki ustrezajo njihovi vsebini. Kar se tiče sosednjega morskega področja in zračnega prostora, se bo ukrepe uporabljalo za vojaške aktivnosti vseh držav udeleženk, ki se razvijajo na tem področju in prostoru, vse dokler te aktivnosti vplivajo na nevarnost v Evropi ali so del takih aktivnosti, ki potekajo na evropskih tleh in za katere se bodo države udeleženke sporazumele, da o njih poročajo. Posebne specifikacije bodo določene na konferenci v zvezi s pogajanjem o ukrepih za krepitev zaupanja in varnosti. Na sestanku držav udeleženk KEVS na Dunaju 4. novembra 1986 bodo ocenili napredek, dosežen v fazi konference o ukrepih za krepitev zaupanja. Pripravljalni sestanek, katerega naloga bo določiti dnevni red in druga organizacijska vprašanja prve faze konference, bo v Helsinkih, z začetkom 11. oktobra 1983 in bo trajal največ tri tedne.

Naslednje poglavje obravnava »Sodelovanje na področju gospodarstva, znanosti, tehnologije in človekovega okolja.« V 17 točkah se zavzemajo za realizacijo priporočil iz sklepnega dokumenta in jih še bolj razširjajo in konkretizirajo. Posebej se zavzemajo za priporočila EKE (ekonomske komisije Združenih narodov za Evropo). Razširjeno je tudi priporočilo za ohranitev človekovega okolja. Priporočilo EKE je pomembno, saj je nastajalo v času nevarnosti izbruha ekonomske vojne v Evropi in svetu ter v času pozivanja predsednika ZDA Reagana k gospodarskemu bojkotu in gospodarskim sankcijam. Priporočila so izdelale neuvrščene in nevtralne države v skladu s priporočili sklepnega dokumenta helsinške listine in ekonomske komisije za Evropo.

Poglavje »Sodelovanje na področju gospodarstva, znanosti, tehnologije in človekovega okolja« je posebej pomembno v sedanjih razmerah, ki so – zlasti glede na napetost v Evropi – grozile z vse bolj odprtimi spopadi na gospodarskem in tehnološkem področju. Številni skeptiki so poleg vrnitve na nekdanjo hladno vojno prerokovali še gospodarsko vojno med obema blokoma. Nedvomno bi bila v Evropi lahko najbolj zaostrena in neposredna. Sedanji tekst je mnogo bolj konkreten, kot je bil v helsinški listini, čeprav je predložen na njenih temeljih ter le konkretizira njene bistvene zamisli o gospodarskem, znanstvenem, tehnološkem sodelovanju ter sodelovanju na področju človekovega okolja.

Pri tem se posebno zavzemajo za popolno uresničenje drugega poglavja sklepnega dokumenta, vse v želji, da bi zmanjšale ali postopoma odstranile različne ovire v razvoju trgovinske menjave. V skladu s tem in dejavnostjo ekonomske komisije za Evropo (EKE) priporočajo ugotavljanje različnih ovir, da bi lahko našli načine njihovega zmanjšanja in postopnega odklanjanja. Države podpisnice bodo podpirale in spodbujale različne oblike poslovnih stikov, strokovne simpozije, vzgojo strokovnih kadrov itd. ... Izboljšale bodo pogoje za tuje firme na svojih ozemljih ter njihove telekomunikacije, olajšale vize za osebje in za registracijo predstavništva. Natančneje je opredeljena možnost za potrebne gospodarske informacije, objavljanje statističnih podatkov, predvsem možnosti za

boljše analize tržišč in poznavanje proizvodov. Kompenzacijski posli bi sicer lahko odigrali koristno vlogo, lahko pa bi pri takih poslih nastali problemi. Pri tem omenja predlog študije EKE o tem vprašanju. Pogoj za razvoj in diverzifikacijo gospodarskih odnosov, temelječih na vzajemnih interesih, je predvsem razširitev industrijskega sodelovanja in širša uporaba moderne tehnologije. Predvsem bi mogli koristiti dolgoročni dvostranski sporazumi o gospodarskem, industrijskem in tehničnem sodelovanju. S tem namenom bodo podpisnice tudi razvijale in izboljševale možnosti za aktivno dejavnost in izmenjavo gospodarskih in trgovinskih informacij med pristojnimi organizacijami, podjetji in firmami, pri čemer bodo vključevali tudi majhna in srednja podjetja. Mogoče bi bilo (če bi bili partnerji zainteresirani), predvideti tudi nove oblike industrijskega sodelovanja in sicer z vključevanjem sodelovanja z organizacijami, institucijami in firmami iz tretjih držav. EKE priporočajo, da takim dejavnostim na področju industrijskega sodelovanja namenja posebno pozornost in skuša najti načine za njihovo spodbujanje. Pri vsem tem bodo podpisnice poskrbele za mala in srednja podjetja in predlagajo, naj EKE pripravi posebne študije o tem vprašanju.

Posebna dejavnost je predvidena v zvezi s sodelovanjem na področju energetike, in to na dvostranskih in večstranskih temeljih. Izražajo priznanje za dosedanja prizadevanja EKE, podpirajo stalno sodelovanje višjih vladnih svetovalcev držav članic EKE za energijo. Podpirajo delo vladnih funkcionarjev za politiko standardizacije EKE, medsebojno pa bodo spodbujale sprejem sistema homologije. Za arbitraže priporočajo uporabo določil konvencije ZN o priznavanju in uresničevanju tujih arbitražnih odločitev iz leta 1958 in širšo uporabo pravil arbitraže, kot jih je oblikovala komisija ZN za mednarodno trgovinsko pravo. Stranke bi imele pravico izbire arbitra in kraja arbitraže, možna pa je tudi izbira arbitra in kraja v tretjih deželah.

Poudarjen je izreden pomen znanstvenega in tehničnega napredka v gospodarskem in družbenem razvoju vseh dežel, posebno tistih, ki se gospodarsko razvijajo. Pri tem se sklicujejo na sklepni dokument, na primer mednarodnih programov in projektov sodelovanja, pri čemer istočasno uporabljajo različne oblike neposrednih in individualnih stikov med znanstveniki in strokovnjaki, prav tako pa tudi stike in vezi med zainteresiranimi organizacijami, znanstvenimi in tehničnimi institucijami in podjetji. Ob tem vprašanju prav tako priporočajo EKE, da področju znanosti in tehnologije nameni ustrezno skrb ter uporabi primerne poti in načine izdelave študij in praktičnih projektov za razvoj sodelovanja med državami članicami. Predlog poudarja tudi poročilo »Znanstvenega foruma« ter se zavzema za spodbujanje razvoja znanstvenega sodelovanja na področju kmetijstva, in sicer z dvostranskim, večstranskim in subregionalnim sodelovanjem pri vzgajanju živine, gojitvi rastlin in ohranjanju vodnega gospodarstva. Predvidevajo sodelovanje med znanstvenimi centri in raziskovalnimi ustanovami ter potrebno izmenjavo informacij. Ob-

sežen tekst podpira delo EKE v zvezi z ohranjanjem življenjskega okolja in sklepe sestanka na visoki ravni novembra 1979.

Za Jugoslavijo je pomembna ugotovitev (pri čemer se sklicujejo na sklepni dokument), da je sedanje stanje v svetovnem gospodarstvu prizadelo položaj delavca – migranta. Izražajo željo, da bi države sprejema in države, iz katerih delavci izvirajo, v duhu medsebojnih interesov in sodelovanja okrepile stike, kar naj bi pripomoglo k izboljšanju splošnega položaja delavcev-migrantov in njihovih družin. Pri tem naj, v smislu zaščite človeka, »vključujejo njihove gospodarske, socialne in kulturne pravice in še posebej upoštevajo vprašanja, pomembna za druge generacije migrantov. Tam, kjer je to utemeljeno, bodo skušale zagotoviti ali pospešiti primeren pouk jezika in kulture držav, iz katerih delavci izvirajo«. Za boljšo reintegracijo povratnikov naj se zagotovi tudi izplačilo pokojnin, pridobljenih ali predvidenih v sistemu socialnega zavarovanja, ki so jih uživali delavci v državi sprejema. Pri tem naj uporabljajo primerne zakonske ukepe ali sporazume na recipročnih temeljih.

Udeleženke se izrekajo za enakopravno in okrepljeno sodelovanje z državami v razvoju, izražajo pripravljenost za skupna prizadevanja v korist vzpostavitve novega mednarodnega gospodarskega reda in za izvajanje strategije ZN za tretje desetletje razvoja v tem smislu, kot je bila sprejeta. V času gospodarskih pritiskov in trenj je spodbudno slišati sledeče: »Upoštevajoč pripravljenost, izraženo v določilih sklepnega dokumenta, države udeleženike ponovno potrjujejo svojo pripravljenost, da bodo pospeševale stabilne in enakopravne mednarodne gospodarske odnose v skupnem interesu vseh držav, ter da bodo v tem duhu sodelovale enakopravno pri pospeševanju in krepitvi gospodarskega sodelovanja z državami v razvoju, posebno z najmanj razvitimi med njimi.«

Posebno poglavje je namenjeno vprašanju varnosti in sodelovanja v Sredozemlju, pri čemer izhajajo iz ugotovitve, da je varnost Evrope tesno povezana z varnostjo Sredozemlja v celoti. Zato so pripravljene, da med drugim »naredijo konstruktivne korake za zmanjšanje napetosti in krepitev varnosti, stabilnosti in miru na področju Sredozemlja, in sicer zato, da bi s tem okrepili prizadevanja za pravične, zanesljive in trajne rešitve sedanjih osrednjih vprašanj po mirni poti, prav tako pa tudi, da bi se – skladno s sklepnim dokumentom – vzdržale uporabe sile na tem področju, kar naj bi pripomoglo h krepitvi zaupanja in varnosti in s tem, da bi na tem področju zavladal mir«. Proučile bodo ad hoc sestanke sredozemskih držav, katerih namen bi bil krepitev varnosti in sodelovanja v Sredozemlju. Na temelju izvajanja poročila iz Valette bodo preučile možnosti za razvoj nove prometne infrastrukture in prometnih povezav med zainteresiranimi. Sprejemajo na znanje priporočila za uresničevanje rezultatov sestanka strokovnjakov v Valetti o gospodarskem, znanstvenem in kulturnem sodelovanju. Gre še za seminar v Benetkah, ki naj bi bil organiziran v okviru rezultatov sestanka strokovnjakov v Valetti in odprt 16. oktobra 1986. Povabljeni bodo predstavniki mednarodnih organizacij (UNESCO,

EKE, UNEP, WHO in ITU) ter mediteranskih držav, ki na madridskem sestanku niso sodelovale.

Skoraj tretjino predloga neuvrščenih in nevtralnih držav obsegajo vprašanja »sodelovanja na humanitarnih in drugih področjih«, ki se delijo na vprašanja »stikov med ljudmi«, »informacije«, »sodelovanje in izmenjavo na kulturnem področju« ter »sodelovanje in izmenjavo na področju izobraževanja«. To je bilo eno pglavitnih bojišč za napadanje zahodnih udeleženk in nasprotovanja ter zavlačevanja vzhodnoevropskih držav.

Kar zadeva humanitarna vprašanja, so bili od začetka do konca madridskega maratonskega sestanka najhujši besedni boji in obtoževanja predvsem v zvezi z vprašanji »stikov med ljudmi« in »informacij«. To velja predvsem za stike in redne sestanke na temelju družinskih vezi, združevanja družin in sklepanja porok med državljani različnih držav. Sedanji predlog predvideva za takšne primere: »države udeleženke bodo blagohotno proučile prošnje« v zvezi s takimi vprašanji, v »nujnih primerih« jih bodo urejale »kar je le možno hitro«, »za združitev družin in sklenitev zakonske zveze med državljani različnih držav praviloma v roku šest mesecev, za druge družinske sestanke pa postopoma v vse krajših rokih«. Obvezujejo se, da vlaganje takih prošenj ne bo okrnilo pravice ali obveznosti vlagalcev prošenj ali njihovih članov (med drugim pri zaposlitvi, pri urejanju stanovanjskih vprašanj, domicilu, vzdrževanju družin in glede drugih socialnih, gospodarskih ali izobraževalnih pogojev itd.). Za celotno področje je predvideno, da se bo zaradi kontinuitete sestali strokovnjaki za stike med ljudmi.

Na koncu predloga je poglavje o »kontinuiteti konference«, v katerem se sklicujejo na sklepni dokument, in sicer v tem smislu, naj se nadaljuje z multilateralnim procesom, ki je začel s KEVS in ki ga bodo udeleženke nadaljevale v rednih presledkih. Tretji tak sestanek bo na Dunaju – z začetkom 4. novembra 1986 (pripravljalni sestanek zanj bo tudi na Dunaju, in sicer 29. septembra 1986). Prav tako je predvideno, da bo leta 1985 v Helsinkih na primeren način zaznamovana 10. obletnica podpisovanja sklepnega dokumenta. Predvideno je tudi, da vlada Španije sprejeti dokument pošlje generalnemu sekretarju OZN, generalnemu direktorju UNESCO, izvršnemu sekretarju ekonomske komisije za Evropo ter tudi vladam sredoziemskih držav, ki niso udeleženke madridskega sestanka. Tekst bo objavljen v vsaki državi-udeleženci madridskega sestanka.

Omenil sem nekatere najpomembnejše točke kompromisnega predloga za osnutek sklepnega sporazuma, ki so ga predložile nevtralne in neuvrščene države. Na ta osnutek so zahodne države dale še svoje dopolnitve. Vzhodne so se z osnutkom strinjale in zagotavljale, da ne sprejmejo več nobenih dopolnil. Kljub temu so zahodne predlagale še »dopolnilne zamisli« v petih točkah. Med njimi je tudi predlog za sklic sestanka strokovnjakov za stike med ljudmi, ki naj bi na svojih sestankih ugotavljali uresničevanje tistih točk sklepnega sporazuma in sklepnega dokumenta, ki se tičejo poglavja humanitarnih vprašanj (sestanek naj bi

bil v Švici 1. 1986). Zahtevajo tudi odstranitev postaj za motenje tujih oddaj. Tem dopolnitvam so se med skupino neuvršenih in nevtralnih držav pridružili tudi Švicarji, ki so predlog osnutka sklepov, ki ga je predložila skupina neuvršenih in nevtralnih držav, smatrali le kot poskus najti »skupni imenovalec« madriidskega sestanka, ne pa dokončni tekst.

Madridski sestanek je bil vsekakor med maratonski mednarodnih konferenc, vendar pa bi sprejem tudi nekoliko revidiranega besedila osnutka sklepnega sporazuma, kot so ga predložile neuvrščene in nevtralne države, pomenil pomemben korak pri razreševanju zapletov in takorekoč edino pozitivno spremembo v celotni seriji mednarodnih zapletov na vseh področjih – od političnega, vojaškega, gospodarskega, znanstveno-tehnološkega, kar se ni zgodilo nikoli prej v celotnem povojnem obdobju, niti ne v časih hladne vojne.

Nekateri analitiki in poznavalci mednarodnih političnih in gospodarskih vprašanj so mnenja, da bo tudi sprejetje kompromisnega sklepa v Madridu odsev nekaterih premikov znotraj zahodnega bloka. Predvsem gre za nekatere pojave gospodarskega oživljenja, ki so sicer zaznavni šele v ZDA in v ZRN. Rešitve niso dolgoročne in ne globalne, vendar v interesu nadnacionalk in v interesu najbolj odločujočih gospodarskih strategov. Prišlo je tudi do sporazuma glede politike razorožitve v zahodnem bloku, saj so bili nekateri nesporazumi (npr. v ZRN) s spremembami na političnem vrhu odstranjeni. Končno pa sporazum lahko – po vmesnih fazah – sproti nadzoruje obnašanje nasprotne stranke in omogoča sprotne intervencije in protiukrepe.

Pripis. Smo sredi junija in na madriidskem sestanku še vedno ni sporazuma. Tudi te dni je bila plenarna seja brez govornika. Udeleženci menijo, da se bo madriidski sestanek končal šele julija. Sovjetski predstavnik izjavlja, da je sprejel predlog neuvršenih in nevtralnih držav, in da ne pristane več na nobene spremembe v besedilu. ZDA in njeni zahodni zavezniki vztrajajo na dopolnitvi določb o človekovih pravicah, kot izhaja iz sestanka izvedencev v Ottawi. Te dni so povzročili seznanjajo Romuni, ki sprejemajo sestanek izvedencev z dopolnitvijo, da naj razpravlja o položaju (glede človekovih pravic) v vseh državah. Tudi nekatere neuvrščene in nevtralne države, npr. Švica, so za take dodatne spremembe. Poraja se mnenje, da bi mogli najti sporazumno rešitev tako, da bi ostalo besedilo predloga neuvršenih in nevtralnih držav nedotaknjeno (da se ohrani stališče o nespremenljivosti teksta) in da se dodatne koncesije izrazijo v posebni izjavi, ki bi jo konferenca sprejela. Verjetno pa je tako, kot mi je rekel eden od najodgovornejših organizatorjev konference: sporazum lahko dosežemo takoj, če ga dva velika resnično želita.

MILAN DIVJAK

Posvetovanje v Ohridu

(o pouku o Združenih narodih, o neuvrščeniosti in mednarodnih odnosih, 4.-5. novembra 1982)

Ko so v generalni skupščini UNESCA, če se ne motimo, leta 1980, sklenili, da bodo pripravili medvladno konferenco o vzgoji za razumevanje med narodi, se je začelo nekaj spreminjati tudi pri nas. Poročati je bilo treba o tem, kaj smo delali pri nas po sprejetju znanega priporočila leta 1974,¹ kako smo uresničevali tako vzgojo v osnovnih, na srednjih ter višjih in visokih šolah. Odgovoriti je bilo treba na vprašalnik, ki je postavljala sitna in neprijetna vprašanja, npr. o tem, kako imamo tako vzgojo uzakonjeno, kako izgledajo učni načrti, kaj imamo v učbenikih, kakšna sredstva uporabljamo, kako imamo pripravljene učitelje itd.

Da bi zbrali podatke o tem, je bil v Dubrovniku sklican znanstveni posvet, ki so se ga udeležili številni pedagogi, predstavniki najvišjih šolskih forumov, praktiki in drugi. O tem posvetu smo že poročali.² Posvet je bil med drugim zanimiv predvsem zato, ker je bil prvi po vojni. Drugod po svetu so se s temi vprašanji ukvarjali takoj po zaključku vojne, da ne govorimo o taki dejavnosti med vojnama. Seveda se moramo vprašati, kaj so počela republiška društva za Združene narode in kaj Zveza društev za Združene narode Jugoslavije. Prav tako nas lahko zanima,

¹ Priporočilo o vzgoji in izobraževanju za mednarodno razumevanje, sodelovanje in mir ter spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. UNESCO, Paris 1974, (18).

² Jugoslovansko posvetovanje o pouku o Združenih narodih in pojavih v svetu v osnovnih in srednjih šolah. Dubrovnik 1980. SODOBNA PEDAGOGIKA, 1980/9-10, str. 417-21.

kaj je počela komisija za sodelovanje z UNESCOM, kje je bila Liga za mir itd.

Opozoriti je treba na to, da vsa ta leta šole in pedagogi niso dobivali od teh in podobnih organizacij dovolj spodbud, in da so največ storili klubi OZN, ki so najbolj razširjeni v Sloveniji, marsikaj je storilo slovensko društvo za Združene narode. Znanji smo se morali sami, saj iz zveznih organizacij ni bilo nobenih spodbud ne pomoči. Na zunaj smo se poskušali pokazati zelo zavzete. Zgodilo se je, da je naš delegat na XIX. zasedanju generalne skupščine UNESCA v Nairobiju navzoče navdušeno prepričeval, kako naj bi na višjih in visokih šolah proučevali vprašanja miru, razvoja, mednarodnega sodelovanja in razumevanja med narodi.³ Pri tem je pozabil, da drugod po svetu deluje nad 100 takih institucij, ki se ukvarjajo s proučevanjem miru, da so drugod živahna mirovna gibanja, pri nas pa se s tem skoraj ne ukvarjamo.⁴ Pri nas je bilo prvo srečanje strokovnjakov za mir leta 1950 in potem šele po 30 letih, tj. 1980. Torej nismo ravno navdušeni za take akcije. Tudi naša jugoslovanska liga za mir ni posebno živahna, saj o njej skoraj nič ne vemo.

Zanimivo je tudi to, da se skromno držimo lastnih sklepov, da kažemo dobre namene, prek tega pa redko pridemo, zlasti če se je treba za kaj potruditi. Tako smo npr., v številnih partijskih resolucijah, ki so bile sprejete na zveznih in republiških kongresih, govorili o podružbljanju naše zunanje politike in naših mednarodnih odnosov in obljubljali, kako bomo skrbno pazili na to, da bodo v učnih programih vseh šol, zlasti na univerzah, vsebine o mednarodnih odnosih. Če pogledamo učne načrte, ki smo jih sprejemali za osnovne in srednje šole, vidimo, na kako skromni stopnji smo ostali. To se vidi tudi po tem, kakšne zakone o šolstvu smo imeli nekoč in kakšne imamo še danes.

³ J. Galtung, International Repertory of Institutions Specializing in Research on Peace and Disarmament. UNESCO, Paris 1967(54).

⁴ Mostovi do razumevanja, DELO, 14. nov. 1976.

Kako daleč smo od naših resolucij in od mednarodnih priporočil pri oblikovanju širše razgledanosti naše mlade generacije, se je pokazalo na posvetu v Ohridu, kjer so razpravljali o tem, kako izvajamo na visokih šolah pouk o Združenih narodih, o neuvrščenosti in o mednarodnih pojavih in odnosih. Že sama udeležba je pokazala, kako malo zanimanja za ta vprašanja je med visokoškolskimi učitelji. Pri nas imamo, če se ne motim, 19 univerz in v okviru teh nekaj sto višjih in visokih šol ter fakultet, da ne govorimo o množici družboslovnih inštitutov. Toda posveta se je udeležila le majhna peščica mladih ljudi iz nekaj fakultet. Prišlo je morda nekaj nad 10 prispevkov. Bera je torej bila več kot skromna. Pokazalo se je, da misel o vzgoji za razumevanje med narodni na višjih in visokih šolah ni našla odmeva, da ogromne intelektualne zmogljivosti ne služijo napredni humanistični ideji, da generacije mladih ostajajo skromno razgledane, da jih slabo pripravljamo za sodelovanje s svetom. Omeniti je treba, da so se odzvale univerze iz Beograda, Novega Sada, Titograda in Ljubljane. Najboljši prispevek je dala Defektološka fakulteta iz Beograda. Prišli so večinoma mladi ljudje, prispevke so pripravili asistenti in študenti, starejših profesorjev je bilo malo.

V vseh prispevkih najdemo skupno misel, da je tak pouk visokoškolski mladini potreben, da se mladi za mednarodna vprašanja zanimajo. Povsod najdemo opozorila, kako se taka vzgoja in izobraževanje skladata z načeli naše neuvrščene zunanje politike in z našimi potrebami po podružbljanju naše zunanje politike in odnosov s svetom. Pri tem udeleženci poskušajo opozarjati na naše partijske dokumente, na našo ustavo in na mednarodna priporočila.

Žal pa že skromen pregled nad resničnim stanjem pokaže, kako daleč smo od proklamacij, lepih želja, obetov in obljub. Udeleženci so samokritično ugotovili, da so za tako vzgojo in izobraževanje močno prikrajšani študenti številnih tehničnih, naravoslovnih in umetniških visokih šol in fakultet, da veliko število strokovnih predmetov ne daje ničesar. Na teh visokih šolah mladi nekaj pojmov srečajo le pri marksizmu in SLO. V programih višjih in visokih šol najdemo redko, razen na pravo, politologiji in ekonomiji in morda na geografiji, učitelje, ki bi čutili potrebo, dolžnost ali željo, da bi mladim

razen ozke stroke odpirali poglede na sodobna vprašanja, ki vznemirjajo mlade, naše narode in svetovno skupnost.

Čeprav Združeni narodi ves čas po vojni priporočajo in zahtevajo, da bi mlade poučevali o nastanku, razvoju, ciljnih in nalogah te organizacije, ti na srednji in visoki stopnji šolanja o tem ne zvedo skoraj nič. Izjeme so nekatere družboslovne fakultete, ki smo jih že omenili. Udeleženci posveta so menili, da ni potrebno uvajati posebnega predmeta o mednarodnih odnosih, temveč da bi lahko sodobne probleme spoznavali prek delovanja specializiranih ustanov OZN. Pouk različnih strok na področju zdravstva, tehnike, naravoslovja, umetnostnih področij, agronomije itd. bi lahko povezovali z razreševanjem sodobnih problemov v svetu. Tako so, npr., na Defektološki fakulteti v Beogradu plodno uporabili številne dosežke Mednarodne organizacije dela (ILO), Svetovne zdravstvene organizacije (WHO) UNESCA itd. Študente so seznanili s številnimi dokumenti in študijami in jim tako razširili strokovno in tudi splošno obzorje. Takih možnosti je veliko, saj so vse specializirane agencije zelo aktivne, izdajajo vrsto kvalitetnih študij, pripravljajo konvencije in druge dokumente. Brez teh spoznanj naš strokovnjak ni dovolj izobražen, manjka pa mu tudi širše obzorje, ki je potrebno za razumevanje sodobnega sveta, za razumevanje in sodelovanje med narodi. Zanimivo je, da se posveta ni udeležil nobeden predstavnik medicinske stroke, pogrešali pa smo tudi predstavnike filozofskih, pedagoških in podobnih fakultet, ki izobražujejo učitelje in profesorje; s teh področij ni bilo nobenih prispevkov.

Udeleženci so v prispevkih ugotavljali, da študenti naravoslovnih in podobnih fakultet največ zvedo o sodobnem svetu pri SLO. Če pa pogledamo programe, opazimo, da študenti dobe zelo skromna spoznanja o delovanju OZN in njenih specializiranih agencij. Tu bi morali več govoriti o sistemu kolektivne varnosti, o delu varnostnega sveta, o Združenih narodih, o neuvrščenosti in o vojnem pravu, zlasti o ženevskih konvencijah in podobno. Več bi morali govoriti o gospodarskih, socialnih, političnih, psiholoških in drugih vidikih oboroževanja in razorožitve.

Vsi referenti so poudarjali da mladi na visokih šolah v okviru marksizma ne zvedo dosti o svetu, da se le skromno seznanjajo s

pojavi neuvrščenosti, da redko omenjajo vlogo OZN v sodobnem svetu. Te organizacije ne omenjajo skoraj pri nobenem družboslovnem predmetu na visokih šolah. Izjema so seveda pravne, politološke in morda sociološke fakultete, kjer morajo pri predmetu mednarodni odnosi omeniti mednarodne organizacije in med njimi tudi OZN. Podobno velja za mednarodno pravo, mednarodno trgovino in drugo. Na ta način kažemo, da teh stvari ne poznamo, ali pa da ignoriramo vlogo svetovne organizacije. S tem na čuden način izkazujemo pripadnost naprednim ciljem OZN, ki jo razgllašamo v ustavi. Na podoben način ravnamo tudi v srednjih šolah, ko razlagamo pravice in dolžnosti državljana in občana. Predavatelji razlagajo te pravice na podlagi ustave, redko pa omenijo, da imamo tudi mednarodno varstvo človekovih pravic, da imamo vrsto deklaracij in celo pakte o človeških pravicah. Pri tem spregledajo ogromno delo, ki je bilo opravljeno v okviru OZN.⁵

Udeleženci posveta so ugotovili, da nimamo raziskav, ki bi povedale, kakšni so naši učni načrti in učbeniki visokih šol. Vendar že iz bežnega pregleda razberemo, da se ta problematika pojavlja na naravoslovnih fakultetah redko ali nikoli, da pa bi bilo potrebno učbenike modernizirati. Prav tako skromno poznamo učno prakso in seveda njene rezultate. Zanimivo bi bilo proučiti, koliko pozna študentska populacija pojave v svetu, neuvrščenost, razna gibanja, borbo za socializem, Združene narode in specializirane ustanove.

Omenili smo, da se posveta niso udeležili predstavniki filozofskih, pedagoških in podobnih fakultet, ki izobražujejo učitelje in profesorje. S te strani ni bilo nobenega prispevka, ki bi obravnaval to vprašanje. In

⁵ Glej še: Milan Divjak, Pouk o človeških pravicah kot sestavina marksističnega izobraževanja na visokih šolah. V.: MARKSIZEM IN UNIVERZA, MC pri univerzi Maribor, 1980, str. 152-218.

vendar bi morali predvsem bodoče pedagoge usposablјati, da bi lahko mlade poučevali in vzgajali v duhu spoštovanja, razumevanja in sodelovanja med narodi ter jih pripravljali za življenje v sodobnem svetu. O tem smo podrobno razpravljali že na posvetu v Dubrovniku.⁶ Ugotoviti moramo, da naše pedagoške delavce skromno pripravljamo na take naloge, s tem pa tudi skromno izpolnjujemo določila naših dokumentov in seveda mednarodnih priporočil.

Zadnje čase veliko govorimo o izboljšavah učnih načrtov naših višjih in visokih šol. Pri tem ostajamo bolj pri formalnih vprašanjih, pri različnih brezplodnih prerekanjih. Bati se je, da bomo zopet spregledali vsebine, ki bi mladim odpirale širše poglede na svet, na probleme sodobnega in bodočega človeštva. In vendar je sedaj zadnji čas, da se spomnimo stvari, ki smo jih več desetletij zanemarjali. Spomniti se moramo končno na najvažnejšo nalogo visokih šol, in sicer na to, da mlade vzgajamo in izobražujemo za bodoče poslanike kulture, napredka, mednarodnega sodelovanja, v privrženice miru, v iskrene borce za socializem doma in v svetu. Šele tako lahko pride do veljave strokovno znanje, svojo težo dobi znanstvena izobrazba. Vsaj v tem letu, ko se bodo v svetovnem merilu spraševali, kako vzgajajo mlade generacije za življenje v sodobni in bodoči mednarodni skupnosti, bi morali tudi pri nas vsaj skromno prisluhniti našim dolgoročnim ciljem in potrebam. Svojo privrženost naprednemu svetu bi tako potrdili na najbolj primeren način.⁷

⁶ Glej še: Milan Divjak, Formiranje nastavnika za patriotsko i internacionalističko vaspitanje omladine. V.: Nastava o Ujedinjenim nacijama i pitanjima međunarodnih odnosa u osnovnim i srednjim školama. SUZUNJ, Beograd 1980, str. 53-77.

⁷ Glej še: ZAKLJUČCI sa savetovanja o nastavi o Ujedinjenim nacijama, međunarodnim odnosima i politici nesvrstavanja na višim i visokim školama u Jugoslaviji. Ohrid, 4.-5. novembar 1982, str. 7.

VOJIMIR ŠOBAJIĆ

Judje in Izrael

(*Mladinska knjiga, 1982.*)

O Židih, židovstvu, Izraelu, novi in stari zgodovini Židov je napisane mnogo literature. Ogromno večino knjig, monografij, študij in člankov so napisali Židje sami in, kot ugotavlja V. Šobajić, »ni nobene pomembnejše publikacije o tem vprašanju, ki bi jo napisal avtor nežidovskega rodu«. Kot je to v navadi, so publikacije, ki obravnavajo staro zgodovino, mnogo bolj znanstveno in strokovno pisane, torej objektivne. Strastnost in privrženost pa sta značilni za knjige o novejši zgodovini, posebno če gre za interpretacijo vzrokov in posledic izraelsko-arabskega spora v obdobju oživljanja in razvoja sionističnega gibanja itd.

Mnogi židovski pisci, ki pišejo o židovski in izraelski problematiki, poudarjajo, da jim to, da morajo nežidovskemu bralcu pojasnjevati, kaj so Židje, kaj sionizem in židovska religija, kakšna je njihova politična in državna doktrina, povzroča mnoge težave. Poudarjajo, da se že pri površni obdelavi te problematike pisec sooča s stereotipnimi predstavami o Židih. Problem pa postane še toliko zapletenejši, če vemo, da je povprečen bralec poln predsodkov prav do Židov, saj je v zvezi z njimi mnogo nejasnosti, različnih pogledov in razlag; beseda Žid ali Jud pa ima največkrat pejorativni pomen.

Če smo ugotovili, da je o Židih in Izraelu napisane v svetu mnogo literature, pa moramo takoj poudariti, da to ne velja za nas. Publikacije o tej problematiki, ki so bile izdane v Sloveniji in drugje v Jugoslaviji v zadnjih desetih letih, lahko skoraj preštejemo na prste ene roke, pa najsi bo to izvirna ali prevedena literatura. Prav zaradi tega bralec Šobajićevo knjigo vzame v roke z veseljem in z zanimanjem, upajoč, da si bo poglobil znanje in pojasnil nekatere probleme. To še prav posebno, ker tako tisk in

televizija obravnavata te probleme predvsem v skladu z dnevnimi potrebami, torej razdrobljeno, nesistematično in primerno političnemu trenutku.

Omeniti moramo še eno posebnost: avtor knjige »Judje in Izrael« V. Šobajić je bil naš ambasador v Tel Avivu od l. 1964 pa do trenutka, ko je Jugoslavija prekinila diplomatske odnose zaradi izraelskega napada na Egipt, Jordanijo in Sirijo (l. 1967). Malo je namreč naših ambasadorjev, (ne pa tudi tujih), ki bi napisali kakšno knjigo ali pa monografijo trajnejše vrednosti, čeprav, kot vemo, imajo diplomati v svojem poklicu priložnost seznaniti se tako z ljudmi, literaturo in podatki, kar je zelo dobro izhodišče za tovrstno literaturo.

V prvem poglavju govori avtor o izvoru Židov in o njihovi biblični (religiozni) zgodovini. Razne trditve in interpretacije v tem poglavju bodo morali kritično oceniti strokovnjaki za to zgodovinsko obdobje, saj gre za občutljivo področje razvoja tako židovske kot krščanske cerkvene zgodovine. Morda se bo kateremu od bralcev zdelo, da je tej problematiki posvečenega preveč prostora, vendar pa vemo, da sedanji izraelski politiki črpajo argumente in opravičila za svoje ravnanje prav iz biblične zgodovine. Premier Begin za okupirano Zahodno obalo reke Jordan vedno uporablja biblični imeni Judeja in Samarija in trdi, da ima Izrael moralno in religiozno pravico trajno obdržati to ozemlje. To isto velja za Jeruzalem, ki ga je Izrael dejansko in pravno anektiral, sklicujoč se prav na biblično pravico.

V drugem poglavju avtor opisuje razseljevanje (diasporo) Židov od samih začetkov, življenje v srednjeveškem arabskem svetu in v Evropi, njihov položaj v novem veku in doseljevanje v Južno in Severno Ameriko od 17. do 20. stoletja. To je obdobje, ko se Judje razpršijo in naselijo v Severni Afriki, Španiji, Evropi, Rusiji in kasneje tudi v Ameriki. Izgon je trajal vse do l. 1882, ko se začne ponovno organizirano naseljevanje (alija) Židov v Palestino. Vprašanje naseljevanja obsega v vseh izraelskih vladah po letu

1948 pomemben del skrbno organizirane in ohranjane politike.

Razvoju sionističnega gibanja koncem 19. stoletja in nastajanju Izraela ter izraelsko-arabskim vojnám namenja avtor tretje in četrto poglavje. Pri tem je pomembno poudariti, da je sionizem kot politično gibanje eden najpomembnejših fenomenov našega stoletja, ter da se izraelski in arabski nacionalizem, sicer neodvisno eden od drugega, začneta v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Razumljivo je, da je avtor analizi političnega procesa, ki je pripeljal do delitve Palestine, nastanka Izraela, izbruhá izraelsko arabskih vojn (začetek krize na Bližnjem Vzhodu) namenil več prostora. Poseben poudarek daje avtor tudi tragediji Židov med leti 1914 in 1945, saj je znano, da je prav holokavst močno vplival na stališča ZDA in SZ o nujnosti ustanovitve države Izrael.

Naslednja tri poglavja govore o političnih skupinah v Izraelu (političnih strankah, verskih in vojnih skupinah) ter glavnih notranjih in zunanjepolitičnih problemih Izraela. Izrael je namreč v tem delu sveta edina država s tako imenovano parlamentarno demokracijo zahodnega tipa in z izredno razgibanim političnim življenjem. Ker je Izrael praktično ves čas (od svojega nastanka) v vojni z Arabci, je razumljivo, da imajo vojaške strukture v Izraelu močno in pomembno vlogo v političnem življenju, saj se mnogi politiki rekrutirajo prav iz vojaških krogov (Dajan, Šaron, Weizman itd.).

Glavni problem bližnjazhodne krize, to je, nerazrešeno palestinsko vprašanje, je istočasno tudi glavni zunanje in notranje politični problem Izraela (Palestinci, ki žive v Izraelu, okupiranih ozemljih in sosednjih državah).

Zanimiva in dokaj dobro dokumentirana so poglavja o vlogi in pomenu ameriških Židov (»izraelski lobi«), o njihovih glavnih organizacijah (avtor navaja 51 organizacij v ZDA). Sedanja politika ofenzivne agresivnosti Izraela je v dobri meri mogoča prav zaradi politične prodornosti in organiziranosti judovskih organizacij ne samo v ZDA, temveč tudi v nekaterih državah Zahodne Evrope.

Obseg snovi, njena sistematika in organizacija kažeta na to, da je avtor imel namen napisati več, kot pa samo klasično monografijo o Židih in o Izraelu. Avtor sicer v uvodu

večkrat poudarja, da njegovo delo nima znanstvene podlage, vendar pa gotovo ni želel, da bi bralec razumel to knjigo čisto kot ljubiteljsko (amatersko) prizadevanje. Če že ni znanstveno delo, pa bi knjiga morala biti vsaj strokovno na višini, saj je V. Šobajić dolga leta služboval kot diplomat, torej strokovnjak za mednarodne odnose.

Tu pa se začnejo težave, saj si je avtor zastavil ambiciozen načrt, ki ga ni zmožal izpeljati do konca tako po vsebinski, kot po čisto tehnični plati. Tako moramo ugotoviti, da ima knjiga zelo nepopoln tako imenovan kritični aparat (bibliografija, imensko in stvarno kazalo, navedbe primarnih in sekundarnih virov itd.), ki je pri tovrstni literaturi nujno potreben. Neupoštevajoč stroga pravila, ki jih narekuje tak kritični aparat, avtor nehote vsiljuje enostransko interpretacijo zastavljenih ali nakazanih problemov, onemogoča preverjanje navedb ali sklepov in preprečuje, da bi se bralec z nekaterimi problemi podrobneje in temeljiteje seznanil s pomočjo drugih avtorjev ali dokumentov. Prav tako opombe v tekstu največkrat ne usmerjajo na posamezen vir, temveč so nekakšne dodatne razprave. Avtor (kot tudi prevajalec) je za lastna in osebna imena uporabljal angleško transkripcijo židovskih imen tako, da imena Šaron, Dajan, Jadin itd. pišejo kot Sharon Dayan, Yadin itd. Za podobno težavo gre pri uporabi nekaterih merskih enot, za katere ni potrebne razlage (npr. za turško površinsko enoto dulum). Za nameček pa prevajalec ne obvlada dovolj slovenščine in uporablja srbizme (npr. govori se o dinastiji Omajada in Abasida namesto dinastiji Omajadov in Abasidov). V takih monografijah je ponavadi tudi slovarček židovskih pojmov, ki se pogosto uporablja. Slovarček bi bil zelo koristen, posebno če vemo, da se v dnevni publicistiki te pojme dostikrat uporablja v napačnih zvezah in pomenih.

Naslednji veliki problem, ki otežuje branje in razumevanje posameznih vprašanj, pa je selekcija uporabljenih dokumentov. Navedeni in uporabljeni dokumenti največkrat prispevajo le k večji informiranosti, ne pa tudi k smiselnosti in objektivnosti, saj se malo pazljivejši bralec ne more znebiti vtisa, da avtor navaja posamezne dokumente bolj zato, da bi potrdil sebe, ne pa podkrepil kako dejstvo. Nekateri dokumenti se pojavljajo dvakrat, enkrat v celoti, drugič pa pa-

rafrazirani (glej str. 320 in 538, Deklaracija o obnovitvi Izraela).

Gledano z vsebinskega stališča so nekateri važni dokumenti izpuščeni (npr. Sporazum iz Camp Davida, ki je in bo aktualen še najmanj nekaj let). Avtor se je namreč v tistem delu, ki govori o razvoju političnih dogodkov po l. 1967., omejil predvsem na naštevaje problemov, ni pa poudaril nekaterih problemov, ki so trajnejše narave.

Po drugi strani pa v knjigi najdemo mnogo zanimivih in važnih podatkov, izjav, ki pa prav zaradi neurejenosti ostajajo bolj na informativnem nivoju.

Ugotoviti moramo, da je knjiga plod dolgoletnega dela, ki pa zaradi neurejenosti in neorganiziranosti snovi nekoliko zbledi, saj se ne moremo znebiti vtisa, da je celotno delo premalo skrbno pripravljeno, ali pa da se je z njegovo objavo (vsaj v slovenskem jeziku) preveč hitelo. Kljub temu, da je knjiga težko berljiva, pa bo zanimiva za vse tiste, ki jih zanima politična beletristika.

Iztok Simoniti

Časopis za kritiko znanosti 55, 56

V povsem spremenjeni podobi je nedavno izšla številka Časopisa za kritiko znanosti, s katero je ta revija dala slovo prejšnji arhivski obliki in načinu publiciranja. Redakcija to samokritično ugotavlja v uvodu in nakazuje, da je tudi v Sloveniji mogoče razumeti revialni historiat skozi vsakokratne družbene in politične razmere, ne pa kot kakšno zgolj duhovno ali intelektualno sfero.

V dveh člankih, ki razčlenjujeta protislovja socialistične samoupravne blagovne produkcije, govori Igor Bavčar in Srečo Kirn o oblikah ideološkega utrjevanja ločenosti dela od objektivnih pogojev produkcije v samoupravnem socializmu oz. v današnji Jugoslaviji. Bavčar pokaže, da se za lamentacijami o privatni lastnini in denunciranjem kapitalističnih bav-bavov dejansko skriva interes, da se kapital statuirajo kot lastninski odnos in da se ga mistificira kot obliko družbene inkarnacije principa akumulacije, ki je vsebovan že v blagu in je torej sam produk-

cijski odnos. V tej perspektivi se birokracija in tehnokracija sicer tudi izkazujeta le kot dve frakciji kapitala, toda tehnokracija kot tista, ki ponuja vsaj v bornirani obliki osvoboditev proizvajalcev izpod birokracije.

Srečo Kirn v tem tematskem sklopu obravnava z razširjeno predstavo, ki predpostavlja »nek notranji nesprenemljivi substrat« blagovne produkcije, ki da »na podlagi teh ali onih družbenih razmer dobiva takšno ali drugačno zgodovinsko obliko«, tudi obliko socialističnega samoupravljanja. Ker je prišlo ob obeh člankih do nekaterih nesporazumov in napačnih razumevanj, sta Igor Bavčar in Srečo Kirn v št. 57, ki je medtem izšla, objavila pojasnilo, da teh dveh tekstov ni mogoče razumeti drugače kot polemiko z gradivom ene od komisij obeh družbenih svetov, namreč tiste, ki jo vodi tov. Papić, in da teksta ne obravnavata besedil, ki so jih pripravile ostale komisije.

Tudi članek Cirila Baškoviča »Samoupravljanje gre svojo pot« je posvečen temu tematskemu sklopu, vendar v perspektivi svetovnega preučevanja. Gre za kritičen prikaz spisa Alberta Meistra z naslovom »Končajmo že enkrat z jugoslovanskim samoupravljanjem«, sicer avtorja dveh knjig in več člankov o njem. Baškovič pokaže, da verbalne zaostrojitve v takšnih kritikah v »Autogestions« vendar »glede kritične in analitske tehtnosti pri identificiranju procesov in subjektov prejkone še vedno ne dosega najbolj smelih znanstvenih in idejnopolitičnih javnih nastopov, objavljenih v sami Jugoslaviji«.

V Poročilu g. Nikolasa Valtikosa generalnemu direktorju Mednarodnega biroja za delo o obisku na Poljskem so prikazana stališča oz. izjave predstavnikov vlade o ukinitvi in perspektivi sindikatov na Poljskem, izjave predstavnikov sindikatov in opis srečanja z Lechom Walenso. G. Nikolasa Valtikos si je »dovolil predlagati svojim sogovornikom – predstavnikom vlade – nekaj ukrepov, ki bi lahko prispevali k pomiritvi (na Poljskem): čimprejšnja odprava vojnega stanja, izpustitev novih internirancev ter sploh osvoboditev vseh interniranih ter izmenjava mnenj med predstavniki vlade in sindikalnih organizacij«.

O Ekonomskih in ekoloških zakonih piše Andrej Kirn, namreč o »ekoloških učinkih, ki so razgalili pošastni destruktivni značaj produktivnih sil«, v katerih se artikurira

družbena določenost izkoriščevalskega, gra-bežljivega odnosa ne le do ljudi, ampak tudi do narave. Tako si nove intenzivne oblike izkoriščanja človeka s pomočjo znanosti po-dajajo roko z novim intenzivnim izkorišča-njem narave s pomočjo te iste znanosti in tehnologije. Ob obstoječem produkcijskem načinu, ugotavlja Andrej Kirn, se ponujata le dve možnosti: da država neposredno v svojih podjetjih proizvaja ekološke naprave kot infrastrukturo in s tem prevzame nadzor in skrb za obče pogoje reprodukcije kapita-la, kar lahko imenujemo ekološka birokrati-zacija, lahko pa tudi povrne kapitalu stroške za ekološke investicije v obliki državnih sub-vecij. To je oblika ekološkega tehnokra-tizma.

Sledi obsežen tekst o alternativni krimi-nologiji, ki želi zadati udarec družbeni ane-mičnosti posebne vrste in z njo povezani prikriti patologiji: kazensko pravosodnemu sistemu in ob njem sistemu izvršavanja ka-zenskih sankcij, kajti »oba sta mesto, kjer država izpriča svojo moč in nemoč«, kot piše Mitja Maruško v uvodni besedi k temu pro-blemskemu sklopu. S tem pričenja Časopis obravnavati problematiko kaznovalne prak-se pri nas ter v svetu, ki ji bo sledil sklop o zlorabah ekonomsko in politično deprivili-giranih družbenih skupin: eksperimenti, zlasti medicinski, na zapornikih, politična zloraba psihiatrije, nezaposlenost in samomori, za-ščita delavcev v azbestni industriji itd.

V vrsti v slovenščino še neprevedenih člankov Marxa in Engelsa iz Neue Rheini-

sche Zeitung, ki jih bo revija objavila, je prvi članek Engelsa o Debatih o zakonu o plakatih. V duhovitem prikazu filistrskega horizonta parlamentarne razprave Engels pokaže, da je bila prepoved plakatov naper-jena neposredno proti proletariatu, kon-kretno pa se je izražala v policijskem nadzo-ru nad potujočimi knjigotržci.

Lev Kreft piše pod naslovom »Drama birokratizacije« o apologetskih avanturah profesorja Esada Čimiča, ki je leta 1964 prvi v Jugoslaviji doktoriral s tezo iz sociolo-gije religije, bil profesor teoretske sociologi-je na Filozofski fakulteti v Sarajevu (do 1976) in v Zadru (do 1982), danes pa je redni profesor sociologije religije in sociolo-gije morale na beograjski Filozofski fakul-teti.

Polemiko z recenzijo Andreja Pogačnika v Delu o knjigi Braca Rotarja »Pomeni pro-stora« je objavil Janko Zlodre. Analizira jezikovno prakso v članku Pogačnika in po-kaže, da jezikovni lapsusi izdajajo pomanj-kanje teoretske pozicije in protimarksističen interes na področju urbanizma.

Številka se zaključuje z recenzijo knjige G. C. Pajette »Krise, ki sem jih preživel« Petra Grudna z naslovom: Ko smo bili vsi stalinisti. Gruden ugotavlja, da je povojni italijanski marksizem zaživel šele, ko je priš-lo do sprostitev od navezanosti KP Italije od Sovjetske zveze po XX. kongresu KP SZ. »Dotlej se o Marxu v Italiji skorajda ni govorilo«.

J. P.

Mijat Damjanović: Organizacija i upravljanje, izdal Institut za političke studije, Beograd 1982, recenzenti J. Djordjević in N. Pašić, str. 175.

Knjiga M. Damjanovića, profesorja beogradske Fakultete za politične vede in pisca številnih del s področja našega političnega in posebej še volilnega ter delegatskega sistema, je zasnovana na primerjalnih temeljih, tako z zornega kota teoretičnih del in razčlenitve posameznih organizacijskih modelov kot tudi prakse upravljanja. Kot poudarja J. Djordjević, pisec predgovora k obravnavani knjigi, išče Damjanovićevo delo nove prvine za posodabljanje pojma in vloge organizacije in upravljanja.

Avtor je svoje delo razdelil na poglavja, ki obravnavajo pojem organizacije, tipologijo organizacije, upravljanje z organizacijo, anatomijo organizacije, fiziologijo organizacije ter v zvezi s tem komunikacijski sistem in proces ter sistem in proces odločanja. Damjanović na koncu svoje študije razmišlja še o problemih organizacije in upravljanja, ki nas čaka v prihodnosti.

Pisec ugotavlja, da vsaka organizacija glede na cilj oblikovanja vzpostavlja – po predpostavki – racionalni sklad med postavljenimi cilji in sredstvi za njihovo uresničevanje. Odnos med cilji in sredstvi, pa tudi njihova morebitna inverzija, odvisna tudi od časovnih razsežnosti. Damjanović opozarja, da organizacije neredko tudi menjajo vsebino ciljev, kjer je to v nekaterih razmerah tudi pogoj obstanka organizacije. V menjanju ciljnih usmeritev se organizacije približujejo, pa tudi oddaljujejo, rušijo ali grade med seboj meje. Nekatere organizacije postajajo močnejše, druge pa slabijo; ciklusi integracije in dezintegracije se stalno menjajo.

Posebno pozornost posveča pisec razčlenitvi birokratskega, behaviorističnega in systemskega pristopa k organizaciji. Analitično se zaustavlja ob novih organizacijskih modelih, ki so nastali kot posledica izrazite rasti, zapletenosti in stalnega menjanja mo-

derne organizacije. Knjiga se osredotoča tudi na motnje in ovire učinkovitemu komuniciranju. Osebnostne značilnosti ljudi, skupinska pripadnost, statusni položaj pomembno vplivajo na opredelitve in obnašanje ljudi v procesu medsebojnega komuniciranja. Ljudje vidijo in slišijo tisto, kar žele videti in slišati, kar je blizu njihovem znanju in doživeti izkušnji. Po svojih ciljnih in vsebini se ista in sorodna sporočila kaj lahko razlagajo na različne načine, kar je često posledica posebnosti »mentalnega sveta« vsakega posameznika. Avtor se zaustavlja tudi ob različnih pristopih k odločanju in zanje sodi, da se praviloma medseboj ne izključujejo. V zvezi s tem razpravlja o odločanju, ki temelji na dejstvih, na izkušnjah, na intuiciji in na znanosti. Razmišlja pa tudi o tako imenovanih rutinskih odločitvah. Ko posega v razčlenitev procesa odločanja, ne zanemarja tudi vpliva vrednostnega sistema in v zvezi s tem izbora med več alternativami. Učinkovito odločanje domneva vrednotenje doseženih rezultatov glede na načrtovane rezultate. Zato je tembolj pomembno, da so cilji merljivi in da lahko zdrže preizkus eksaktnosti.

V zaključnih mislih v svoji študiji M. Damjanović opozarja na nujnost, da ljudje razumejo celoto institucionalnega mozaika. Zavzema se za odstranjevanje dejavnikov posredovanja v samoupravnih odnosih. Demokratični in humani odnosi med ljudmi vodijo do manj močne države in manj toge politične oblasti. In nasprotno: »leviatanska« država poraja ljudi – številke, s katerimi se kaj lahko manipulira. Damjanovićevo knjiga ima na koncu še indeks pojmov in indeks avtorjev, kar vse priča o bogatem poznavanju tujih in domačih virov s področja organizacije in upravljanja.

Ivan Šiber, Ivan Grdešić: Delegatski izbori 1978–1982, izdal Institut za političke nauke Fakulteta političkih nauka v Zagrebu, Zagreb 1983, strani 93.

Delo je primerjalna raziskovalna študija o delegatskih volitvah 1978 in 1982 in

temelji na empiričnih ugotovitvah v okviru raziskovalnega projekta Delovanje in ureničevanje delegatskega sistema v SR Hrvatski. V prvem delu knjige I. Šiber analizira pomen poznavanja volilnega procesa. Avtor ugotavlja, da ena tretina vprašanih ni vedela, da je volila člane delegacije za krajevne skupnosti in približno polovica ni vedela, da so volili delegate za družbenopolitični zbor občine. Kar se tiče zanimanja za volitve, avtor ugotavlja, da je bilo znatno večje v organizacijah združenega dela kot pa v krajevnih skupnostih. Primerjalni podatki o volitvah v letu 1978 in 1982 kažejo, da je v letu 1982 interes za volitve nekoliko upadel. Raziskovalec ta podatek hipotetično razlaga v tem smislu, da so bile volitve 1982 leta v zapletenih družbenoekonomskih razmerah, v situaciji frustracije in nezadovoljstva. Pač pa med odgovori za leto 1982 napram letu 1978 narašča pripravljenost občanov, da sprejmejo delegatske funkcije. J. Šiber meni, da ta podatek ni v nasprotju s podatkom o zmanjševanju interesa za volitve. Veča se zavest o potrebi in obveznosti lastne aktivnosti, in to ne samo in izključno v času volitev.

Raziskovanje se je poglobljalo tudi v zaznavo strukture vpliva v volilnih procesih. V krajevnih skupnostih je v letu 1978 43 odstotkov in v letu 1982 44 odstotkov vprašanih pripisovalo največji vpliv na volitve občanom in socialistični zvezi, v delovnih organizacijah pa v letu 1978 51 odstotkov in 1982 56 odstotkov največji vpliv v volilnih procesih delovnim ljudem in sindikatu. Kar se tiče ocene volilne aktivnosti je v letu 1982 50 odstotkov vprašanih ocenjevalo, da so

imele volitve delovni značaj in da so bile demokratične (v letu 1978 57 odstotkov), da je bilo mnogo formalizma in malo resničnih razprav pa je leta 1982 izjavilo 22 odstotkov vprašanih (leta 1978 18 odstotkov).

Raziskava o volilnih procesih v SR Hrvatski kaže, da so ljudje bolj nagnjeni k odprtim listam in k večjemu številu kandidatov kot k zaprtim listam. Za odprte liste se izjasnuje leta 1982 83,5 odstotka (leta 1978 74 odstotka), za zaprte liste pa leta 1982 11,5 odstotka (leta 1978 22 odstotkov). Zelo majhno število vprašanih se ni izjasnilo o problemu odprtih ali zaprtih volilnih list. I. Šiber interpretira takšno ugotovitev v tem smislu, da to kaže na stvarno in življenjsko dilemo, s katero so bili volilci soočeni v sami volilni aktivnosti, ki jih ni pustila neprizadete.

I. Grdešić piše o obravnavanem delu o volitvah delegatov v občinske samoupravne interesne skupnosti. Kar se tiče pobud za kandidaturu raziskovalec ugotavlja, da se je v letu 1982 v odnosu na leto 1978 močno okreplila iniciativnost temeljne družbene ravnine in delegatskih teles, zmanjšala pa se je pobuda družbenopolitičnih organizacij. Raziskava ugotavlja relativno majhno stopnjo angažiranja posameznikov v predvolilnih aktivnostih. Grdešić navaja podatek, da 55 odstotkov delegatov za samoupravne interesne skupnosti sploh ni razpravljalo na predvolilnih zborovanjih. Ni brez pomena tudi raziskovalčeva ugotovitev, da delegati samoupravnih interesnih skupnosti izražajo pesimistične ocene glede možnosti učinkovitega odločanja prek delegatskega sistema.

VISKOVIČ, dr. Nikola: Konservativna gibanja na Zahodu v sedemdesetih letih

Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. 20, št. 7, str. 945-966

Avtor analizira obnavljanje konservativizma v Zahodnem kapitalističnem svetu v zadnjih desetih letih; ocenjuje ga kot globalen premik političnih in idejnih tokov v desno. Pojav ne opazuje kot posamično strankarsko ideologijo ali gibanje, pač pa iz vidika kateregakoli retrogradnega družbenega gibanja in duhovne nastojenosti, ki se postavlja po robu dozorelim družbenim spremembam. Pojav konservativizma (in tudi kontrarevolucije) razlaga kot posledico globoke mednarodne krize, stagnacije ali celo nazadovanja revolucionarnega gibanja na Zahodu in v deželah »realnega socializma«; kot razočaranja enega dela zahodnih znanstvenikov in politikov nad deviacijami ortodoksnega marksizma, kar velja tudi za del mlade leve inteligence (»novi filozofi«), ki je bila poražena v študentskem vrenju leta 1968; ob tem se dotakne dejavnosti protikomunističnih desidentov iz Vzhoda, naraščanje neofašističnih in desničarskih strank, predvsem pa konservativne naravnosti oblasti v najbolj razvitih kapitalističnih deželah in njihovo »neoliberalistično« ekonomsko politiko; obravnava objektivno neokonservativno vlogo vojaškega kompleksa pri izvajanju zunanjepolitičnih ciljev Zahoda. Na koncu se avtor vpraša, ali ni moč zaslediti elementov konservativizma in desničarstva tudi v naši jugoslovanski družbi.

UDK 341.184.81 KEVS (464.1) »1982«

ČAČINOVIČ, Rudi: Madridski sestanek Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi (KEVS)

Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. 20, št. 7, str. 1055-1069

Avtor v prispevku obravnava predvsem šesto fazo sestanka Konference o evropski varnosti in sodelovanju, ki poteka v Madridu in naj bi se skoraj končal s sprejemom sklepnega dokumenta. Tudi ta faza pogajanj odseva ohlajene odnose med veselilama oz. blokoma, k čemur posebej prispevajo načrti za postavljanje raketnih oporišč v Evropi. Pogajanja so barometer stanja v mednarodnih odnosih in bi bilo zato krivično barometer obtoževati za slabo vreme. Kljub temu pa avtor meni, da je madridski sestanek domala edino mesto, kjer poteka (čeprav z zastojo) dialog o najbolj perečih problemih Evrope (in sveta) in da nobena od veselil noče zase sprejeti odgovornosti za morebitni polom pogajanj. Avtor visoko oceni konstruktivna prizadevanja neuvrščeni in nevtralnih držav za morebitni uspešen konec konference. V zadnjem delu prispevka predstavi kompromisni predlog zaključnega dokumenta, ki so ga diplomatom predložile neuvrščene in nevtralne države. Izraža mnenje, da bi bil lahko dokument že zdavnaj sprejet, če bi bili za to pokazali veselili politično voljo.

VISKOVIĆ, dr. Nikola: *Conservative Movements in the West during the Seventies*

Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. 20, No. 7, p. 945-966

The revival of conservatism in the last decade in the western capitalist world is analysed. Conservatism is regarded by the author as a global shift of political and ideological trends towards the Right. This trend is not understood as an individual party ideology or movement, but rather as any retrograde social movement and attitudes which stand up to the mature social changes. The emergence of conservatism (as well as that of contra-revolution) is explained as a consequence of a deep international crisis, stagnation or even a set-back of the revolutionary movement in the West and in the countries of the "realist socialism"; as a disappointment of one part of the western scientists and politicians in deviations in orthodox Marxism, which is also true for a part of the young Left intelligentsia (the "new philosophers") defeated in the 1968 student turmoils. The author also points to the anti-communist activities of the desidents from the East, the rise of the Neo-fascist and Rightist parties and particularly to the conservative line adopted by the governments of the most developed capitalist states and their neo-liberalist economic policy; underlined is also the objective neo-conservative role of the military factor in the implementation of the western foreign policy goals. Is there not a trace of conservatism and rightist tendencies also in Yugoslav society - is the question, posed by the author at the end of the article.

UDC 341.184.81 KEVS (464.1) "1982"

ČAČINOVIĆ, Rudi: *The Madrid Meeting of the Conference on European Security and Cooperation*

Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. 20, No. 7, p. 1055-1069

The sixth stage of the meeting of the Conference on European Security and Cooperation in Madrid which is drifting to its final stage with the adoption of the final document, is discussed by the author. The negotiations are proceeding in an atmosphere reflecting a cooling down of relations between the superpowers or blocs, enhanced particularly by plans for the installment of the missile bases in Europe. Negotiations are a barometer of international relations and to blame the barometer for poor weather would be unfair. Nevertheless is the Madrid meeting, considered by the author, as the only place where (although with delays) the dialogue on the most pertinent European (and world) problems can take place, since none of the superpowers wants to be responsible for a possible failure. The author highly appreciates the constructive endeavours of the non-aligned and neutral countries, leading to a possible successful outcome of the conference. In the conclusive part of the article the compromising proposal of the final document, forwarded by the non-aligned and neutral countries is presented. It is suggested that the document could have been adopted much sooner if the superpowers had shown their political willingness to cooperate.

NAPAČNO DEŠIFRIRAN PSEVDONIM

Prejeli smo pismo, ki nas obvešča o napaki, do katere je prišlo v številki 4–5/1983; piscu se za opozorilo najlepše zahvaljujemo.

»V Vaši letošnji številki 4–5, posvečeni stoletnici Karla Marxa, je napačno dešifriran psevdonim *Majda Knap* v članku »Feminizem in borba delovne žene«, objavljenega v »Književnosti«, II. letnik, št. 1, str. 24–31, Ljubljana 1934. To je bila *Poldka Kosova*, ne pa *Milena Mohorič*.

Tega se prav dobro spominjam zato, ker sem sodeloval pri obravnavi prvotne verzije rokopisa na sestanku v Poldkinem stanovanju nad gostilno Sirk v Tacnu, kjer je bila poleg Poldke prisotna še Štefka Zbažnik-Krašovec, takrat in pozneje predsednica Zveze delavskih žena in deklet; Poldka je službovala kot učiteljica v Tacnu. Članek je bil inspiriran z odporom zoper poprej v »Književnosti« objavljeni članek A(ngele) V(o-detove) »Žensko vprašanje« (letnik I, 1933, str. 200–206), češ, da je pisan preveč v duhu meščanskega feminizma. Ne spominjam se več natanko, na kakšen način je botroval Poldkinemu članku tudi Edvard Kardelj, ki se je s kritiko strinjal. Milena Mohorič je avtorica članka »Družba in vzgoja«, objavljenega v »Književnosti« 1934, str. 259–270, pod psevdonimom *Katarina Sršen*.

Popravek pošiljam kot član takratnega uredniškega odbora »Književnosti«.

S tovariškim pozdravom

Stane Krašovec

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Zdravko Milnar: Prek partikularizmov do globalne družbe
in občečloveških vrednot

Silvano Boičič: O pogojih za trajnejše premagovanje kriznih procesov

Iztok Simoniti: Reaganova politika na Bližnjem vzhodu

Marjan Britovšek: Buharinov idejni spopad s Stalinom

Zoran Trpulec: Strategija razvoja in vloga znanosti in tehnologije
v deželah v razvoju

Ernest Peirič: Pravica do miru